

ДУНАЯ

№ 3 2023

літературно-мистецький
та публіцистичний жур-
нал. Видає Спілка україн-
ських письменників
Словачини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajín-
ských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: jún 2023

Realizované s finančnou pod-
porou Fondu na podporu kul-
túry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Станіслав Новицький

Ружа гербарію 2

Любов Бахура

Добірка поезії 11

Надія Вархол

Сюрприз 15

Роман Андріяшик

Серед чужих 22

Микола Мушинка

Орест Зілінський і його
«Українські народні балади
Східної Словачини» 30

Йосиф Шелепець

Українські козаки і словацькі історичні пісні 43

Василь Ільницький

Пантеон Пам'яті: від Батурина – до Бучі 45

О. Г. (Ольга Гец)

Червоний скетч у словацькому виконанні 46

Павло Лопата

На пошану письменниці
Ольги Нилівної Мак (1913-1988) 75

Олександр Шокало

90-ліття Романа Андріяшика: «Живи життя» 78

Микола Зимомря

Цілющі вогники у слові 82

Тетяна Ліхтей

Проза Франтішка Швантнера
прийшла до українського читача 86

Іван Яцканин

Письменник, який не мовчить 88

Михайло Роман

Поезія, яка змушує більше думати,
ніж відчувати 93

ПОЕЗІЯ

Станіслав НОВИЦЬКИЙ

РУЖА ГЕРБАРІЮ

можна сьогодні спочити на білій лаві
можна сьогодні почути голос із голосу
зникни
відійди від мене хмарко
з крапель половецької крові
ще тут

серед білого
надто білого саду
поховаємо віру в себе
станемо дикими язичниками
серед справжніх язичників
станемо людьми серед людей
без молитви

їм легше дихати
без молитви
вони зможуть почути тебе
без молитви

а чи в молитві до сонця
стануть ацтеками
стануть піском
на стомлених лавах

нас поховують у білім
надто білім саду
де пам'ять покличе вітер з далеких
надто далеких небес
ще почекай
і ти побачиш
язичницьке юрбище
біля стомлених дерев

ти почуєш їхні голоси
почуєш тільки голос без молитви
та пам'яті
без світлих днів спокою
на білих лавах
де спить осінь
молячись кленовому хресту
у сні...

я ще не поле
до якого злітаються ворони
я ще не пшениця
до якої злітаються горобці
лишень зараз
розумію
що не треба ставати полем
чи бути пшеницею

краще стану очеретом
влітку
мене зриватимуть
кидаючи у воду

восени мене
зріжуть і понесуть до хати
і я слухатиму дощ
який накрапає
на мертве листя

я ще не поле
якому болить земля
я ще не дощ
який нічого не чує
я ще не село
яке заридало дощем
посеред весни
яку ніхто не пам'ятає

чекаю
доки до мене прилетять
гості
з далекого неба

вони вже поряд
воскресають
у Великоднім дзвоні
рідної церкви

вмиратиму за тебе
і народжуватимусь
знову
і знову
нехай
сніг увійде в моє серце
нехай дощ
стане
нашою кров'ю
любови
а я вмиратиму сотні літ
і народжуватимусь
для вічного дихання

вмиратиму як риба
на піску
торкаючись губами
до солоного тіла
морського берега
буду згадувати
чорні очі
поля
за моїм селом
білі очі
неба
над моїм селом
вмиратиму як риба
від мовчання
до відчаю
на солоному піску
чужих рук
дихаючи морем
дихаючи як риба
солоним повітрям
останнім повітрям
осені

я так довго шукав прощання
з рибою на тілі
зліпленого з піску
що й забув
нагодувати пам'ять
осіннім спомином
вмирання
та вічності

Олесеві Гончару

хто заплаче
хто дивитиметься
на Собор
хто прочитає
молитву
хто впаде
на коліна
перед козацьким хрестом
пора
воскресіння трав
пора
перечитувати «Собор»
і вслухатись
у голос
Вашої доброти
нині
воскресіння трав
квітень у якому
квітка
вплітається
в серце
молодої весни
квітень
у якому
ні тіла
ні душі
для воскресіння
а тільки
молитва
у соборній тиші

молитва
козацького хреста

БІЛА КРИНИЦЯ

хтось хотів бути білою черешнею
що росте біля криниці
тепер я боюся торкатися навіть її листя
бо черешня стане чорною
діти її перетворяться
на чорні сліди під снігом

криниця дає напитись
черешні яка шукає сонячне проміння
у воді
або
вранішній краплині
стомленої роси

біла дівчина
біла черешня
біла криниця
де вона стала снігом
білого світу

спершу цілуватиму квітку
де паморозь
а ще дочекаюсь
цвіту
а потім дочекаюсь осені
і зморених гарбузів

з руки твоєї
насіння падає
на холодну землю

нехай
потім кури виклюють
весну
з металевої діжки
що набрала теплоти

потім
сніги коситимуть
трави
потім
сніги зникатимуть
і я поцілую квітку

чи ти хочеш
напитись води від роси
чи ти хочеш
купальські вечори
з вінками
живими
і мертвими

хіба то печаль
ні
то дерево зліплене з глини
яка боїться дощу
хіба то любов
коли дихання стає нестерпним
біля твоєї пам'яті
я тільки дихаю
твоєю пам'яттю
я тільки живу
твоїм подихом
зараз
я дивлюся на білку
яка шукає
горіх
серед трав минулої осені
я тільки дихаю
твоїми вустами
я тільки бачу
скошені квіти
біля твого паркану
та я ще дихаю

мені тільки б дихати
травою
горіхом
твоїми вустами
які колись озвуться до мене

хмарка до хмарки
голос до голосу
тільки сон

для чужих троянд
білих троянд весни

на кожній вулиці квіти
в живому подиху

і в небі весни білі троянди
летять лелеками
крізь моє серце
до білої криниці весни

ніч приспана пастухом у полі
звізди впали на його плечі
як краплі роси від мертвої трави
як глиняне сонце без крапель дощу

вже не побачу день
відштовхну від себе білі плечі
вранішніх хвилин

буду дивитись на приспану ніч
буду слухати як падають звізди
на білі плечі приспаної ночі
у полі

осінь догорає білими півниками
ще тільки день прийшов
а вечір пасе череду за селом

ще тільки день а пора прощатись
зі світлом небесним
що вироста крізь землю
біля розмальованої хати

куди подітись стерні від вогнища
куди піти моєму голосу
до кого заговорити
на вулиці де тиша гоне череду

що можна сховати за тишею
тільки стежку до білої яблуні
тільки слова вбитих цвіркунів
тільки лукаву тінь часу

в тиші горнеш слово до слова
в тиші прощення говориш
тільки з собою
а потім хочеш сховатись за тишею
небесних стін

потім хочеш замовкнути
і довго тримати мовчання
як основу свого шляху

ні
не ховай
стежку
за тишею
ні
не слухай голосу
мертвих цвіркунів

на літньому небі серпня
не сховати
тобі
власного мовчання за тишею

не чути
тебе
означає
зрікатись
власного
мовчання

дивитись
на тебе
означає
скоритись

ти
мрія
весняної ночі
ти
купальський
вінок
вранішніх квітів

чути тебе
означає
кохати
кожну мить
з тобою
де вчувається
голос
серед квітів
і квіти
твого серця

зрікаюсь
власного
мовчання
заради
теплоти
твого
суму

Любов БАХУРА

ДУМКИ ПІЗНАННЯ

Думки
дерева зла й добра
сховались
в дочасній храміні
землі.

Думки князя тьми
швидко

і непомітно
приходять
проникають
забирають
нівечать
все на своєму шляху,
поширюють
блаженство багатства
конкуренції.
Куди подівся князь світла?
Може, десь забувся?
Ні, я вже бачу.
Ось він йде,
і падає,
і встає,
спотикається
шукає,
напевно, мене й тебе
в пустині людських сердець.

СВІЧКА

Запалюю в храмі свічку
і тепло пробігає
по руках
до самого серця.
Світло злегка
торкнеться чола,

а потім
сковзне по обличчі,
як стріла
проникне скрізь мене.
Запалюю свічку життя
забутого гріха,
а свічка плаче,
плаче, немов дитина
народження
радості душі,
таємничого благословення
на дорозі вічної покори,
каяння і відпущення.

НА ВЕРНІСАЖІ

Десь у мене взявся
такий неспокій в душі,
бо тепер, в цю мить,
на цьому місці
ведеться бій,
який триває вже давно.
Стрільба, вибухи,
горить земля.
Дим застирає зір,
задиhaюсь пилом.
Завмирає моє серце.
Хтось плаче.
Хтось шепоче: Поможіть!
Я хочу бігти,
а щось мене тримає,
стою, мов вкопана.
Не можу розібратись.
Чому це так?
Де ж треба бігти?
Господи, допоможи –
на якій стороні стоїш Ти?
Де ж мені сховатись?
Бачу руїни, тут і там...
Раптом світло,

тишина продирається
через темноту моїх думок,
щось шукаючи.
І знаходить закони
правди, свободи, добра,
слова людські хороших влад,
правителів, вождів,
переповнених сміття,
яке попадає в серце людини
і виводить з рівноваги
рефлекс нашого життя,
котре втрачає поняття про любов,
котре втрачає мале добро,
бо хоче добро велике.
Враз сонячне сяйво
торкнулось моєї душі,
неначе хотіло сказати: Не біжи,
хоча одна рука цілиться на тебе,
а друга підносить квіти.
І так стою на вернісажі
картин про війну
і переслідує мене
привабливе уявлення,
як робляться круги
любові на воді.

ЕПІЗОД ЖИТТЯ

Куди ти побралась,
душе моя?
Хто тебе кличе
в таку непогоду?
Хто тобі стукає в двері,
лампкою світить у вікно,
коли є денний час?
Що затаюєш
в своїх руках?
Що це пишеш на стіну?
Букви ці я не знаю.
Куди спішиш

по каміннях,
коли є стежка рівна?
Душе моя,
що це робиш?
Ти плетеш
вінець з тернини.
Душе моя,
куди летиш?
Чекай хвилину!
А тіло?
Тіло... залиш так.

ЖУРАВЛІ

Замерзле сонце
виринається
крізь холодні тучі, щоб зігрітись,
бо вже прилетіли журавлі,
котрі кружляли довго
в кінці села,
щось шукали...
Шукали гніздо,
яке вже не було.
І ще раз закружляли
і відлетіли далеко,
на край неба.
Навіть весна запізнилась,
бо була війна.

Надія ВАРХОЛ

СЮРПРИЗ СЮРПРИЗ ПЕРШИЙ

Кінооператору Богуславу, закоренілому невдасі, несподівано пощастило в житті, він був на сьомому небі. В жодному переносному значенні, а справді на небі. Разом з горсткою кінематографістів він летів у напрямок Карибського моря, в країну вічного літа, щоб там, за дорученням певного міністерства, знімати документальний фільм про те, як на крокодилячій фермі вилуплюються крокодили з яєць. Певне міністерство було того погляду, що даний біологічний процес проходить будь-коли, в будь-яку пору, в будь-яку погоду, в будь-яку днину, в будь-яку годину, бо, крім соціалістичних, не визнавало ніяких інших законів, навіть природних, а до того ж, Куба була єдиною соціалістичною республікою західної півкулі.

То яке ж було здивування чехословацьких працівників кінематографії, коли вони прибули на Острів свободи і на фермі у воді вже кишилися малі крокодилики.

— Не той у них менталітет — сумно, із вщент зіпсованим настроєм, гутонили працівники кінематографії.

— Це все із-за того, що мені не везе в житті, — бідкався кінооператор Богуслав, який із сьомого неба вже встиг приземлитися на землю.

Чехословацька громада зазнала поразки, і всім було ясно, що без документальної стрічки не може бути ніякого повернення. Та все ж таки вони змушені були пристосуватись до обставин і в результаті того виконати завдання.

Працівникам ферми стало жалко своїх побратимів з соціалістичного табору, то щоб їх порятувати, придумали зворотний процес появи на світ крокодилів. У воді наловили якомога найменших плазунів, яких насилу всували у зліплені шкаралупи крокодилячих яєць, з котрих вони потім легесенько й скоренько висували свої голівки, витріщаючи булькаті, здивовані оченята.

Під час зйомок найбільше натрудився кінооператор Богуслав та завдяки різним фільмовим трюкам кінцевий результат вийшов успішно.

А вимагати істини й так ніхто не буде.

Посоліднішали чехословацькі кінематографісти та й давай уславлювати успіх своєї праці в ритмі сальсі та коктейлю Куба-лібре. Коли вже розтринькали всі кубанські пессо, пригадав Богуслав наказ своєї, з вишуканим художнім смаком французького шансону, Жасмин — принести з Куби крокодилячу сумочку. От хоч би крокодилячі черевички. А виходило так, що додому повернеться хіба що з крокодилячими сльозами і під звук шансону *Padam... Padam... Padam...* знов впаде на коліна.

Повторно з біди Богуслава виручив працівник ферми Педро. Побачивши на

фотографії Богуславу хтиво-привабливу благовірну красуню Жасмин в купальнику, приготував для неї сюрприз – едwabний жупан з узором крокодила. Хоч це не був виробок з крокодилячої шкіри, однак крокодил був зображений в цілій своїй красоті, не завдаючи ніяких збитків вишуканому художньому смаку Жасмин.

Після повернення в Чехо-Словаччину ще раз торжествувалось. Працівники певного міністерства любувалися стрічкою з малими крокодиляженитками, які так швиденько й легесенько, без найменшого зусилля вміли вилуплюватися з яєць.

Любувалася також красуня Жасмин в едwabному жупані. Карміновий жупан міцно облип її привабливо модельоване тіло, і хижак ставав виразнішим. Його голова-щелепа випиналась на круглих персах Жасмин, панцир з рогових щитків гадюкою обвивався навколо кругленької сіднички та круглих стегон, а вузький довгий хвіст кінчався аж десь у лоні.

Зачарований Богуслав не міг відірвати жадібних очей від своєї звабливої благовірної, котра, так само зачарована, оглядала себе у свічаді на весь зріст. А коли в ритмі її улюбленого шансону *Padam... Padam... Padam...*, її боки плавно заколихалися, заколихався і панцир з рогових щитків. Це було занадто зворушливим й Богуш тремтячими руками почав гладити хижака по жупані.

– Перестань, таж мені зіжмакаєш едwab! – строго зауважила Жасмин.

– То скинь його...

– А навіщо ти мені купував кубанський жупан? Щоб голою ходити? Ні, Богуславеньку мій, отой жупан мені вельми подобається і я не роздягнусь.

– Ясмінко, люблю моя, я ж хмелію від твого тіла...

– Гмм! – зневажливо гмикнула Жасмин – я ніяка тобі Ясмінка, я – Жасмин, пам'ятай собі, що мое ім'я персидського походження, це подарунок самого Творця. То відступись, не виджу себе в дзеркалі і не заважай милуватися голосом Едіт Піаф *Padam... Padam... Padam...* Ну, падай, падай, падай на коліна і давай, давай, давай на чотирьох ногах цапкуй по землі! Давай!... *Падам... Падам... Падам...* Цапкуй!... Так, аж до дверей! Ну а тепер йди на чотири вітри!... *Падам... Падам... Падам...*

Вийшов Богуслав, цапкуючи з квартири. В ліфті необачно ступив у щось жовтувате, малувате..., яке там хтось обачно зробив. То що діяти? Абсолютна бездара він, та й годі!

На вулиці, повної вуличного смогу, парубчаки підпирали стіну забігайлівки, нудьгувано чвиркаючи слину крізь закурені зуби і слина необачно чвиркнула і на Богуслава. Боже милостивий, як мені не щастить! – вкрай засмутився Богуслав. Пригнічений, сповнений гіркоти, опинився Богуслав у своєї віроломної коханки Віри. Та яке було його здивування, коли застав Віру на гарячому із звукооператором Джакомом.

Попрямував Богуслав, невдаха по життю, до Надії. Надію знайшов, задля змін, в обіймах знаменитої актриси Джералдіни.

Була ще Любов!... Та Любов гойдалася на колінах пузатого кінооператора Серджа, котрий на *Золотом телёнке* поламав зуби.

Начебто тлінна плоть вилупилася з дикого яйця-райця та й розлізлася на всі чотири світові сторони. Ще добре, що його Жасмин вірна, любляча дружина.

І Богуслав, отой невдаха по життю, в той момент став щасливим, мов блоха. Радісно повертався до свого помешкання, вдоволений собою та вірною Жасминою.

Парубчаки, котрі надалі мордувалися зі стіною забігайлівки, знов на нього нудьгувано й необачно чвиркнули слину крізь окурені зуби. Та Богуслав, до нестями блаженний, сприйняв це як краплі весняного дощу.

У ліфті Богуслав з насолодою ступив у щось свіже жовтувате, малувате... та на цей раз він був безмежно щасливий, найщасливіший на світі!

В передпокої Богуслава вразив сильний хлюпінт води. Чого це його Жасмин так сильно хлопається у воді, чи, не дайбоже, не топиться?

Влетів у лазничку. На вішалці висів едwabний жупан, який рум'янів чистим, без узору, карміном. У ванній весело бризкалася його Жасмин з плазуном, тіло якого було вкрите панциром з рогових щитків...

– *Padam... Padam... Padam...*, – весело підспівувала Жасмин, обливаючись водою, і Богуслав підсвідомо упав на коліна.

– Ха-ха-ха... Едіт щебече оте своє *Padam... Padam... Padam...* і ти вже на колінах... ха-ха-ха... а насправді це такий собі звичайнісінький співучий вигук, як *шуба-дуба...*, *шалалала-лі...*, слово без смислу та для мене й мого плазуна Нона має свою силу – бачити тебе навколяшках... Ба більше, мій любасик, крокодильчик Ноно з Куби, шалено полюбив спокусливі мелодії отого шлягеру, створені галичанином Ноном, коханчиком Піаф... *Падам... Падам... Падам...*

СЮРПРИЗ ДРУГИЙ

– *Оне море!* – розглянувшись за молоденькою офіціанткою, Богуш зробив рукою замовляючий жест.

– Дівчино, як я тебе вчив по-англійськи: *one more*, ще один... ну, принеси мені ще *оне море* – ще один... *оне море!*

Миловидна офіціантка з легким макіяжем на обличчі всміхнулася до нього.

За замовленим столиком неподалік Богуша сидів самотньо Павло. Вдома лем фланірував, мотався без мети. А тут, в кафе, засівся, зазвичай біля чашки підхололої чорної кави, яку ніколи не випивав, тільки з насолодою вбирав в себе тихий многоголосий кав'яреньський шум. Він, колишній смертник в одиночній камері, цілком осоловів від самотності і ниньки не може насититися людськими голосами. Лише через те, що гостинно прийняв американця, рідню вірного приятеля Петра, який залишився у нього нічлігувати. Тим часом вірний приятель Петро запоспішався із зловісним доносом в Народну безпеку. І так Павло став зрадником народно-демократичного устрою, ворогом народу, буржуазним націоналістом, і як такого по заслугі посадовили за ґрати. А його Соломіюку у віці восьми років, донечку буржуазного націоналіста, було покарано – позбавлено можливості складати піонерську присягу, тим-то носити червоний галстук та віддавати піонерські салюти зі своїми однокласниками, які прозвали її *націоналісткою*. Сиділа сама в останній партії з викривленим страхом та ганьбою на блідому дитячому личку, бо ніхто з учнів не хотів з нею сидіти поруч. *На-ціо-наліст-ка* – ненависно звучало з кожного кутка в класі з уст малих школярів, які так і не второпали сенс тієї загрозливої клички. А Явдоха, Павлова дружина, дружина ворога народу, вже далі не змогла вчити та виховувати учнів. Педагогічну діяльність змушена була замінити за допоміжну силу на кухні. Дивовижна річ, кілька літ тому він та його сім'я терпіли із-за американця, а ниньки прилюдно звучать по кав'ярнях американські слова, з гіркою подумав Павло.

Оне море!, – Богуш знов замовив ще один келишок, це була його ілюзорна

втеча з монотонної плинності днів. Порятівлю шукав також в *Червоному млині*, кабаре *Мулен Руж*, картинка якого висіла на стіні. Замріяно уявляв пустотливі красуні в яскраво-червоних сукнях, як непристойно танцюють канкан. Його очі забрідали аж за картинку, чи на власні очі не побачить славнозвісну танцівницю Жанну Авріль.... Ой, леле!... Модель Тулуз-Лотрека в чорних панчішках та легкій сукенці плавно виринала з кабаре, мов крізь туман, доки не злилася з подобою червоноволосої товстухи у витяганому яскраво-червоному светрі довжиною до середини стегна й оздобленому *фрамбіями*, *форбітками* та подібними окрасами-мереживами різного забарвлення, *верхом гондайдом*, а *сподом бідайдом*. Гріховні думки враз щезли, і на Богуша сірим пополом засів образ потворної законної без аніякісіньких слідів з досконалості сімнадцяти з хвостиком роки дівчини. А до того ж, й переобтяжувала квартиру, позбавленої смаку, зайвиною і так каламутила його життя. Перед від'їздом до своєї матері в село вона повісила в кухні зозулевий годинник. Це для тебе сюрпризець, щоб не сумував за своєю Кікіморою, вона повернеться днів за три, а то й більше, елеїним голоском мовила і здимилась від нього ще під полудень. Ну ж бо, йди, найліпша свекруха за сьомими горами, це аксіома і доводити тут нічого, подумав Богуш. Тільки-но за його законом ні духу не стало, як на Богуша зі стіни прокувала зозуля, та замість пташиної чубатої голівоньки висунулася голівка ненавидженої червоноволосої скуйовдженої *файфури* Кікімори. Це видовисько повторювалося щогодини. Шляк би його трафив! і Богуш, сидячи за кухонним столом, прохав порятунку, пальцями вибиваючи об стільницю азбуку Морзе... три точки, три тире і знову три точки...

Нарешті щось зрушилося з неприємної життєвої точки – миловидна офіціантка з легким макіяжем на обличчі принесла *оне море*...

Після повороту Кікімори лежав Богуш, зазвичай, під периною, декорованою, подібно, як і простирадло, дрібними жовто-зеленими квіточками й затагувавши пахучою цигаркою, випускав з рота клубень диму. Його товстуха, *файфура* Кікімора, принесла від матері живу домашню птицю, бо знайшла неабияку втіху в її забой, забувши про те, що раніше скупатися в перлах хотіла. Заради ручної відгодівлі гусей, яких не випускала навіть пастися на траві, Кікімора проводила свій гусячий ритуал. Отакенна, одягнена в мішкуватому витяганому ясно-червоному светрі, посадовила манірно гуску на коліна й пестилася нею, натягуючи її шию та голівку. Із-за тої довгої делікатної гусячої ший Богуш засумнівався у вірності своєї *файфури* Кікімори, яка в натягнуте горло помаленьку всувала варену та обмащену кукурудзу. Аби гуску не шкрябало горло, з насолодою товстими пальцями посувала її вниз, щоб легше ковзалась, і давала напивати воду. *Оне море... оне море... оне море*, – насмішкувато повторювала Кікімора, вливаючи в гусяче горло *просту палінку* – воду. Ніякий рух, лем напихати й напихати, накопичувати, накопичувати..., щоб опісля гусячим салом промашувати свої кишки. Сама Кікімора, розплавлена від жиру, насолоджувалась, убиваючи гусей, яких власноручно різала, ставши якоюсь жрицею вбивання з усіма його ритуалами й церемоніями... І треба зізнатися – знайшла в тому неабияку втіху.

– Ти що?! – звершала розкисла його *файфура* Кікімора, – знов пропалюєш вогнем дірки в підодіяльнику?!

Богуш вирішив удавати з себе простака.

– Які дірочки, Кікіморо! Та це ж декор, квіточки, ось, одна жовтувата квіточка, ось друга зеленкувата цяточка, ось третя... Отаке квітуче благополуччя!

– Квіточки, цяточки, квітуче благополуччя... та ж це, предсінь пропалені

дірочки на *перинянці*, ти, сліптухо!, – сказано ревіла роззфурена Кікіморо, що аж задуха від сигаретного диму з переляку щезла.

– Знаю, що ти знаєш, що знаю, що таке квіточки, цяцьочки на наволочці, Кікіморо, – покірно мовив Богуш й помалу виліз з-під перини, з насолодою погасивши цигарку в раковині, бо розкислу, розгодовану Кікімору це доводило до сказу і її скуйовджене червоне волосся (што червене – тото шумне, гарде), пофарбуване швидкозмиваючою фарбою у неї ще більш почервоніло та скуйовджало. Червоніло, як ота куряча кров, яка витікала із зарізаної птиці, бо вона вже бралася за куряче діло. Замість гусячого поступово занурювалась у світ курячий.

Зробивши із *шопи*-сараю куркобійню, Кікіморо на *кобиці*-колоді, на якій Богуш збоку понаписував слова Божественної комедії *Облиште всяку надію ті, хто входить сюди*, відрубувала курицям, з гребінцем та борідкою ситочервоного кольору, голівки, щоб такого кольору була й витікаюча рідина. Обережно пускала кров в горщик, відчуваючи сласне блаженство. Опісля смажила кров з надрібно покришеною цибулиною і з'їдала. Повірила, що смажена свіжа кров, подібно як амброзія, їжа грецьких богів, надає їй безсмертя. Хоч Кікіморо була дієва, та все ж таки курячу кров не вживала в чорній магії, як бразильці, які це навчились від рабів, привезених з Африки. Зате її давні предки церемонились з відрубанням півнячої голови на порозі новозбудованої хати, задля задобрення духів. А прадід, заможний ґазда, прикрашував свій капелюх пером вбитого тетеруха, щоб лукавий не чіпався.

У сліди Кікімори поступово ступала смерть, вже її куряча кров не укокошила, це було лише питання часу, коли вона досягне вищого *левелу*, ступеня майстерності. В підвечірок, коли Богуш приймав ванну, Кікіморо підкралась тихо у ванну кімнату.

– Ось тобі ще один сюрприз, ще *оне море..*, – загрозово процідила крізь зуби і проколола його ножом, як Шарлотта Корде Марата.

Кров'яна купіль цілком і повністю опанувала Кікімору.

З кровожерливої Кікімори поступово стало створіння, в якого вселився біс. Своїм злим кров'яним духом зловісно наганяло лихо й страхіття на гори, на поля, на села, на міста, на степи... далі й далі на схід підило ріки людської крові...

СЮРПРИЗ ТРЕТІЙ

Могутньої статури Богуміл, розслаблений від гарячої води, вийшов з лазнички в розчахнутому халаті, так і не випустивши воду з ванни. Гарячу воду, яка нагрівалася в бордовому череві бойлера, треба було економити, щоб уможливити всім членам сім'ї прийняти ванну. Все відбувалося завживаним трибом – Богуміла незабаром замінило в лазничці хупаве, тонке хлопчєня, яке він усиновив.

З-за дверей лазнички на мить вигулькнуло параноїдне око маятника. Та невідовзі хлоп'яче тілечко без підглядаючих, недовірливих поглядів опинилося в полоні нечистої, зате ще теплої водиці, на поверхні якої де-не-де чорніли малі, скручені волосинки. Гібридні уробороси з мильним намулом всередині. Замулений коловорот життя, часу, замулене циклічне зникнення й виникнення дійсності.

У бруді дорослого дитя намагалося змити з себе нечистоту. Заскороджене в чужій нечистоті – пастці, взяло з мильничці вогке, слизьке мило, яким його по-

передник, що давно збився на ковзкий пішник, мився, та миття все-таки було кепською імітацією. Дитяча голизна обливалася водяними замацанками, дитячий бруд змішувався з чоловічим брудом, вода була непрозорою. Каламутним був і сьогоднішній вечір, учасником якого було й хлюпоглюбне хлопчєня. Та іншого виходу у нього не було. Це ключ його вводив у негативний світ дорослих. Не латунний, а звичайний ключ, хіба що за розміром завеликий, перед яким хлопчик був наготові, в *гонтаку*. Вечорами залпом випивав чай, тіло його нило, чекаючи в напрузі того моменту, коли на шнурівці *билинґатиме*, коливатиметься ключ. Шпुлька з ключем. Аби, край боже, не згубився. Дерево, мотуз, залізо. Три субстанції, що відбирали в дитині спокій, тримаючи її в напрузі.

Шпакувата шпулька з інстинктом прислужництва давно замінила своє первісне призначення за притулок залізному уламку. Бо лишень таким способом, коли з неї був ще який-такий хосен, її поки що не викинули на смітник як покидь. Парадоксальне курикулум віте шпульки! Замолоду її непорочне, звабливе тіло обмотували ниточки, а зараз, під старість, її безниткове оголене, бридке тіло є всім на показ. Та й сама шпулька вже забула про дотик ниточки, як і про ніжні, з позолоченим браслетом, руки, які на нитку нанизували дрібнесенькі коралі. Плином часу нитка пам'яті розірвалась, а шпульку разом з ключем зімкнула в коло жорстокувата вірйовка, якою зав'язують лем *копривляні*, кропив'яні міхи. Так у тугий вузол переплелось життя шпульки, ключа та шершавої вірйовки. В додачу шорсткість зав'язали до вузлика стороження, бо функція практичного вузлика не полягала в заворожєнні любові, він забороняв ключеві – важливому чиннику опинитися на волі, хоч насправді в ключі ніколи не нутрувала воля. По суті, між шпулькою, вірйовкою та ключем існували невидимі сув'язі, симпатії, не зважаючи на той факт, що ключ владолубно теліпався на мотузці, усвідомлюючи своє особливе призначення.

Опинившись в жадібних руках, ставав заклик до розпочаття аморального вчинку. Тоді дитя тремтячими руками надівало на себе згудолений светер й назирцем слухняно прошкувало за крутозадою постаттю, яка тиснула перед собою стару коляску. Їхня мета – зерносовище. Зак хлопчик вартував, схулений Богуміл волік мішок за мішком до старої коляски. А потім удвох, під покровом ночі, брели з вантажем додому. Дрижання в хлоп'яти потроху віщухало, хлопчатку вже не було страшно. Найбільшого страху воно зазнавало на самому початку дії, при визивному появленні ключа – пана, який велів виконувати заборонену дію, міцного володаря, який повністю оволодів дитячою психікою.

І сьогодні, як і в попередні суботні вечори після успішного завершення акції, дитя вместилося у воді, обтяженій нечистю. Тільки хлоп'я наразі відчувало, що це було його останнє миття в такий принижений спосіб.

Вчора Оленка порадувала його несподіваним сюрпризом. Розповіла сюрприз-казочку, в якій героїня опівночі самотня пішла на цвинтар, щоб звідти принести цілюще зіллячко, за допомоги якого мала виздоровіти її мати. Оленка запитала його, як би він поводив себе на місці дівчиці. Ні, в ніякому разі він би сам не йшов на кладовище такої пізньої пори, боїться небіжчиків. На що Оленка рубонула, що якби йшлося про стан здоров'я її матері, ні часиночку не вагаючись, вирушила б опівночі на *теметів*, поборкавши страх. І назвала його страхопудом. А за страхопуда вона в ніякому разі не має намір виходити заміж, коли підросте.

Та який же він страхопуд? Пізніми вечорами на заклик ключа на шпульці ра-

зом з вітчимою проводить небезпечну акцію. Якби на цвинтарі десь спеціально зберігали зерно, а ключ у вітчимових руках направляв би туди, він би слухняно, як песик, хоч вельми не радий, йшов слідом за ним, скутий мовчанкою. Та сам, ще й без ключа – ні! А крім того, в нього вже немає рідної мамоньки, то чого ж тоді зайво в часі, коли всі чорти свистять, бейкатися поміж могилами. А Оленка нечесна, не дотримує обіцянку. Не раз обіцяла, що в дорослому віці одружиться з ним. Дівчата звикли, мабуть, порушувати слово честі. Та він ані трішечки не жаліє, бо сам вже не має охоти свататися з Оленкою. Однак тому, що вона нечесна, а потім вона вполудне відкривала йому сюрприз-таємницю чарівної квітки, міць якої щезає саме в часі шлюбу, коли молодим священник накриває руки отим довгим шалом, що звисає з його плечей. А цю билиночку, назву якої не пригадує навіть Оленка, він відшукає, у що несхитно вірить, бо ця квіточка сильніша за панівний ключ, від влади якого звільнить його, і він стане незалежним, вільним.

Вода вихолотила, хлопчик виліз з ванни, яка вже з рештою звільнилась від витікаючої нечисті.

Несполоскана ванна – найогидніша аномалія оази буденності. До стін прилипли обіцянки-цяцянки, обіцянки-ганки – чорні завитки волосинок. Незамкнені кола, ніби зламані персні. Гидливу картину набаляляли гирилиці брудних смуг, наче сердиті пиляльні струни контрабасу, струни віолончелі.

Згодом до ванни задзюрчала чиста вода. Прозорий, сольний звук кларнета кинувся в атаку, віртуозно подолавши своїх суперників – смичково-струнні інструменти. Дно ванни, яке до того часу сльозило наумом паздір'я, пліснявої тирси та залізного пилу, полегшено зітхнуло, засвітивши емалевою білістю, очищену від трьох субстанцій, до яких хлопчик вже не мав жодного відношення. Його мисль дурманив магічний, чарівний цвіт.

Нового ранку, ще до сходу сонця, хлопчеченя стежило за косарями на луці за нескошеним ще різнотрав'ям. Десь там, між стеблинками-травинками причаїлась таємнича квіточка, чи знайде її? А може, усе це блеф, і ніякої чудодійної квітоньки нема? Та ні, Оленка не насміхається з нього, вона лишень нечесна.

Хлопчику здавалося, що йому справді пофортунило, бо на лузі забриніла застережлива, дзвінка мелодія. Певно чудодійна рослиночка доторкнулася смертельної коси й продзеленчала на сполох. Хлопчеченя хутко схопило підтяту траву й понесло її в потік. Вода зразу здружила з упокороною, поляглою травицею. Обійнявши її, як батько блудного сина і створивши личину мандорли, несла її в інший світ виміру.

Та хоч хлопчина якомога намагав свій зір, виміряну чарівну квіточку не уледів. Жодна стеблиночка, незвичайна рослиночка, сама-самісінька не пливла сміливо проти течії всупереч усталеним поглядам, законам, і він не міг їй піти напроєми.

Укопано стояв. Осягнув – ніякі чудодійні пелюстки не зашиватиме під праву долоню, своїм дотиком не відкриватиме таїнства замкнених речей. І ніколи не зможе відчиняти всі замки, які б захотів, і коли б захотів, і де б захотів без чийогось наказу та без будь-якого ключа.

Хлопчика чекала далека й складна, зі спокусливими збоченнями, путь, на якій життя б'є ключем, і на яку ніхто не проводжав його напутнім словом, тільки затьмарені, замулені злобою, ненавистю, брехнею та ворожнечею людські душі, бажаючи одного – оволодіти світом...

Роман АНДРІЯШИК (1933-2000)

Три хрести

(Уривок з незавершеного роману)

Обабіч Ісуса Христа римляни розіп'яли двох розбишак. Один повірив у благословення Спасителя і залишився жити, інший втратив надію і помер на хресті.

СЕРЕД ЧУЖИХ

Частина перша

Там, де Карпати, вивищуючись до Нижньодунайської низовини, загинаються на захід з височиною Бігор, розпростерлося мальовниче Трансільванське плато. Воно посічене численними притоками Дунаю на півдні і Тиси – на півночі. Благословенний край, населений румунами, угорцями, чехами, русинами, і гагаузами, і циганами, і євреями, й різним іншим людом, який з віку до віку, кочуючи між Азією та Європою, тут уподобав собі місцину, осів, живе, працює, плодиться. Після Ясьско-Кишинівської операції наш розвідбат проводив зачистку північного краю плато у верхів'ї річки Сомеш. Власне, ми контролювали межиріччя Сомешів-дотоків, величезний клин, який основою впирався в річку Муреш, а вістрям втинався у Верхньодунайську улоговину, що належала державним мадярам. Тут не було панівної мови, розмовляли румунською, німецькою, польською, угорською, українською, словенською, всі однаково володіли всіма говорами, чудово розуміли одне одного, не ворогували, хіба що об'являвся конокрад, того карали сходом, а вирок читав виборний суддя для кожного окремого випадку, прийнято було йти на виручку, коли загрожували спливи, гірські зсуви та обвали, горів ліс, спалахували епідемії товару, зносило місток чи виникала потреба лагодити дороги й залізницю. Цю добру традицію не порушували ні війни, ні міждержавні роздори і падіння тронів. Міжетнічні зв'язки від господарських сходів до шлюбів та кумувань сягали в глиб історії і, здавалося, простягалися в безконечність.

Розділ перший

I

Мене розбудило гостре відчуття провини. Як у неврастеніків, подумав я. Шизок встає з ліжка з потребою бунту і починає сваритися, хто б йому не трапився перед очі. Собака буде побитий, кішці наступить на лапку, чоловік щось не таке вчинив, а дружина не так підсмажила яєшню. Нерви геть ошаліли, сказав я собі. Але ні ж! Десь у вищовбах каньйону глухо татакав важкий спарений кулемет. А я, – пригадав, – не маю чим відбиватися, бо вийшли патрони в дисках. Німець уві сні гасав навколо мене на баскому коні, в полірованому сидлі, обличчя його було перекивлене злою гримасою, він стискав у руці протитанкову гранату-макогін і щось кричав, дослухаючись до переривчастого лопотання кулемета, яке чомусь не переходило у перестрілку, – схоже, натискав на гачки якийсь причинний, – я немовби

поринав у сон, з якого прокинувся із відчуттям вини, й починав міркувати, про що йдеться. Німець скандував: «Ще жодна жінка не зуміла пояснити жодного явища, навіть Софія Ковалевська і Марія Склодовська-Кюрі. – Тут мовби не вистачило моїх фізматівських пізнань у його ерудиції, бо він додав: – І Жорж Санд, і Айріс Мердок пішли в тлумаченнях людини не далі, ніж дозволяла їм їхня зіпсованість».

Розвиднілось, і я прокинувся остаточно.

Мене вразили розміри приміщення. Ми прийшли сюди вже поночі. При світлі камінів бовваніли якісь колони, півстіни було зашито дошками, Фріц Дорфман накидав звідти соломи, і ми впали на долівку, мов трупи. Перед тим три ночі куцєніли в лісі біля багать. Тепер був дах над головою і не продував наскрізь гірський морозний вітер.

Ця будівля, очевидно, мала якусь релігійне призначення. Я добув із соломи заплінутий шмайсер, витер почорнілою від вживання хусточкою, взявши по-есе-сівськи на груди, заходив по камінній долівці просторої, хоч танком розвертайсь, і розділеної навіл колонами зали. Колони з чотирьох боків підперті скульптурними статуями Геракла й обрамлені заплінувшими в стелю коринфськими акантами. Очевидно, замість баз і валют приставили до мурованих колон одноформних гіпсових Гераклів після якоїсь руйнації, бо на стінах лишилися темні сліди валютних оздоб та іконних рам. Вигородку з дощок прикріпили до виступів вівтарної ніші. Бокові нефи праворуч від порталного входу вдовбані у цілик гранітного щита. Тепер у них тримали нарізані дрова. Була тут і хорова галерея. До її основи перекинули залізні двотаврові балки і настелили склепінчасті секції перекриття.

Я вийшов у двір. Виявляється, божниця складалася з трьох замкових веж з гострозубими дашками. Мабуть, залишки турецької фортеці або якоїсь оборонної споруди ще з римської епохи. Весь цей дивний комплекс був дбайливо обнесений високим щільним парканом. Неподалік – колодязь із журавлем і постамент з камінним хрестом, де святили воду.

Ведучи нас сюди, Дорфман зізнався, що тут він проживає, тут лишив дружину з глухонімою мамою та глухою наймичкою, сюди ніхто не навідується, крім старшого брата Ярнеста, який тримає помістя на плато, за кілька кілометрів звідсіль. Ця долина входить до зони гірського заповідника, де можна побачити накопичення земної кори за мільйони років у майже прямовисному перетині, – таких місць дуже мало на Європейському континенті, навіть в Альпах немає. Каньйон заглиблюється в товщу планети більш як на півкілометра.

Ми прямували на збірний пункт в Сату-Маре. Дорога пролягала через селище Деж уздовж залізничного полотна і битої дороги понад річкою Сомеш. Містки, тунельні переходи й залізниця були розбиті або пошкоджені німецькими бомбардувальниками, а шосе ми обходили, щоб не натрапити на військові підрозділи з-під Ясс: фашисти знаходили щілини в «котлі» і нищили все, що їм попадалося на шляху, я конвоював дванадцятьох німецьких полонених і зустріч з німаками не світила ні мені, ні полоненим.

Місцина справді вражала, хоч бачити можна було тільки лівий берег Сомешу, а він ще був у легкому серпанку нового дня. Кілометрів за десять звідси залізниця і цісарська дорога через напівзруйновані віадуки у двох місцях пересікали річку й до самого Дежа були прокладені лівим берегом. Ми двічі, ризикуючи життям, перебиралися з берега до берега, нарешті вузьенька доріжка попід гірські стрімкачі довела нас сюди.

Згодом роздивлюся як слід, вирішив я і вернувся до молитовні. Обидва каміни палахкотіли сягистим полум'ям, біля лівого, який ogrівав веранду, чи прибудову-ванькирик, в глибокому м'якому кріслі сиділа з милицями, випроставши ноги, стара жінка в чорному. Впоперек стегна звисав гачок для грані. Я вернувся й за-

чинив масивні ковані двері, встромив між клямри держак від армійської лопати.

Усі дванадцять «апостолів», як ангели волі, спали мирно в соломі (з-поза знищеного вівтаря) на червоно-плитяній долівці фортеці-резиденції для невольників. Я приніс води з колодязя, набрав казан картоплі з мішка, що стояв в одному з нефів, відсунувши поліна, запхнув казан у камін. В іншому нефі знайшов двадцятикілограмову бляшану банку яблучного повидла, звідтіля ж узяв казан на кип'яток.

Полонені покотом лежали головами до загородки, наче трупи. Обличчя бліді, типово кістляві, гірняцькі. Як у того полковника, що несподівано виник з модринового переліска, – на білому коні, з піднятою рукою, мов оживий пам'ятник якомусь легендарному полководцю (спершу ніхто не помітив, що він стискав протитанкову гранату). Ми скупчилися біля перекинутого й надгорілого авто на узбіччі дороги із похиленим на кермо мертвим водієм. Полковник скомандував шикуватися вряди, загукав: «За фюрера, вперед!» Всі ми отетеріли, бо він висмикнув шоку. Полонені впали під авто, я ж випустив у полковника довгу, до останнього патрона, чергу, він з конем звалився між дерева, і пролунав вибух. Ніхто з нас не постраждав. Полковник навіть не застогнав. Кінь здригнув ногами і витягнув дугою вихрасту шию. Я зняв з полковника пояс із парабелумом, а з колін забитого шофера узяв шмайсер. На сидінні висіла торбина з ріжками.

Фріц Дорфман лежав під дверима до притули. Я йому доручив нести свій автомат без жодного патрона в диску. Припертий до одвірка, автомат стирчав у головах полоненого. Я ліг у змервлену солому трохи подрімати.

II

І знову розбудив мене клекіт кулемета. Десять стороною прогудів літак. Десять на повороті валували танки. З оточення проривалися німецькі війська. Фронт відкотився мало не до Берліна, а тут все ще розгортають бойові порядки, гримить канопада, шпигають ар'єргарди і розвідроти, блукають польські, югославські, словацькі партизанські загони, западає тиша – й несподівано з'являються якісь авангарди, вдень і вночі тягнуть механізовані колони і піші товпи пошарпаної піхоти. Наші тиллові частини уникають фашистів, а фашисти намагаються обійти наші резерви. В розвідшколі мене вчили, як користати з хаосу, але тут я – нуль, бо я конвоїр і відповідаю життям за оцих дванадцять полонених «ангелів» з пекла.

У хаосі кмітливий, зорієнтований розвідник завжди володіє ситуацією. В хаотичній обстановці він полководець, митець, Господь-Бог, а ще коли він опирається на добру інформацію – то це генеральний штаб нападу чи оборони. На жаль, Трансільванія не просто хаос, а якесь безгарбуззя, наше командування зробило величезну помилку, запланувавши «котел» на цій міжнаціональній території. Тут кожен фермер – держава і нація, це не яка-небудь інтернаціональна мішанка, а суміш незалежних одиниць, які поважають власну самостійність і готові за неї вмерти. Марксистам-ленінцям цього не збагнути. Я велів їм розмовляти лише німецькою мовою, але «вони», – ці мої полонені, – перемовляються якимось сленгом, який складається з покашлювання, кумкання, фіфікання і окремих, незрозумілих мені, слівцець. Вони вже немовби щось знають, до якогось висновку прийшли і дивляться на мене зверхньо, наче не я їх конвоюю для відправки в Сибір, а вони конвоюють мене. Чи я вже став підозріливим, як наші блягузливі вожді, які воюють на глобусах мільйонами крихітних солдатиків. Підозріння – погана прикмета. Якби розвідникам дозволялося вести щоденник, я занотував би, що підозріння заважає бачити велике не тільки у великому, але й у малому. Звичайно, нікчемна банальність. Але якщо це стосується «великих», то в цьому спостереженні є доля істини.

У притулі Фріцової цитаделі заскрипіло ліжко. Там спала його вагітна дружина, доношує останні дні, можливо, усім братством станемо хрещеними батьками. І я щосекунди повинен бути напоготові, кажу собі подумки. Дома людина почуває себе по-особливому незалежною. Взагалі, головний мотив і мета трансільванців – здобути собі волю. Того я і не вмію назвати без додаткового смислу Фріцове пристанисько. Це і божниця, і фортеця, і самотня із запахом гріха і страху, і замок безпритульних, і молитовня вихрестів, і базиліка невдах, і... цитадель. Хоч в остаточному підсумку я все на світі готов принизити і знецінити – в цьому випадку до цього домішується побоювання. Велике побоювання, що не слід довіряти, не можна покладатися, небезпечно чинити те-то і те-то. З подібним кодексом поведінки інший здурів би, як той німецький полковник, якого я зняв з коня автоматною чергою, мов глечик з кілка, але я повторюю собі: я все витерплю, і не таке наварювали, та виїдали. Справді-бо! І не таке бувало. За роки війни я, здається, спізнав усіляких мерзот. Від Малахового кургану до Петроса звідав такого, що не придумає сатана. А коли врахувати, що я і у відступі протупцявся від Говерли, – тобто майже Петроса, – до Малахового кургану, – то всього, що зазнав, вистачило б для роду й родоводу на добрий розвідбат невигаганих Дон кіхотів.

«На війні – як на війні!» – взяли собі зваяжиток усілякі штабовики, які возять задистих молодичь у недосяжних для гаубиць наметах...

Але чого вона мотлошиться, ця Фріцова породілля? Ну як найбільша церковна миша! Дивно, як Фріц побував тут, щоб зачати потомство? Хіба можна сказати, що «війна народила дитину»? Хто таке чув?! Абсурд! Навіть не анекдот. Святий дух під кулі не потикається, щоб звершити непорочно. Господи, прости злого язика, але було б святотатством... Не могла Патриція заживотіти від Фріца, якого мобілізували до армії ще до походу Гітлера проти Сталіна. Тоді Румунія і Угорщина виставили проти Москви по тринадцять велосипедних дивізій. А може? Може, відпускали з фронту за доблесть, за вірну службу?

Вертаючись думками до становища моїх полонених, я в голові своїй ще раз підкреслюю: будучи дітьми волі, вони щосекунди готові на все. І їх, і мене врятує дисципліна характеру. Трохи відпустиш віжки – і все піде сторчголов. Дванадцять чоловік я не встигну перестріляти, бодай один огріє мене ломакою. Взагалі, оцей рейд у полон – це похід у Содому, цілковита авантюра, ще одна ганебна витівка бездарного майора Остапенка. Досі чую його смішок: «Але ж ти – боксер!»

Важливо не перебарити міру, бо настають часи рівноваги: зуб – за зуб. То є Бог? – запитають курди турків, коли Анкару потрясе землетрус. Вирівнювання відбуваються помимо людської волі, стихійно, серед хаосу і завдяки хаосу. Головне – зберегти почуття міри, не поскупитися і не пересолити. Це – щодо мене, а вони – як знають.

Патриція щось перетрубує в причепі до твердині, щось перебирає, гризе, шкрябає і пристукує. Начебто щось розвішує по високих, сліпих від дороги стінах, пересуваючи по долівці стільця.

Скриплять матраці пружини. Клацає молоток. Фріц спить під дверима небудним сном. Може, йому сниться вже сповитий синочок? Чи донечка. Раптом хтось гримає у двері божниці. Я висмикую з клямрів держак, рву на себе двері і, готовий стріляти, впираюся дулом автомата в груди огрядної низькорослої жінки з білим пушком на верхній губі. Вона злякано розводить двома кошиками в руках. Здогадуюся, що це Дорфманова наймичка, вернулася з хутора. Показую їй, щоб заходила, і, приклавши пальця до рота, даю зрозуміти, щоб не шуміла. Вона киває, якусь мить дивиться на сонних полонених і зникає в крайньому нефі. Десь у глибині зблимує свічка, жінка стелить канапу, і її поглинає темрява. Підкинувши

у каміни полін й відсунувши казани від вогню, я теж вмощуюся на соломі: ще по-валяємось, нема куди поспішати.

Знадвору долинає тихий шелест річки. Видно, в горах випали дощі чи кинуло мокрим снігом, прибуває вода. Таке враження, що ось-ось лизне хвилю підлогу.

За стіною все ще метушилася Фріцова дружина, зате ні мати, ні наймичка не подавали жодного звуку. Наймичку я не встиг роздивитися. Запамятав лише молочний пух на верхній губі і що обмотане шаллю обличчя від ходи пашило жаром. Уся вона пахла талим снігом і «миколайчиками», які ото печуть до свят.

Фріц казав, що вона зовсім глуха, мати глухоніма, яку ж йому господиню Бог послав?

Фріц оповідав, що в цій долині прожило багато поколінь Дорфманів. На початку тридцятих долина звалась Капловою, за іменем батька, тепер вона Фріцова. Старших братів завади відселяють на плато, маєток зберігається за наймолодшим сином. Тут гартується потужне почуття прив'язаності до цього суворого краю, де треба працювати ревно, не покладаючи рук, але доходів з саду, винограднику і пасіки вистачає на прожиток і на те, щоб прикупити поля та лісу для відхожих нащадків.

Дорфмани – вроджені власники, їхня любов до «свого» така ж, як у ведмедів, які обдряпують свою територію на висоту зросту, або у вовків, які її щодня утверджують сечею. Я не збагну, чому Фріц з'явився на мобілізаційний пункт у Клуж-Напоку, адже тут його ніхто б не шукав і ніякою силою не витягнув би в окопи. Ернеста не взяли в солдати за віком.

Я незчувся, як знову заснув. Розбудила мене якась змовницька таємнича вовтузня. До нефа, куди пірнула наймичка господи, через певні інтервали часу заходили й виходили полонені. Виходячи, застібали ширінки, криво всміхалися й кивали наступному «клієнту» на арковий вхід до темної печери. Невдовзі чулися пошіптування, поцмокування, стогони, зітхання, жіноче схлипування, і через кілька хвилин все повторювалося, коли до нефа заходив інший фашист. Фріц влаштував колективний бордель, здогадався я. Мабуть, поласував перший... Видно, в цих во-яків так прийнято... Я не знав, що діяти, але переривати оргію не посмів і вчинив правильно, бо мене б розірвали на шматки, як дикі звірі.

III

Крім Фріца і Петера Краузе, теж німця із цих околиць, вони ще для мене на одне обличчя, бо я бачу тільки їхні спini, коли під автоматом проводжу псячими стежками до збірного пункту, до якого уздовж звивин ріки лишилося не менше півтори сотні кілометрів. У супровідній «легенді» (майор Остапенко всі штабні документи називає тільки оцим, сказати б, магічним словом), отже, у супровідці чорним по білому зафіксовано, хто, де й коли народився, ким був до війни і до якої партії належав. Їхня дідизна і батьківщина – межириччя Сомешу від Петроса-2305 і Петроса-2104 на сході до Куркубети-1848 в Біхорському нагір'ї – на заході. А всім суджено на північ, до Сату-Маре, містечка, яке незабаром висну або намалюю між зорями.

Мене бере ментрега, що бачу їхні зніяковілі мордяки, їхні тіла лишили в згубності існування мент утіхи в єднанні з глухою наймичкою Дорфмана, а я почувуюся грішним, що все те чув і бачив, як вони застібають брудні портки, пропахлі окопною глиною. Бачив їхні криві посміхи і ярий блиск у виричених очах. А якби Фріц запропонував і мені глуху наймичку? Сам диявол уберіг його. Коли б я намацав у темряві голе тіло глухої, не знаю, що зробив би. Мабуть, поставив би Фріца до стіни на оргазм страху.

Це було найжорстокіше покарання, яке я зумів придумати того ранку. Я вдовольнився цим само зізнанням, навіть записався сам собою і тим, що я лишився вільним, бо слово «воля», з яким би значенням його не вживали, містить в собі мотивацію для життя і до життя. Слава Богу, подумав я, що для інших це таємниця, складна хімія, яку в емпіричні символи не убагаєш.

Я поставив собі найвищий боксерський бал за таку виняткову об'єктивність і, чогось не бачачи перед собою землі, став обходити цитадель. Що я її оцінюю на оборонну надійність, я допетрав не одразу. Над увінчаною гранчастим куполом божницею височіла прямовисна червономармурова скеля. Довкола з ґрунту випиналися підмурки фундаментів колишньої твердині, бійниці триярусних веж були замуrowані жовтястою плінфою, до середньої, з входом до молитовні, хтось приліпив вигадливий портал, такий же був усередині, довкола дверей.

Башти і споруда храму, можливо, й зливалися колісь у певну гармонію, та бані, видно, вигоріли і їх більше не поновлювали, а приміщення храму використовували для зберігання архівів та культових цінностей минулих епох. Словом, з усього можна було зробити висновок, що тільки з приходом Дорфманів тут провели деякі ремонтні роботи і звели допоміжні прибудови. Стіни і дахи комплексу густо помережані виноградною лозою, мабуть, з протилежного берега Сомешу його годі було сприйняти за споруду, де замешкали люди.

Певніш певнішого, тут і не жили, а мешкали в дерев'яних будиночках у кінці саду. Дорфман поселив тут дружину з матір'ю з огляду на бомбування та артилерійські обстріли, та й взагалі божниця – місце святе, що користується статусом неторканності навіть у фашистських державах та напівдиких колоніях Африки. А може, за житло її використовували лише престарілі предки-аскети, як, наприклад, глухоніма Фріцова матір. У замкнутах бюргерських родин завжди чималий відсоток виродків та калік, яких запроторюють у віддалені конури, куди не зазирає людське око.

Нарешті я швидше внутрішньо осягнув, ніж дошукався, що твердиня абсолютно сліпа. У подовжній добудові з півночі одне-однісіньке кругле віконце аж у піддашші, троє аркових вікон в колишній захристії зі сходу розділені стелею на два поверхи. І все! Навіть відстрілюватися звідсіля неможливо.

Тим часом на царській, тепер воєнній, дорозі на плато знову скреготали танки. Наші, видно, набралися зваги, що лишили в тилу таке могутнє німецьке силище. Гул трясє каньйоном. Відступає не менше не більше – танковий корпус. Ну, бригада. Влітку сорок першого гітлерівці одною танковою бригадою гнали поперед себе мільйонний фронт тульських гвинтівок. Верховний за півроку угробив чотиримільйонну армію, нарікаючи, що «лепший друг» мав перевагу в танках і літаках. Війна – це пошук рівнов аги. Двадцяте століття – епоха пошуку рівноваги. Нема ні зла, ані добра. Є лиш одне: хто кого? Гине більше цивільних, ніж майстрів смерті. Хіба ми оце не цивільні? А що нас чекає?!

Коли, я заходив у підворіття вежі, звідкілясь зверху переді мною впала й розбилася на друзки зцементована глиба червоножарих цеглин. Я вернувся у двір й поглянув на вежу. Карнизи цілі. Обрамки геральдичних гербів на місці. Хто запустив у мене цим уламком? Сам Господь? За крамольні помисли? Спасителю, за що?

IV

Побачивши білу целулоїдну обкладку довкола жовтого обличчя глухонімої, скорботно випнуту нижню губу, милиці уздовж тіла і нерухомо випростані ноги, я зметитував, що вона – господиня молитовні. Це скривджена долею недомучка, самопострига і навряд чи народила вона Фріца й Ернеста в пишноті здоров'я та мо-

лодих жіночих сил. Молитовня – її спадкова вітчизна, тут вона привела й дівчинку, сестрицю братів Дорфманів, яка живе в помісті Ернеста. І глуха наймичка – якийсь виносок родини. Тут все пахне закляттями і таємницями.

Доки я оглядав скит, Фріц з другим німцем – Петером Краузе – настелив на крос-на пару дверей з фахверкових будиночків у кінці яблуневого саду, влаштував лави із ялових пробейцованих брусів, висадив на імпровізований стіл казани з картоплею і кип'ятком та банку з повидлом. Полонені видобули з ранців ложки і алюмінієві кварта, розсідалися снідати. Фріц виніс із притули гірку тарілок.

– Прошу Що Бог послав...

Полонені потуплено назбирали собі по кілька картоплин, густо присолили, зачерпнули кип'ятку. Глухоніма гріла долоні над гарячими бульбами в подолі чорної спідниці з битого сукна. Глуха наймичка поклала перед нами кілька бляшанок тушкованої яловичини.

Чи міг я коли-небудь сподіватися, що війна мене закине з-поза чорної завіси в цю яму-криницю, цей каньйон, цю Фріцову долину, цей гріховно-монаший кремль у відрогах Карпат? Якщо Гітлер подивиться на схід, сказав вождь народів, то він побачить Сталіна. Сталося так, що Сталін кинув оком на захід – і народи почали війну з народами, а вождь у лазні терпить муки від березової мітелки, не здогадуючись, що якийсь жалюгідний лейтенантик не знає, чи він Фріців переможець, чи Фріців полонений.

Із захристії лилося фіолетово-рожеве сяйво кольорових шибок забутого храму-фортеці. Усі ми були його невірниками, і я помітив, що зі смаком ласуємо вареною в мундирах картоплею, забувши, що носимо мундири, й не думаючи про те, що нам потрібно кудись звідси рушати. Ніхто нікуди не збирався, ніхто не хотів ні кроку зробити за обрамлені фальшпорталом ковані двері оборонної вежі без бійниць. Ми купалися в насолоді, посьорбуючи кип'яток з яблучним повидлом, і готові були запасти в параліч, як глухоніма Фріцова мати, щоб нікуди не йти, залишитися тут назавжди.

Я, на відміну від інших, містично побоювався потикатися за мури вежі, бо на мене звідкілясь упав уламок цегляної кладки. Бо справді: якась сатанинська дивина. Я нікому не спрочинив злого і нікого, крім божевільного полковника, не вбивав. Той, у дзоті, сам собі кулю пустив. І на рингу нікого до смерті не повалив. Найбільше – пошкодив ребро, перехнябив щелепу, розсік брову...

Фріцова матінка вмирає від безруху і мовчання. Як умирають люди і народи від мовчання, мені не треба пояснювати, я це бачив і ще побачу. А от що таке бездіяльність, ми мусимо, приречені звідати. Німці вивозять літаками у зцепі з планерами офіцерів, а солдатська орда з наземною технікою йтиме не один день і не одну ніч. Зачистка триватиме й після того, як упаде Берлін. Верховний пожертвує фронтами, щоб узяти «лігво фашизму», перш ніж союзники форсують Одер. А тут підчистка живої сили триватиме, доки під трупами не зогніє плато до рівня світового океану. Після війни сучасники оглядатимуть новий зріз планети, нашарування органічної і неорганічної матерії.

– Той білий кінь під полковником – мій кінь, – каже Фріц Дорфман, власник факторії, де ми заночували.

Мене зло бере. За свої тридцять п'ять років я у великій, найпередовішій країні світу білого коня і не бачив. А він мав і має за чим шкодувати, фашист нещасний, думки мої нечестиво-грубі й немилосердні. Якось мені трапилася книжка з грубим початком (німецька! в перекладі...). І я ту книжку викинув не читаючи. Але моя уява опаскуджена погвалтуванням глухої наймички групою полонених, і думки мої без росинки цноти, потік смердючого лайна.

Він з'явився на білому коні, мов привид: півкрупна коня – в кущах, а він з півконем над обвідною канавою. Ми щойно перебралися через напівобвалений віадукт, вишикувалися рядочком відлити. Я закотив члена, подумав: натерли штани. Мабуть, в усіх натерло. Здолали сорок кілометрів. І в цю мить він з'явився. Фантастика! Всі отетеріли. А тут ще граната в руці, піна на губах і команда «Zurück!», «Vorwärts!» Роздерло душу. Колись я собі думав: якщо народ – маньяк, то вождь – маньяк. Народ ще здатний схаменутися, а вождь-маньяк – ніколи! Якщо божевільного полковника солдати не вбили (а я сам бачив, як це буває), то солдати теж збожеволіли. Ясських оточенців зітруть на м'ясо. Отаких зайців на бубнах Гітлер поклав під Сталінградом два мільйони. Потім два роки горіли трупи в старому млині над Волгою. А фон Паулюс здався в полон, і Пастир всіх народів не виміняв маршала на сина.

– Гарний був коник, – утрамбовує свій жалик Фріц Дорфман. – Білий...

Пішов по колу, майже співчутливо думаю я. Коло – символ вічності. Астрономи стверджують, що довкіл врівноваженої гравітацією замкненої сонячної системи коловими орбітами рухаються планети Вічного існування життя. Недарма люди зробили коло і хрест знаками вічності. Навіть маленький космос Дорфмана зберігає в підсвідомості цю траєкторію (за що в нас так не люблять Фрейда?..).

– Білий був, як молоко...

– Що тут було колись? – питаю Дорфмана, розкладаючи перед собою мапу-двадцятип'ятитисячку. Я взяв з Полковника шкіряну бріфашку з мапою Трансільванії, на ній скит позначений маленьким зображенням середньовічного замку.

– Що тут лише не було! – чогось втішено мовить Дорфман. – І старогрецька доантична факторія, і післяантичний візантійський форпост, і лютеранський монастир, і опікунський лазарет для божевільних... Фріц зневажливо махає рукою. – Всього не перечеислиш. До війни археологи щоліта наїжджали на розкопи. Знаходили такі дивовижі!.. Під баштами сім ярусів льохів, причому вода з Сомешу не підтопляє. В туалетах, я вам потім покажу, б'є потужний струмок з граніту. А де гаражі, були природні гроти, їх перемурували, бо в них губилися люди.

– Я все повинен обдивитися.

– Прошу... Ви за професією хто?

– Вчитель фізики, математики. Астрономії і... тренер з боксу.

– Гарні неполітичні професії.

– За що не помилювали Джордано Бруно і Галілея.

– А Ейнштейна не вважали фіглярем від науки?

Цю гільдію завжди переслідували. Люди бояться невідомого. Якби їх не сковував страх, то давно вже пізнали б Господа, який створив їх за своєю подобою. Страх – низьке почуття.

– Так. І підле.

– Мудра людина завжди ризикує між недоумками, – розважливо докинув другий німець з-посеред полонених, Петер Краузе. – Або має шанс заслужити те, що ми називаємо «die Strebekatte ziehen». «Стати на ножі». – Він теж розмовляв ламаною українською.

Я чекав, що німаки стануть моїми запеклими ворогами, а вони несподівано почали мені годити в такт. За правом господарів чи тому, що я Іван не-російський? Ще завербують мене в Ганси. В обох були сині-пресині очі, обидва тонкогубі й худорляві, обидва з довгими нервовими пальцями й майже одного зросту. Поводилися з гідністю, манери видавали принаймні дрібноаристократичне – не бюргерське – походження. Цікаво, як вони відреагують, коли я запропоную новий сорокакілометровий марафон?

ПУБЛІЦИСТИКА

Микола МУШИНКА

ОРЕСТ ЗІЛИНСЬКИЙ І ЙОГО «УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ БАЛАДИ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ»*

Збірка «Українські народні балади Східної Словаччини»¹, над якою Орест Зілинський працював понад десять років, дуже довго йшла до читача. А упорядник так і не дочекався її видання – не тому, що книжка не відповідала потребам доби, а тому, що О. Зілинський упав у неласку політичних органів, які фізично знищили верстку книжки перед її запуском у виробництво. Та про це буде мова далі. Спочатку я спробую наблизити читачеві життєпис упорядника книжки, яку він тримає в руках.

Орест Зілинський народився 12 квітня 1923 року в с. Красна (Коростенька) Короснянського повіту в Польщі, у якому, згідно з офіційною статистикою, у 1939 році жило 1570 мешканців: 1440 українців, 120 поляків та 10 циган [36]. Його батько, Іван Зілинський (1879–1952), був визначним українським мовознавцем, учителем середньої школи, професором Краківського та Празького університетів. Мати Юлія – донька Краснянського пароха Олександра Прислопського (1843–1918). До 1902 року прізвище батька було *Кобаса* [38].

Молодий Орест із дитинства виховувався в українському національному дусі. Від 1928 року він жив у Кракові, однак разом з батьками канікули проводив у рідному селі.

Будучи учнем Краківського польського ліцею, пізніше – Ярославської української гімназії, він заснував у Красній Товариство «Просвіта», драмгурток, читав лекції на кооперативні теми і вів активну національно-освітню діяльність між сільським населенням. Уже 16-річним хлопцем він укладав українські підручники для селян [45, с. 8; 56, с. 630].

Після закінчення Ярославської гімназії в 1940 році він вступив на філософський факультет Українського вільного університету в Празі, де під керівництвом

* Ця стаття була надрукована у київському виданні – Орест Зілинський: Українські народні балади Східної Словаччини.

¹ Первісна назва збірки «Підбескидські народні балади» була змінена 1971 року пражським видавництвом на «Українські народні балади Східної Словаччини».

Олександра Колесси та Івана Панькевича вивчав українську філологію. Щоб уникнути виселення в Німеччину, він записався й на славістичний відділ празького Німецького університету (усі чеські вузи в період німецької окупації Чехії були закриті). Це, однак, не заважало йому активно долучитися до національно-визвольної боротьби проти німецького нацизму, за що в 1943 році гестапо його арештувало й посадило в одну з найсуворіших празьких в'язниць, що мала назву Панкрацька.

Після майже піврічного ув'язнення О. Зілінського за браком доказів було випущено на волю й дозволено далі навчатися в обох університетах, які він успішно закінчив. Нова чехословацька влада не визнала дипломи цих університетів дійсними, і О. Зілінський після війни повторив увесь курс навчання славістики на філософському факультеті празького Карлового університету. Тут він під впливом професора І. Панькевича та свого батька почав глибше цікавитися питанням українського мовознавства. Від чеських професорів-славістів Я. Мукаржовського, Б. Гавранка, Ю. Доланського, Б. Матесія та М. Шийковського він отримав солідні основи знань з різних славістичних дисциплін – модерної філології, порівняльного літературознавства, теорії літератури, літератури окремих слов'янських народів тощо.

Навчання в Університеті О. Зілінський закінчив 1948 року, а вже в 1949-му успішно захистив у Карловому університеті дисертацію «Семантична та стилістична функція неповноголосся в літературній мові української території» і став доктором філософії (PhDr.).

У Празі з політичних причин місця для нього не знайшлося, і він став викладачем польської мови, давньоруської та радянської літератур, а також російського і слов'янського фольклору на філософському факультеті Університету ім. Палацького в Оломоуці в Моравії (пізніше – у Вищій педагогічній школі). В Оломоуці О. Зілінський розпочав і «професійну» науково-дослідницьку діяльність, публікуючи свої статті з літературознавства та фольклористики на сторінках вузівських збірників. У 1949 році він видав свій перший підручник – хрестоматію російського фольклору.

Тут О. Зілінський працював майже десять років, щотижня доїжджаючи до Праги, де жила його сім'я. У 1952 році він отримав чехословацьке громадянство, а 1958-го його було прийнято на роботу в новозаснований Чехословацько-радянський інститут Чехословацької академії наук у Празі.

У 1964 році О. Зілінський став науковим співробітником Інституту мов і літератур Чехословацької академії наук у Празі, де 1966 року за працю про слов'янські народні обрядові ігри одержав звання кандидата філологічних наук (CSc.). Від 1971 року до смерті він працював у празькому Інституті чеської та світової літератур Чехословацької академії наук.

Отже, О. Зілінському від 18 років довелося жити в чеському середовищі і працювати в чеських наукових установах, однак, незважаючи на це, від до останніх днів свого життя залишався щирим українським патріотом.

На початку 1950-х років, коли на Пряшівщині розпочалася так звана «українізація» культурного процесу, О. Зілінський теж активно до цього долучився. На курсах для вчителів новозаснованих українських шкіл у Бардієві та Ружбах він читав лекції з української літератури й фольклору, брав участь в укладанні перших підручників і хрестоматій з української літератури. З них сотні учнів на Пряшівщині вперше ознайомилися з українським художнім словом.

Спілкуючись з учителями з українських сіл, він заохочував їх до збирання

фольклору, і вони дійсно назбирали для нього багаті й цінні матеріали, здебільшого народні пісні, які й досі залишаються в рукописах².

Проте співпраця О. Зілинського з Пряшівщиною тривала недовго. Разом з І. Панькевичем його було звинувачено в українському буржуазному націоналізмі й на кілька років припинено співробітництво з ним [41].

Опинившись поза співпрацею з українськими установами Пряшівщини, О. Зілинський анітрохи не полишав своєї наукової діяльності на полі українознавства, для якої в Празі мав досить сприятливі умови. Він використав їх повною мірою і через кілька років став кращим знавцем і найпродуктивнішим популяризатором української культури в Чехословаччині.

О. Зілинський часто репрезентував чехословацьку україністику на міжнародних славістичних конгресах і конференціях. І в літературознавстві, і у фольклористиці він був прихильником історично-порівняльного методу, однак цей метод ніколи не був для нього догмою. Вихований на традиціях празької лінгвістичної школи (І. Полівка, Тилле, Я. Мукаржовський, В. Матезіус), він був добре обізнаний і з модерними напрямками у філологічних дисциплінах, насамперед структуралізмом.

У 1953 році О. Зілинський одружився з Людмилою Клименко (1930) – донькою українського емігранта з Київщини та чешки – доньки залізничника з Німбурка. У 1954 році в них народився син Богдан, у 1957-му – донька Оксана. Людмила, не без впливу чоловіка, опанувала українську мову так, що стала українською письменницею та перекладачкою. Чеською мовою з української вона переклала понад 15 книжок, а збірка її дитячих оповідань «З пташиного словника» вийшла окремою книжкою [31]. У 1968 році Людмила взяла в нову сім'ю доньку Оксану, а син Богдан із власної волі залишився з батьком.

У серпні 1968 року О. Зілинський повіз сина до Києва. Показав Софійський собор, Києво-Печерську лавру, Університет, вулицю Хрещатик, Музей Шевченка. Разом вони побували в Михайлині Коцюбинської, Івана Світличного, Григорія Кочура і ще в декого з українських дисидентів. З Києва вони завітали у Львів, де на третій день їхнього перебування (21 серпня) їх застала звістка про окупацію Чехословаччини військами Варшавського договору. З великими труднощами вони повернулися в Прагу.

На початку 1970-х років Орест зблизився з українською маляркою та письменницею Євою Бісс, яку знав раніше із частих подорожей на Пряшівщину. У 1974 році вони одружилися.

Єва була всебічно обдарованою письменницею і художницею з багатим життєвим досвідом. Вони мали багато спільних уподобань: обоє любили історію, літературу, музику, образотворче мистецтво, архітектуру, мандри. Під впливом Єви Орест набрав «нового дихання» і в науці. На жаль, ці взаємини були нетривалими. Вони обірвалися несподіваною смертю Ореста 1976 року.

Навколо смерті О. Зілинського й досі багато запитань. На початку липня 1976 року Орест і Єва поїхали у відпустку. У рекреаційному осередку Ведмежа Гора над штучним озером Земплінська Ширава (30 км від радянського кордону) вони винайняли приватну дачу, де Орест продовжував писати одну зі статей про

² Машинописи текстів цих пісень, доповнені машинописами пісень батька (близько 1000 аркушів А-4), дружина О. Зілинського, Єва Бісс-Зілинська, після смерті чоловіка передала мені. На обкладинці рукою О. Зілинського написано: «Пісні з зах. України. 1-ий прим. І». Значну частину з них становлять записи Івана Зілинського з кінця XIX – початку XX ст. Деякі записані 1913 року за допомогою фонографа.

балади, а Єва малювала пейзажі. 15 липня дружина вибралася портретувати свого знайомого в м. Михалівці, де планувала залишитися на 2–3 дні. Орест провів її до рейсового автобуса, але на дачу вже не повернувся. Через кілька днів його тіло знайшли в лісі с. Винне, за 2 км від дачі. Лікар констатував смерть від паралічу серця 17 липня 1976 року. Поховали його в м. Свиднику за участю найближчої рідні.

Про смерть ученого, який досліджував українську літературу та український фольклор, ні в пресі України, ні в українській пресі Словаччини не було жодної згадки. І тут, і там на його ім'я було накладено табу.

Утім, у чеській, словацькій та закордонній науковій пресі праці О. Зілінського дістали високу оцінку. З нагоди 60-ліття з дня народження О. Зілінського я опублікував у США окрему книжку «Науковець з душею поета» [45]³.

У 1993 році до 70-річчя з дня народження О. Зілінського в Словаччині було проведено Міжнародну наукову конференцію «Орест Зілінський і карпатознавство», на якій було зачитано 35 доповідей. Україну на цьому заході представляли Посол України Олександр Медовников, експосол Роман Лубківський, Тетяна Клиненко, Олександр Федорук та Микола Маричевський. До конференції було видано вибране зі зрушеної збірки «Підбескидські народні балади» під назвою «Мала мати сина...» [25]. На жаль, на Пряшівщині опубліковано лише дві виголошені на конференції доповіді [29; 32] та звіт про її хід [54]. Того ж року в журналі «Народна творчість та етнографія» було вміщено статтю «Орест Зілінський і його внесок в українську фольклористику» [52]. Проте в українській фольклористиці і вона залишилася майже непоміченою.

Ставлення України до О. Зілінського змінилося 2013 року, коли Національна академія наук України в Києві з нагоди 90-ліття з дня народження вченого видала три томи його наукових праць: одностомник «Літературознавчі праці» [27] та двотомник «Вибрані праці з фольклористики» [26].

До цього ювілею Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України видав і найвизначнішу працю О. Зілінського «Українські народні балади Східної Словаччини», яку читач має нагоду тримати в руках.

На цій праці я зупинюся детальніше, залучивши її до контексту ширшого зацікавлення автора жанром балад.

Орест Зілінський почав цікавитися баладами вже на початку своєї наукової діяльності, будучи прихильником історично-порівняльного методу їх дослідження. У 1956 році на Міжнародній науковій конференції у Пряшеві (Словаччина) про чехословацько-українські взаємини він виголосив доповідь «Про взаємовідносини між українськими, чеськими та словацькими народними піснями» [5], у якій баладам присвятив окремий розділ [5, с. 221–236]. В українському фольклорі він виявив понад тридцять баладних сюжетів, що мають безпосередні або більш віддалені аналогії в чеських і словацьких баладах. Майже кожен із цих сюжетів дослідник піддав історично-стилістичному аналізу.

У тому ж, 1956, році О. Зілінський опублікував розвідку «Про українські та польські впливи у валашському [моравському. – М. М.] фольклорі» [1], у якій чимало уваги присвятив баладам. У ній уперше він застосував географічний метод дослідження шляхів міграції балад, за допомогою якого дійшов висновку,

³ У 1993 році видавець книжки митрополит української автокефальної православної церкви Мстислав (Скрипник) прислав у подарунок учасникам конференції «Орест Зілінський і карпатознавство» у Свиднику 50 примірників цієї книжки.

що спільні риси між баладами моравського Валашська та польськими баладами з'являються майже виключно на торговому шляху із Сілезії у Словаччину.

Питання шляхів залучення українського фольклору (включно з баладами) до чеської та німецької літератури О. Зілінський з'ясував у двох працях: «Українська народна пісня в ранніх німецьких перекладах і парафразах» [13] та «Українська народна пісня в чеському літературному розвитку» [15].

Історично-порівняльний метод дослідження фольклорних творів, широко пропагований радянською фольклористикою, аж ніяк не міг задовольнити О. Зілінського повною мірою, тому він приступив до його глибшого дослідження, а до певної міри й до ревізії. У праці «Про проблеми і методи дослідження історичного вивчення народних пісень» [3] він піддав критиці тодішні методологічні постулати, наголосивши, що фольклористи наприкінці 50-х років ХХ ст. допускаються тієї самої помилки, що й романтичні дослідники сто років тому, а саме: вони орієнтуються лише на вузьке коло фольклорних явищ, переважно на фольклорні твори, що з естетичного погляду є найдосконалішими. На його думку, народні пісні потрібно досліджувати аналітичною методою на основі нагромадження якомога більшої кількості їх варіантів. Цю тезу він документував на прикладі кількох сюжетів балад: про дочку-пташку, дочку-воїна, сестру-отруйницю, сестру, знайдену братами в корчмі, дівчину-дітозгубницю, тройзілля. Уже в цій ранній студії він підкреслив, що «балади безперервно розвивалися і деякі сюжети балад, що їх дослідники вважають прадавніми, виникли в ХІХ столітті» [3, с. 206]. Ця думка повторюється і в ряді пізніших праць О. Зілінського. Наприклад, у розвідці «Психологічний паралелізм і його місце в розвитку пісенного стилю» [9] він спростував глибоко закоріненний погляд про давнє походження цієї композиційної форми, часто застосованої і в народних баладах. На його думку, позитивний паралелізм є вже вищою формою поетичного мислення, яка у слов'янських народів могла виникнути не раніше ХVІІІ–ХІХ ст.

Неабияке значення для дослідження українських балад має доповідь О. Зілінського «Проблеми історичної класифікації слов'янських народних пісень» [14], зачитана 1968 року на VI Міжнародному з'їзді славістів у Празі. І тут він підкреслив нагальну потребу варіантного дослідження народних пісень. «Тільки у варіантному комплексі, – писав учений, – хоча би частково підхоплене історичне побутування пісні, ширина їх значеннєвих можливостей та структурних змін» [14].

Нові думки про народні балади карпатського циклу О. Зілінський висловив і в рецензії на три збірки народних балад карпатського регіону – Петра Лінтура із Закарпаття, Ольдржіха Сіроватки з Моравського Словацька та Соні Бурласової з Горегроння в Центральній Словаччині [18]. У вступі до цієї ґрунтовної рецензії О. Зілінський ще раз піддав критиці романтичні уявлення про генезу балад і наголосив на потребі їх *варіантного* дослідження, зародки якого він побачив у трьох рецензованих збірках.

Важливу роль при дослідженні шляхів міграції балад зі сходу на захід та навпаки О. Зілінський приписував якраз баладам карпатського циклу, головню з території, заселеної етнічною групою лемків.

Вершиною наукового доробку О. Зілінського про балади була його монографія «Українські народні балади Східної Словаччини». Із друкованих джерел, архівів та індивідуальних матеріалів збирачів фольклору (Андрія Дулеби, Михайла Шмайди, Єви Вrabцової, Андрія Каршча, Миколи Мушинки та ін.) він із цієї невеличкої території (приблизно 3500 км²) придбав 485 текстів балад, у тому числі 136 самостійних баладних сюжетів та 255 мелодій. Така значна кількість балад

дозволила йому на практиці продемонструвати пропагований ним принцип «варіантного дослідження балад». Із цим завданням він справився блискуче.

Весь зібраний матеріал він поділив на дві частини: «Основні тексти» (№ 1–254 б) та «Доповнюючі варіанти» (№ 255–479). Після кожного тексту навів місце запису, а в коментарях до кожної пісні, поданих у кінці збірки, подав порядковий номер балади та місце її запису, перелік текстових паралелей до цієї балади – українських та міжнародних, короткі оцінки означеної балади, ім'я та прізвище співака, його вік чи рік народження (якщо вони відомі), ім'я записувача тексту, мелодії та рік запису.

У другій частині коментаря про кожну баладу виділено спочатку відомості про записи балади в місцевостях, найближче пов'язаних з даною пісенною традицією, – Північній Лемківщині в Польщі, Воєводині (Бачки) в Сербії та Закарпатській області в Україні. Далі подано українські, словацькі, чесько-моравські, польські, білоруські та російські паралелі. Отже, коментарі О. Зілинського містять не сотні, а десятки тисяч даних. Сьогодні таку кількість можна було б досягнути за допомогою комп'ютера, а він усе це робив власноруч, виписуючи їх із численних джерел. У списку використаної літератури, який є складовою «Коментарів», наведено 240 публікацій з текстами балад.

На долученій карті Східної Словаччини О. Зілинський окреслив 118 населених пунктів, у яких записано балади, подані у збірці, причому з кожної місцевості наведена й кількість записаних балад. «Словник діалектних слів» містить понад 550 лексем, яких немає в українській літературній мові, а «Показчик піснених початків» в алфавітному порядку подає інципіти всіх 485 балад з їх порядковими номерами в книзі.

У такий спосіб упорядкований машинопис монографії зі всіма додатками О. Зілинський, згідно з раніше укладеною угодою, на початку 1970 року здав у Відділ української літератури Словацького педагогічного видавництва у Пряшеві у трьох примірниках. І директор, і редактори були захоплені працею і в установленому порядку вислали машинопис на внутрішнє рецензування трьом експертам: Б. Путілову в Ленінград, С. Бурласовій у Братиславу та мені. Усі три рецензії містили позитивні оцінки, і рукопис було підписано до друку. Ректор Вищої школи образотворчого мистецтва в Братиславі Дезидерій Миллий (за походженням українець) на замовлення видавництва ілюстрував книгу вісімнадцятьма прекрасними цілосторінковими кольоровими малюнками. Тексти книги було набрано, набір завершено, а О. Зілинський особисто здійснив три складні коректури верстки.

Увесь цей процес затягнувся до листопада 1971 року. А це вже був період глибокої «післясерпневої нормалізації», у рамках якої майже всі демократичні здобутки «Празької весни» були скасовані. Насамперед було відновлено політичну цензуру. Кожна праця перед запуском у виробництво після підписання відповідальним редактором до друку підлягала ще й ухвалі ідеологічною комісією Секретаріату Крайового комітету Комуністичної партії Словаччини в Кошицях. Остання керувалася не фаховими критеріями, а ідеологічними. Вирішальне слово в ній мали директор Інституту марксизму-ленінізму Іван Байцура та абсолювент Академії суспільних наук у Москві Юрій Гамрак (обидва – українці). Анонімний крайком партії (з яким вів переговори не О. Зілинський, а директор Пряшівського українського видавництва Михайло Дубай) спочатку вимагав, щоб зі вступної статті були викреслені імена М. Мушинки та М. Шмайди (обох їх було звільнено з роботи). Та з'ясувалося, що їхні імена часто фігурують у «Коментари-

рях» при посиланнях на записані ними тексти балад. Остаточний вердикт ідеологічного відділу крайкому партії звучав: «Підбескидські балади Східної Словаччини» можуть вийти друком без вступної статті та коментарів, як анонімні твори «трудового народу».

З таким висновком О. Зілинський аж ніяк не міг погодитися. Його книгу було викреслено з видавничого плану, а весь набір фізично знищено. На щастя, авторові вдалося «викрасти» з видавництва останню коректорську верстку своєї книги⁴. Видавництво, посилаючись на те, що книжка не була опублікована (а воно ніби з «вини автора» мало великі фінансові витрати з друкарським набором і версткою), відмовилося виплатити авторові передбачуваний гонорар.

Оскільки директор видавництва не зміг (а точніше – не смів) пояснити авторові справжньої причини такого варварського вчинку, О. Зілинський подав на видавництво скаргу до суду, і, на превелике диво, виграв справу. Йому виплатили весь гонорар з державного бюджету, однак машинописних текстів його праці не повернули. Безслідно пропали всі три примірники.

Усі старання О. Зілинського знайти видавця на «Українські народні балади Східної Словаччини» виявилися марними.

Скорочену версію вступної статті до знищеної збірки під назвою «Народні балади східнославацьких українців в їх інтернетнічних взаєминах» О. Зілинський опублікував 1973 року чеською мовою в журналі Словацької академії наук «Slovenský národopis» [20]. У Сербії було видано розвідку О. Зілинського про народні балади русинів Воєводини – переселенців зі Східної Словаччини із середини XVIII ст. [19].

Уже після смерті О. Зілинського, 1978 року, видавництво Словацької академії наук «Veda» («Наука») видало його монографію «Словацька народна балада в інтернетнічному контексті» [22]. Ця книга на 440 сторінках містить 40 основних словацьких балад інтернетнічної групи (тобто таких, що трапляються і в інших народів) та їхніх паралелей у словацькому, моравському, польському та українському фольклорі (загалом 220 балад, здебільшого з мелодіями), ґрунтовну вступну статтю [22, с. 11–89], детальні коментарії до кожної балади (с. 337–403) та грамплатівку зі зразками польових записів балад.

Словацька академія наук щороку виголошує три найліпші наукові праці з різних ділянок. У часі, коли в пресі України та в українській пресі Словаччини ім'я О. Зілинського невідомо було навіть згадувати, Словацьке етнографічне товариство при Словацькій академії наук у Братиславі визнало його книжку «Словацька народна балада в інтернетнічному контексті» найкращою публікацією з етнографії та фольклористики 1978 року і нагородило її Почесною грамотою та фінансовою премією. Гадаю, що ця оцінка не потребує коментарів. Вона переконливо засвідчує високу повагу словацьких науковців до спадщини свого українського колеги.

У тому ж, 1978, році вийшла у світ ще одна монографія О. Зілинського, присвячена баладам, – «Народні балади в області Західних Карпат...» [23]. Видала її Чехословацька академія наук у Празі. Це каталог балад західнокарпатського регіону (словаків, чехів, поляків та українців), опрацьований надзвичайно старанно. Варто нагадати, що каталог О. Зілинського містить посилання на 2039 записів балад та 282 наукові студії окремих балад. Щодо всебічності, ґрунтовності

⁴ Другу, неповну, коректорську верстку книги О. Зілинського разом з кольоровими відбитками ілюстрацій Д. Миллого мені вдалося роздобути з друкарні.

та вичерпності опрацювання баладних сюжетів книга О. Зілинського не має аналогів у слов'янській фольклористиці.

Ці дві посмертні книги О. Зілинського отримали позитивну оцінку в західнослов'янській фаховій пресі. Про них із захопленням писали чеські, словацькі та польські дослідники балад. Лише українська преса (за винятком варшавської «Нашої культури») не подала жодної замітки про них, хоч саме український матеріал тут переважає.

У 1986 році Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського Академії наук УРСР видав монографію О. Дея «Українська народна балада»⁵. У ній ім'я О. Зілинського згадано лише один раз із критикою його системи класифікації (с. 60) та ще у двох примітках (с. 28, 40). В академічному двотомнику «Балади», теж упорядкованому О. Деєм (серія «Українська народна творчість», 1987 та 1988 рр.), ім'я О. Зілинського згадано лише в примітці до пісні «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш» (с. 425)⁶.

У спадщині О. Зілинського збереглися завершені рукописи двох його праць про балади, написані безпосередньо перед смертю (у квітні та червні 1976 р.) польською мовою: «Polska, slowacka a lemkowska ballada ludowa. Próba porównania» [26, с. 425–450] та «Stosunki interetniczne w balladach ludowych polskiego Sliska» (18 машинописних сторінок досі не опубліковано).

Я подав огляд лише невеличкого сегмента фольклористичних зацікавлень Ореста Зілинського – його праць про українські балади. Проте й цей огляд засвідчує, що йдеться про непересічного українського фольклориста. Не менш цікаві студії можна було б подати про нього як про дослідника історії української фольклористики, народної обрядовості, українських дум, історичних пісень, віршів так званих народних поетів тощо. Джерельним матеріалом для таких студій може послугувати двотомник «Вибраних праць з фольклористики» О. Зілинського [26].

Постає питання: що було причиною негативного ставлення офіційних наукових органів Радянської України до О. Зілинського? Адже до 1965 року він друкувався і в українській радянській пресі, а за внесок у шевченкознавство навіть був нагороджений Шевченківською медаллю⁷. Головна причина полягає в тому, що своїми науковими працями він на багато років випередив офіційну українську науку. У літературознавстві [27] на хвилях «Празької весни» другої половини 1960-х років він публікував статті про українських письменників «Розстріляного відродження», видав антологію творів «поетів-шістдесятників» чеською мовою та заперечував тезу про «класовість», «партійність», «пролетарський інтернаціоналізм» української літератури, а також не вважав соціалістичний реалізм «найвищим методом художньої творчості». У фольклористиці [26] він пропагував нові методи дослідження (скажімо, «варіантний метод»), не визнавав штучних творів «радянського фольклору» народною творчістю, досліджував творчість репресо-

⁵ Дей О. І. Українська народна балада. – К., 1986. – 262 с.

⁶ Готуючи до друку збірник «Балади. Кохання та дошлюбні взаємини» (К., 1987), О. Дей, знаючи, що я маю верстку знищеної збірки «Українські народні балади Східної Словаччини», звернувся до мене з проханням запозичити йому цю працю. Я погодився за умови, що в праці О. Дея всі матеріали О. Зілинського будуть опубліковані під його іменем і буде наведено джерело – знищена збірка О. Зілинського. О. Дей на таку умову не погодився, і я йому верстки не висла.

⁷ Незважаючи на таку високу оцінку, до «Шевченківського словника» (К., 1968) його ім'я не потрапило.

ваних фольклористів (Катерини Грушевської), співпрацював з українцями Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Парижі та Українським науковим інститутом Гарвардського університету тощо.

Утім, найбільша «провина» О. Зілинського перед радянською україністикою полягала ось у чому: у 1968 році він був одним з ініціаторів заснування Міжнародної асоціації українців. Думка про це виникла у Пряшеві на семінарі «Розвиток україністики в соціалістичних країнах» у червні 1968 року. На цьому семінарі було обрано підготовчий комітет нової організації, до складу якого увійшов і О. Зілинський. Йому було доручено на VI Світовому з'їзді славистів у Празі в серпні 1968 року (у якому брало участь 1500 науковців із 26 країн світу) влаштувати зустріч українців – учасників з'їзду, а на ній подати на затвердження проект заснування МАУ. Зустріч зі згоди голови з'їзду Б. Гавранека було призначено на 13 серпня. У ній взяли участь українці дев'ятох країн. Голова делегації УРСР Іван Білодід заборонив своїм членам брати участь у зустрічі і вислав на неї двох членів (Віталія Русанівського та Григорія Вєрвеса), які відразу після виступу О. Зілинського жорстко опонували йому, мовляв запропонована асоціація матиме антирадянський і буржуазно-націоналістичний характер, а радянські українці, маючи свій Український комітет славистів та Комітет культурних зв'язків з українцями за кордоном, ніколи не погодяться з її заснуванням. На знак протесту вони демонстративно залишили залу засідань⁸. З того часу і до самої смерті науковця (та ще й довго після смерті) на ім'я О. Зілинського було накладено табу в Україні і на Пряшівщині.

⁸ Через двадцять років, у червні 1989-го, Міжнародну асоціацію українців було засновано в італійському м. Геркуланум з ініціативи Академії наук України. Її першим головою став той же В. Русанівський, який виступив проти її заснування 1968 року в Празі. Нині МАУ об'єднує україністичні організації тридцяти однієї країни. Від 2008 року її очолює директор Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології Національної академії наук України Ганна Скрипник.

ПРАЦІ ОРЕСТА ЗІЛИНСЬКОГО ПРО БАЛАДИ ТА СПОРІДНЕНІ З НИМИ НАРОДНІ ПІСНІ

Zilynskyj O. O ukrajinských a polských vlivech ve valašském písňovém folklóru // Národopisný věstník Československý. – Praha, 1956. – 33. – S. 173–192.

Zilynskyj O. O skutečném postavení tzv. «obřadních» písní v písňovém folklóru // Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Jazyk a literatura. – 1957. – IV. – S. 101–121⁹.

Zilynskyj O. O problémech a metodě historického studia lidových písní // Československá rusistika. – Praha, 1957. – Č. 2. – S. 177–206¹⁰.

Zilynskyj O. Пісень о горькій липці // Slovenský národopis. – Bratislava, 1959. – Č. 3. – S. 356–376¹¹.

5. *Зілинський О.* Про взаємовідносини між українськими, чеськими та словацькими народними піснями // З історії чехословацько-українських зв'язків. – Братислава, 1959. – С. 198–252¹².

6. *Зілинський О.* Іван Франко – ранній дослідник лемківської пісні // Наше слово. – Варшава, 1973. – Ч. 35–41. – Завжди с. 5¹³.

7. *Зілинський О.* Віршована форма старовинної української народної пісні про Стефана воєводу // Народна творчість та етнографія. 7. – 1963. – Чис. 1. – С. 116–118¹⁴.

8. *Зілинський О.* Український фольклор у слов'янських літературах / доповідь української делегації на V Міжнародному з'їзді славістів у Софії (співавтори: О. І. Дей, Р. П. Кирчів, Н. С. Шумада). – К., 1963. – 64 с.¹⁵

9. *Зілинський О.* Психологический параллелизм и его место в развитии песенного стиля // Slavica. 32. – Praha, 1963. – 1. – S. 70–84¹⁶.

10. *Зілинський О.* Історичні та жанрові риси пісні про Стефана воєводу // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – Пряшів, 1965. – Т. 1. – С. 214–222¹⁷.

11. *Zilynskyj O.* K dějinám východoslovanské písně o důstojníkovi, sluhovi a dívce // Slavica. 36. – Praha, 1967. – Č. 2. – S. 312–320¹⁸.

12. *Zilynskyj O.* Proměnlivost lidových dramatických her // Národopisný věstník československý. – Praha, 1968. – 2. – S. 199–214¹⁹.

⁹ Тут між обрядовими піснями автор виявляє також балади. Передрук: [26, кн. 2, с. 110–128].

¹⁰ Тут розглянуто також методику дослідження балад.

¹¹ Ідеться про баладу. Передрук: [26, кн. 2, с. 85–107].

¹² Окремий розділ присвячено баладам. Передрук: [26, кн. 2, с. 3–84].

¹³ У додатку до статті опубліковано добірку балад. Передрук: [26, кн. 1, с. 34–44].

¹⁴ Вступ до невідомої статті Ф. Колесси, рукопис якої О. Зілинський виявив в архіві свого батька Івана Зілинського. Ф. Колесса, як і інші дослідники (за винятком О. Зілинського), вважав пісню про Стефана воєводу баладою.

¹⁵ О. Зілинському належать розділи про чесько-українські та словацько-українські взаємини у фольклорі, включаючи балади.

¹⁶ Передрук: [26, кн. 2, с. 152–167].

¹⁷ Автор залучає цю пісню до жанру балад. Передрук: [26, кн. 2, с. 142–151].

¹⁸ Варіант пісні про Стефана воєводу.

¹⁹ Між ними є й балади. Передрук: [26, кн. 2, с. 235–250].

13. *Zilynskyj O.* Ukrajinská lidová píseň v ranných německých překladech a parafrázích // *Slavia*. 37. – Praha, 1968. – Č. 2. – S. 335–342²⁰.

14. *Zilynskyj O.* Problémy historické klasifikace slovanských lidových písní // Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze. – Praha, 1968. – S. 197–205²¹.

15. *Zilynskyj O.* Ukrajinská lidová píseň v českém literárním vývoji // Sto padesát let českokrajinských literárních styků. – Praha, 1968. – S. 5–14²².

16. *Zilynskyj O.* Historický vývoj dramatických lidových her u západních a východních Slovanů // Český lid. 55. – Praha, 1968. – Č. 2/3. – S. 180–187²³.

17. *Zilynskyj O.* Skomoroši a tradice lidových her a balad // *Slavia*. 41. – Praha, 1972. – Č. 2. – S. 136–152²⁴.

18. *Zilynskyj O.* Nová edice lidových balad z Karpatské oblasti // *Slavia*. 42. – Praha, 1972. – S. 338–344²⁵.

19. *Зелинський О.* Народні балади бачванських Руснакох // Шветлосц. II. – Нови Сад, 1973. – Ч. 4. – С. 469–482.

20. *Zilynskyj O.* Lidové balady východoslovenských Ukrajinců v jejich interetnických vztazích // Slovenský národopis. – Bratislava, 1974. – 22. – S. 17–45²⁶.

21. *Зілінський О.* Обрядові пісні села Красна на Лемківщині // Наше слово. – Варшава, 1975. – Ч. 31, 32, 34–37. – С. 5²⁷.

22. *Zilynskyj O.* Slovenská ľudová balada v interetnickom kontexte // Klenotnica slovenskej ľudovej kultúry. – Bratislava, 1978. – Zv. 12. – 440 s.²⁸

23. *Zilynskyj O.* Lidové balady v oblasti západných Karpat. Interetnická skupina // Studie Československé akademie věd. – Praha : Akademie – nakladatelství CSAV, 1978. – Č. 1. – 140 s.

24. *Zilynskyj O.* Interetnické vztahy v lidových baladách Západných Karpat // Interetnické vztahy vo folklóre Karpatskej oblasti. – Bratislava, 1980. – S. 193–206²⁹.

25. *Зілінський О.* Мала мати сина. Народні балади русинів-українців Пряшівщини / упорядкув., вступ. стаття та післямова М. Мушинки. – Пряшів, 1993. – 46 с.³⁰

26. *Зілінський О.* Вибрані праці з фольклористики. У 2 кн. / [голов. ред. Г. Скрипник ; упоряд. М. Мушинка] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – Кн. 1. – 388 с.; Кн. 2. – 580 с. – До 90-річчя з дня народження О. Зілінського.

27. *Зілінський О.* Літературознавчі праці / упоряд. М. Мушинка, Р. Радішевський. – К., 2013. – 672 с.

²⁰ Передрук: [26, кн. 2, с. 203–212].

²¹ Пропозиція щодо нової класифікації балад. Передрук: [26, кн. 2, с. 181–194].

²² Переклади українських балад автор знаходить у збірнику «Kytice z národních písní slovanských» (1874) та в інших пісенниках. Високо цінує, зокрема, книжку Й. Вондрачка «Lidové balady karpatoruské» (1938). Передрук: [26, кн. 2, с. 195–202].

²³ Розглянуто ігри з баладним контекстом. Передрук.: [26, кн. 1, с. 251–267].

²⁴ Передрук: [26, кн. 1, с. 321–339].

²⁵ Передрук: [26, кн. 2, с. 279–286].

²⁶ Передрук: [26, кн. 2, с. 326–363].

²⁷ Між ними є й балади. Передрук: [26, кн. 2, с. 357–370].

²⁸ Передрук: [26, кн. 2, с. 378–424].

²⁹ Передрук: [26, кн. 2, с. 364–377].

³⁰ Зі знищеної збірки Ореста Зілінського.

ЛІТЕРАТУРА ПРО ОРЕСТА ЗІЛИНСЬКОГО

28. Бісс-Зілинська Є. Кілька слів про автора цієї книги // *Зілинський О. Антологія української лірики*. – Торонто, 1978. – Ч. 1. – С. 7–14.
29. Дулеба А. Пісні-балади як головний атрибут фольклористики Ореста Зілинського // *Науковий збірник Музею українсько-руської культури в Свиднику*. – Пряшів, 1998. – № 21. – С. 452–457.
30. Євсєєнко І. Зілинський Орест // *Енциклопедія історії України*. – К., 2005. – Т. 3. – С. 360.
31. Зілинська Л. З пташиного словника. – Пряшів, 1968. – 67 с.
32. Кирчів Р. Орест Зілинський і розробка проблем загальнонаціонального контексту фольклору // *Народна творчість та етнографія*. – 1994. – № 1.
33. Кирчів Р. Внесок Ореста Зілинського в розробку проблеми загальнонаціонального контексту фольклору українців Карпат // *Науковий збірник Музею українсько-руської культури в Свиднику*. – Пряшів, 1998. – Т. 21. – С. 445–451.
34. К[овач] Ф. Зілинський Орест // *Краєзнавчий словник русинів-українців «Пряшівщина»*. – Пряшів, 1999. – С. 148.
35. Копиленко Л. На світових обширах. – К., 1971.
36. Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1. 1939. – Wiesbaden, 1983³¹.
37. Лаката А. Фольклористичний фонд Др. О. Зілинського, канд. наук. Каталог бібліотечних фондів III. – Свидник, 1977. – 177 с.³²
38. Лесняк В. Проф. д-р Іван Зілинський // *Свобода – український щоденник*. – НьюДжерсі, 1959. – 30. – С. 4.
39. Магочій П. Р. Зілинський Орест // *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. – Ужгород, 2010. – С. 247.
40. Мушинка М. Новий збірник О. Зілинського [рец. на: 150 років чесько-українських зв'язків (Прага, 1968)] // *Нове життя*. – Пряшів, 1969. – № 6. – С. 5 (б. п.).
41. Мушинка М. Орест Зілинський і Пряшівщина. До недожитого 70-ліття від дня народження // *Дукля*. – 1993. – № 3. – С. 24–39;
42. Мушинка М. Орест Зілинський і Польща // *Наша культура*. – Варшава, 1978. – № 4 (228). – С. 7.
43. Мушинка М. Життя і наукова діяльність Ореста Зілинського // *Зілинський О. Антологія української лірики*. – Торонто, 1978. – Ч. I. – С. 389–420.
44. Мушинка М. Дві посмертні книжки О. Зілинського [рец. на: *Ľudové balady Západných Karpat* (Praha, 1978); *Slovenské ľudové balady v interetnickom kontexte* (Bratislava, 1978)] // *Наша культура*. – Варшава, 1980. – № 1. – С. 14–15.
45. Мушинка М. Науковець з душею поета. До 60-річчя від народження Ореста Зілинського. – С. Бавнд-Брук, 1983. – 58 с.
46. Mušíňka M. Prínos Oresta Zilinského pre výskum slovanskej ľudovej balady // *Slovenský národopis*. – Bratislava, 1984. – Č. 1. – S. 155–162.
47. Мушинка М. Україніст із золотої Праги // *Слово і час*. – 1993. – № 11. – С. 35–37.

³¹ У 1945–1947 роках усіх українців Кривої було депортовано в Радянський Союз та Західну Польщу.

³² 1131 позиція.

48. Невідома стаття Ореста Зілинського про Олександра Духновича // Олександр Духнович і слов'янський світ. Програма наукової конференції. – Ужгород, 1993. – С. 42.

49. *Мушинка М.* Наукова конференція «Орест Зілинський і карпатознавство» // Дукля. – 1993. – № 6. – С. 44–46.

50. *Мушинка М.* На пошанування пам'яті Ореста Зілинського // Християнський голос. – Мюнхен, 1993. – № 19. – С. 2.

51. *Мушинка М.* Вшанування пам'яті Ореста Зілинського // Вільне слово. – Бухарест, 1993. – № 90. – С. 4.

52. *Мушинка М.* Орест Зілинський і його внесок в українську фольклористику. До 70-річчя від дня народження // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 5–6. – С. 26–34.

53. *Мушинка М.* Орест Зілинський і карпатознавство // Українська діаспора. – К., 1994. – Ч. 5. – С. 82–91.

54. *Мушинка М.* Звіт про роботу міжнародної наукової конференції «Орест Зілинський і карпатознавство» // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику. – Пряшів, 1998. – Т. 21. – С. 441–444.

55. *Мушинка М.* Зілинський Орест // Енциклопедія сучасної України. – К., 2010. – Т. 10. – С. 585.

56. *Мушинка М.* Орест Зілинський (1923–1976): Життя та внесок у літературознавство і фольклористику // *Зілинський О.* Літературознавчі праці / упоряд. М. Мушинка, Р. Радишевський. – К., 2013. – С. 626–667.

57. *Мушинка М.* Повернення Ореста Зілинського в Україну // *Зілинський О.* Вибрані праці з фольклористики. У 2 кн. / [голов. ред. Г. Скрипник ; упоряд. М. Мушинка] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – Кн. 1. – 388 с.; Кн. 2. – 580 с. – До 90-річчя з дня народження О. Зілинського. – С. 566–575.

58. *Неврлий М., Шевчук В.* Зілинський Орест // Українська літературна енциклопедія. – К., 1990. – Т. 2. – С. 268–269.

59. *Неврлий М.* Орест Зілинський як літературознавець // Сучасність. – 1994. – № 11.

60. *Радишевський Р.* Літературознавчі студії Ореста Зілинського // *Зілинський О.* Літературознавчі праці / упоряд. М. Мушинка, Р. Радишевський. – К., 2013. – 672 с. – С. 3–21.

61. *Скрипник Г.* Видатний українціст із Чехії // *Зілинський О.* Вибрані праці з фольклористики. У 2 кн. / [голов. ред. Г. Скрипник ; упоряд. М. Мушинка] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – Кн. 1. – 388 с.; Кн. 2. – 580 с. – До 90-річчя з дня народження О. Зілинського. – С. 5–19.

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Українські козаки у словацькій історичній пісні

Українські козаки в XVI сторіччі були відомими в більшості європейських країн. Відгуки на їх походи знаходяться в ряді європейських літератур і культур. Є вони й у словацькій старшій літературній творчості.

Серед словацьких історичних пісень знаходяться дві пісні із згадками українських козаків. Перша згадка про них друкується у збірниках пісень та збірниках творів старої словацької літератури під назвою *Myjava a kozáci* – *Миява і козаки*, друга під назвою *O Tompiero* – *Про Томп'єра*.

Пісню *Козаки і Миява* складають 49 двовіршів. Українських козаків торкається сім двовіршів цього твору.. Наведемо їх разом із вступом:

Poslyšte, kresťané, noviny pravdivé,
co vám chci zpívat, vypravovat:

.....
Když kozáci přišli, do Moravy vpadli
i hned jich Myjavané náhle přivítali,
Hať sú učinili u Strážnice města.
Kozáci junáci, kde byl silnica.
Od Strážnice města nedaleko hať ta
k Moravě ležící, Rohatec jméno ma.
Kde sú Myjavané kozaků pobili
a tam žilinského richtára odňali
Mohli povědati ti zradní kozáci,
že sú Myjavané tak dobří junáci

.....
Jako Myjavané dědináci byli,
když sú na kozáky obrátili strely.
Nebyla krajina, než jedna dědina
nediví se tomu, že jest splundrována/1

Друга словацька історична пісня *Про Томп'єра* теж складається із кількох тотожних двовіршів. Українські козаки згадуються в ній у меншій мірі, всього в одному двовірші. Вони згадуються як розбиті в переможені миявчанами. Козаки перед героїчними миявчанами змушені відступати і швидко рятуватися втечею.. Ось згаданий двовірш:

Kozáci Tompiero utíkat musili,
na cestách dost lidu dobrého pobili./2

Обидві пісні мають у своїй основі ту саму історичну подію, той самий епізод появи козаків у центральній Європі. Вони обидві виходять із одного історичного кореня. І перша, і друга є відгуком на дійсний історичний факт перебування українських козаків в околицях словацького містечка Миява на початку XVI століття, коли відбувалися релігійні війни між католиками і протестантами в центральній Європі. У піснях розповідається не про традиційних українських козаків, які відстоювали і захищали свою країну, віру і православну церкву від посягань католиків, а про козаків – лісовчиків, яких організував і наймав на свою службу шляхтич полковник Олександр Лісовський від 1615 року і здійснював із ними походи на службі у католицьких

правителів... За іменем цього шляхтича полковника Лісовського зібраних і найнятих ним козаків в історичних роботах стали називати і називають лісовчиками.

Згідно з роботами істориків, козаки лісовчики попали у Словаччину в результаті воєнних подій 1620 року. Вже 1619 року Фердинанд III Габсбург просив у поляків допомогу у боротьбі з протестантами. Король Сигізмунд Ваза III задовольнив його прохання і послав йому найманців, козаків – лісовчиків. На початку лютого 1620 року вирушив із Польщі на Моравію на допомогу габсбурзькому двору і католикам загін козаків лісовчиків. Загін у кількості 3 000 козаків пройшов Моравією, виступаючи на боці католиків під головним командуванням генерала французького походження Дамп'єра, /3 якому, згідно із словами Пісні про Томп'єра, не допомогли навіть козаки.

В центрі уваги автора пісні Миява і козаки є опір, оборонний спротив і протинаступ жителів Мияви та околиці на козаків, що пљондрували околиці й із зброєю нападали на мирне протестантське населення. Автор пісні, який був протестантом, захоплюється героїзмом населення і відмічає його перемогу над козаками – лісовчиками. Захоплений мужністю й опором населення автор пісні радіє з того, що переможені козаки були змушені забиратись із Мияви та її околиць.

Радіючи з перемоги над козаками, автор виражає і своє ставлення до миявчан переможців, які показали козакам свою міць і стійкість і дали їм належну відповідь за їх вчинки. Автор пісні поряд із тим відмічає і розкриває правду, що являють собою найняті козаки, хто вони є, за кого і за що вони воюють. Для протестантського автора пісні Миява і українські козаки в складі католицького проти протестантського війська є зрадниками. *Zradní kozáci* – зрадливі козаки говорить він про них.

Автор, укладач обох історичних пісень, належав до освічених людей Мияви. Йому була відома ситуація, в якій знаходилась Європа і як відбувалися релігійні відносини на її терені та й яких розмірів набували дипломатичні та військові відносини між католиками і протестантами в центральньо-східних регіонах Європи.

Українські козаки виступали противниками католицтва і турків. Вони словом і зброєю захищали себе і свою церкву від посягань католиків. Часто вони виступали союзниками протестантських правителів, які вели війни із католицькими країнами. Питання їх зносин з протестантськими володарями широко освітлені в літературі. Писав про них Михайло Грушевський в роботі *З історії релігійної думки на Україні* в розділі *Реформація та її відгомони в Україні*. /4 Писав він про них і в багатотомній *Історії України*. Про події 1620 року та про зносини козаків з протестантами докладно писав історик Іван Крип'якевич в роботі *Козаччина в політичних комбінаціях 1620 – 1630*. /5 Історики на базі документів широко говорять про зносини козаків з протестантами, висвітлюють їх участь у зносинах з протестантськими правителями Штефаном Бочкаєм та Ґабором Бетленом. Автор словацької історичної пісні *Миява і козаки* знав про це. Він був обізнаний та інформований про ці зносини та попередню військову допомогу козаків протестантам. І от коли козаки, найняті козаки – лісовчки виступили у війні на боці католиків, він, протестант, не міг їх назвати іншими словами ніж зрадливими козаками, зрадниками.

Словацька історична пісня *Миява і козаки* попри інших дрібних згадках козаків у старій словацькій літературі визначається своєю об'ємністю і неприйняттям зрадництва частини українських козаків, які пішли як найманці, кондит'єри на службу до католицьких володарів.

Література:

- 1/ Historické spevy a piesne. Bratislava. 1978, s. 136 – 140. Ján Kollár: Národné piesnanky. I. Bratislava 1953. s. 162 a nasl. Antológia staršej slovenskej literatúry. Bratislava, 1964.
- 2/ Historické spevy a piesne..., s. 135.

- 3/ Johann Friedrich Gauhe: Dampierre Henrich Duval Graf von Kaiserlichshe General. In Historisches Helden und Heldinnen...Leipzig, bey Johann Friedrich Gleditsch und Sohn. Anno 1716, s. 487 – 488. Wilhelm Edler voj Janko: Dampierre Henrich Duval Graf von. In Allgemeine Deutsche Biographie. Vol. 4. Leipzig 1876, pag. 719 – 720. Дамп'єр Анрі Дювал. Енциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. Том X. С.-Петербург, 1893, с. 68.
- 4/ Михайло Грушевський: З історії релігійної думки на Україні. «Освіта», Київ, 1992, с. 74 – 77 і далі
- 5/ Іван Крип'якевич: Козаччина в політичних комбінаціях 1620 – 1630. ЗНТШ. т. CXVII – CXVIII – Львів 1914.

Пантеон Пам'яті: від Батурина – до Бучі

Згідно укладеного ще до війни календаря державних свят 8 травня в Україні мали б відзначати День Пам'яті та Примирення. Бо ще буквально вчора наївно вірилося, що внуки та правнуки тих, хто у часи Другої світової був у різних окопах, усвідомлюючи відповідальність за долю і майбутнє своєї країни та власних нащадків, зуміють з пошаною поставитися до пам'яті предків та будуватимуть оновлену країну майбутнього.

Але не склалося. Бо й не могло скластися. Генокод особистої пам'яті, біль незагоєних душевних ран, завданих нашим пращурам, є устократ сильнішим від усвідомлення необхідності суспільного примирення з твоїм одвічним ворогом. Та і як примирятися з нинішніми brutальними носіями рафінованого антиукраїнства, неприхованими ворогами – нащадками кривавих катів, які упродовж віків з дикою люттю і ненавистю проливали кров українців. Від кривавої різни у Батурині і козацької голгофи на Соловках, трагедій Крутів і Биківні, Розстріляного Відродження, штучно створеного на родючих чорноземах Голодомору, пекла таборів ГУЛАГу в Норильську, Кенгірі, Воркуті і Магадані та сотень інших «ведмежих закутків», катівень НКВС і КГБ для української інтелігенції, ядерного полум'я Чорнобиля – і до сьогоднішніх масових вбивств і катувань мирних жителів Маріуполя, Ізюма, Бахмута, Бучі та тисяч інших містечок і сіл, у які після 24 лютого 2022 року ступив брудний кірзак окупанта-рашиста. Як і 315 літ тому, як і в усі попередні рази, він знову прийшов на нашу землю зі своїх боліт, аби вбивати, ґвалтувати, грабувати, руйнувати – щоб урешті-решт знищити нас.

Героїзм, військове мистецтво і жертовність наших нинішніх Захисників, яким відповіли українці з першої миті вторгнення орди XXI століття, перекреслив наміри ворога захопити нас «за два-три дні». Подвиги наших воїнів на фронті, яким дивується світ, з кожним днем зміцнюють впевненість, що у повоєнній Україні буде новий День Перемоги і Пам'яті за усіма її мужніми синами і доньками, які відстояли свою Батьківщину як у наші дні, так і десятиліття та століття тому і сягатиме він часів Батурина – й до Бучі.

У Пантеоні Пам'яті, а найважливіше – у пам'яті наших нащадків – обов'язково знайдеться місце усім, хто упродовж століть боронив зброєю і словом Україну і віддав за неї життя: козакам, січовикам, воякам-повстанцям, солдатам двох світових воєн, що воювали в різних арміях, репресованим, ветеранам національно-визвольного руху та учасникам нинішнього загальнонаціонального руху опору за існування української нації і України загалом.

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ.

Червоний скетч у Словацькому виконанні

(Закінчення. Початок у № 1/2023)

У словаків обличчя розтягаються від надмірного подиву:

– Правда це?!! – питається відразу кілька голосів.

– Правда. Є такий закон. Мій сусід аж свиснув:

– Оце люди, держава!..

– А навіщо ж цей закон? – питає поліціант.

– Щоб не втікали звичайно.

– А навіщо ж люди мають тікати?

– А хіба я знаю? От, хочать утікати – і втікають...

– А чому ж у нас не тікали?

– Та й у вас тікали, але тим, напевне, ніхто не цікавився.

– Ні, – каже мій сусід, – у нас не втікали. У нас не було причини тікати, коли можна було виїхати, хто куди хотів, легально. І багато наших людей виїжджало з дому, але тільки для того, щоб назад. От, наприклад, Каменяни: ми маємо мало землі, а село багате, бо в ньому лежить не одна тисячна доларів. Я сам був у Америці 5 років, поки заробив собі на засновання варштату. І тепер ще багато наших людей через війну не може вернутися з-за океану додому. У нас багато худоби, розвинений промисел і торгівля і тим ми компенсуємо брак і непридатність землі. Ну, а як вас більше не пустять закордон, тоді що?

– Як прилучитесь до Советського Союзу, то і без Америки матимете вдоволь праці, – потішаю я господаря.

– І зароблятимемо на одні «топанки» місячно, – докидає знову хтось уїдливо з-заду.

Автобус час до часу застрягає між «пжеказками» (перешкодами), що їх за наказом нової влади поробили словаки вздовж дороги. «Пжеказкі» – це щось, як би величезні пачки, зложені з грубих стовпів і виповнені до верху камінням. Мали вони своїм завданням у майбутньому стримувати німецькі танки. Навіть не для фахівця, а просто для людини, яка бачила сучасну війну, ці «пжеказкі» видавалися наївною дитячою грою.

Але словаки вірили свято, що моторизовані частини ворога ітимуть неодмінно поміж ці «пжеказки», застрягатимуть і гинутимуть від партизанських рушниць. Поки що німці не йшли, але зате автобус, опинившись поміж двома, навскоси поставленими барикадами, розпучливо гудів, стогнав, безпомічно маневрував: крок вперед, крок вправо, крок вліво, крок назад і – знову від початку.

Пасажири мусіли всі виходити і чекати, аж поки змучений, засапаний віз з упірим і розлюченим водієм, врешті-решт, обшмагавши боки, виривався по півгодинній боротьбі на вільне, а тоді всідали знову і їхали до нової «пжеказкі». У зв'язку з тим їзда затягалася, люди нудилися і нетерпеливилися і, щоб скоротити час, продовжували обмірковувати нову для них тему. Але найбільше цікавості виявляє мій новий знайомий.

– А скажіть, пані професорко, де колгоспники беруть гроші? – питає він.

– Гроші? Для чого ж колгоспникові гроші? – вдаю здивовану. – Їсти він має що, хату мас, чого ж йому ще потрібно?

– Ну, але, до холери, йому ж треба щось і до хати купити: нафти, сірників, сорочку, щоботи!..

– Ага, правда!.. Ну, то колгоспники мали право тримати одну корову, одну свиню, кури і, окрім того, кожен колгоспник мав іще 0,15 гектара присадибної землі...

– Ні, я не про це. Я питаю: звідки колгоспники брали гроші?

– Я ж вам і кажу: здавши податок молоком, м'ясом і яйцями, який належалося від двору, решту продавали – і мали гроші...

Словаки витріщили очі:

– Як?!! Ще й з того податок?!!

– Ні, – відповідаю, – не «з того», а з двору. Курей можна було і не тримати, свині, чи корови також, але м'ясо і яйця мусілося здавати, хоч би їх доводилося купувати навіть у сусідів, чи на базарі...

Мій знайомий випускає соковиту мадярську лайку...

– То, значить, з одної корови, свині і курей колгоспник мусів здати податок, їсти з родиною і складати гроші?

– А нащо ж складати гроші? – питаю я. – У нас грошей взагалі ніхто не складав...

Словак, замість відповіді, лається ще раз і вже більш до кінця подорожі не випитує нічого, тільки час від часу сердито крикає і лясає себе долонею по коліні.

Коли врешті виїжджаємо в Каменяни, він трохи незграбно подає мені руку і каже:

– Прийдіть колись до нас, пані професорко, поговоримо ще. А коли чого треба – то не встидайтеся... Я поможу вам, чим тільки зможу..

Біля зупинки стоять уже «свої». Вітаємося бурхливо, хоч: бачилися щойно вчора. Мене засипають питаннями, але я перше прошу відвести мене десь на нічліг.

Коли лишаємося в своєму гурті без свідків, стисло переповідаю новини і пропоную, не гаючи часу, цієї ж ночі тікати на Мадярщину. Але на моє здивування, всі мої знайомі поставились до відомостей недовірливо, а до пропозиції – рішуче негативно.

– Неможна отак відразу тікати!..

– Та то ще невідомо, як воно буде!..

– Ми за один день не могли вивчити дороги до кордону!..

– В лісах – повно партизан!..

Всі є того переконання, що я перебільшую небезпеку і що на втечу ще буде час. Мої переконування зводяться на ніщо...

Переночувавши в одній господі, я на другий день звертаюся до місцевої влади по мешкання. Мені знаходять незамешкалу хату, господарі якої вже двадцять років тому назад виїхали до Америки. Хату доглядає сестра господині, дуже добра, хоч і зовні сердита та педантична бабця, яка живе з донькою і зятем в третьому від незамешкалої господи дворі. Вона відразу відмовляється від платні, відступає мені кухню і «задню ізбу» з ліжками, столами, стільцями і шафою. «Передна ізба», що виходить вікнами на вулицю, лишається і далі замкнена, бо в ній повно всякого добра: гарних меблів, подушок, перин, начиння і навіть одєжі. Бабуся просить мене тримати мешкання в порядку, не валяти печі, не рубати підлоги, не бити шиб, не ламати дверей і не нищити меблів. Поза тим, – як от: садок, солома в шопі, стоси уже напівзгнилих дров – до моєї розпорядимости.

Хоч і я знаю, що мені тут довго не бути, але пильно беруся до роботи. Так приємно по довгих тижнях спільного таборового, галасливого життя відчутти себе у власному кутку!.. І хоч яке моє мешкання недосконале – проте здається Бог-зна яким комфортабельним ! Можна гріти воду, варити страву, Попрати, сьак-так

помитися не чекаючи черги, не оглядаючись на інших! Тільки той може оцінити вартість окремого кутка, хто довго жив у таборах.

Правда, спокою ще нема: до самого вечора двері моєї хати майже не замикаються: що хвилини приходять словачки з «дарами». Може з десять принесли обіди, а решта приходили з хлібом, солониною, молоком, яйцями, маслом, мукою і т. д. і т. д. Моя «ізба» до вечора перетворилася в справжній магазин, і треба було чимало клопотатися тим, щоб не дати половині того добра пропасти.

Увечері, приходять і земляки. Оповідать про свою роботу і про своїх господарів. Працювати приходиться тяжко, але ніхто не нарікає, бо відношення господарів і платня – добрі. Кажуть, що навіть Архангельський працює у якійсь старій вдовиці, розглядаючись, звичайно, за молодшою. Я однак, далі обстоюю думку, що треба тікати, не гаючи часу, пригадуючи всім наші пізні жалі в день вибуху повстання. Зі мною принципово годяться, але всі є такої думки, що «треба почекати».

Коли розходимось пізно увечері, кажу відвідувачам:

– Ви кажете, що вам у Каменях добре, а мені ліпше, як вам усім. Але саме через те, а не вірою в довготривалість цього добробуту. Затямте собі, що ми ще будемо жаліти...

– Ну. ну. не крикайте, як чорна ворона!..

– Я «крикаю», бо маю погані передчуття.

– Ат, киньте свої «передчуття». Настрій у вас поганий, от що! У нас він також не кращий...

Але я не помилилася...

Ледве другого дня почало благословитися на світ, як під фірткою почувся тупіт багатьох ніг і голоси:

– Пані професорко, пані професорко! А відкрийте но двері! ..

Зриваємося. По хвилинній надумі наказую дітям не вдягатися і бути в сорочках. Сама, замість вбрати суконку, загортаюся, як у римську тогу, в коц, і в такому вигляді відчиняю двері. Під порогом стоїть нотар, староста, два поліціанти і ще якісь урядовці.

– Пані професорко! — говорить староста. – Збирайте но всі ваші речі і дітей, бо поїдете назад до Ревуци. Але спішіться: автобус має відійти за 20 хвилин!

– Що, що?! – питаю, вдаючи здивовання.

– Збирайтеся скоро до автобусу з дітьми: маєте їхати до Ревуци, – повторює староста.

– А це знову що за безголов'я! – обурююся я. – Позавчора – до Каменян, сьогодні до Ревуци, а завтра куди?

– Того ми не знаємо... Ми одержали такий наказ, і вже всі ваші колеги чекають коло автобусу.

– І всі їдуть? – дивуюся щиро.

– Їдуть усі, а ви також не гайте часу!..

– Ну, хто хоче – хай їде. Я не їду! – заявляю безапеляційно і з тріском замикаю двері.

– Слухайте, пані професорко! – стукає хтось по хвилинній мовчанці до дверей. – Ідіть но сюди!..

Відкриваю знову: терпеливо втручається ста-

– Чого це?..

– Пані професорко, – виступає вперед нотар Та ви не думайте, що це жарт! Ми не прийшли до вас питати, чи ви хочете їхати. Ми дістали наказ і мусимо його виконати! Ви не смієте відмовлятися!..

– Пане нотар, – відповідаю з пошаною, але твердо, – дуже мені прикро, але я таки відмовляюся. Щодня інший наказ і щодня інший маршрут! Маю вже досить того всього! Я збожеволію від того їждження! Я з Каменян уже нікуди не поїду, а як поїду то тільки додому!

– Та може, – вмішується один з поліцистів, – вас якраз і повезуть додому...

– Я не рушусь з місця, поки не буду мати певности...

– Пані професорко, – нетерпеливо втручається староста, – ми не маємо часу на розмови! Ідіть збирайтеся скоро-скоро, бо ж не буде автобус на вас одну чекати! На мою душу! З тими жінками говорити, то ще гірше, як з малими дітьми!.. Де ваші речі? – приступає він ближче. – Ми вам зараз поможемо...

– Ані не думайте! – приймаю я войовничу поставу. – Я вам сказала раз, що не поїду – і не поїду!

– То ми вас змусимо силою! – заявляє староста.

Мені, власне, тільки того було й треба!

– Силою! – підношу я голос, намагаючись робити, як можна більше галасу. – Хочете брата силою?! Беріть! Але попереджую, що я буду боронитися і буду так кричати, що збіжиться ціле село!

З-за паркана сусіднього двору видно чийсь конспіративно пригнуті потилиці, що, очевидно, прислухаються до «баталії», перед брамою на вулиці починає збиратися гурт. А мене одночасно і злостять і смішать розгублені фізіономії «представників влади».

– Ну, – думаю собі, – ще з такою «советською владою» можна і до віку жити. Це тобі не НКВД і навіть не міліція. З цими ще можна «грати»...

А візитатори там часом наперебій намагаються мене переконати, що вони невинні, що вони мені співчують, але наказ є наказ і що, хто наказу не виконає – буде покараний. По нерішучості їхнього тону і по сконфуженості мш я вже бачу, що боротьбу виграла і що вони мені нічого не зроблять. Бо дійсно, якимось то не випадало тягнути жінку і дітей в одних сорочках через півсела до автобусу, а вдягати нас силою – тим більше.

– Та ідіть одягніться! – нарешті каже нотар.

– Не хочу! Я хвора і сьогодні взагалі цілий день буду лежати.

– Ой, пані професорко, чому ви така вперта? Завтра приїдуть по вас із Ревуци – і буде ще гірше!.. Ідіть краще збирайтеся. Ми через десять хвилин приїдемо по вас.

– Даремне мені це казати: я не поїду!

З тими словами зачиняю двері. «Влада», чую, щось трохи нараджується, а потім виходить за браму.

Серце моє все ж таки калатає, і руки трясуться, але постановляю упиратися до останньої можливості. Ще добре не встигла подумати я над ситуацією, як прибігає моя господиня з двома сусідками:

– Пані професорко, пані професорко! – благають жінки, заламуючи руки. – Що ж це ви надумали робити?! Ви мусите скоритися, бо не можете боротися проти влади. «Ві сто слаба жена», а вони – «хлопі» зі зброєю! Та вони вас застрелять!..

Я заспокоюю жінок і випроваджую за двері, прохаючи їх бути спокійними і не втручатися в мій конфлікт із владою. Сама знову лягаю до ліжка і лежу.

Може через півгодини на подвір'ї знову голоси і тупотіння.

– Пані професорко, а ви вже зібралися?..

Мовчу.

– Пані професорко, – знову стукає хтось у двері. – Автобус з людьми уже чекає чверть години на вас!..

Встаю і, як і першого разу, з коцом на плечах відчиняю двері:

– Люди добрі, – кажу, – та ж ви вже чули, що я не поїду. Чого ж ви ще хочете?

– Ой, пані професорко, будете ви за непослух тяжко покарані!..

– А мені вже все одно! Один раз нас хочать карати за те, що ми тікали на захід, а другий раз хочать карати, що не тікаємо далі... Тепер питаєте: «Пречо сте утекали од русов?», а завтра нас спитають, чого ми утікали з Каменян?.. Отже, більше не тікаю нікуди! Можуть мене навіть застрелите! –

Я з силою хрюскаю дверима, а сама стаю під ними і прислухаюсь...

Словаки щось потиху радяться, а потім гукають:

– Пам'ятайте, що будете самі відповідати за свій непослух. Ми вас попередили!..

Після того «влада» виходить на вулицю, а через пару хвилин чути, як від'їжджає автобус. Разом з полегшею якийсь жаль стискає мені серце: «Що буде з моїми товаришами? Чому не послушали мене позавчора і вчора?... І що буде зі мною, що лишилась цілком одинока з малими дітьми в чужому оточенню?..»

Та жаль жалем, але ні жаль ні сльози не є спасінням. Треба було на щось рішатися, треба було приготуватися до різномірних несподіванок...

Насамперед замикаю браму і хатні двері на замки, а тоді берусь до роботи: лагоджу кожній з нас трьох, відповідно до сил і віку, маленькі наплечники. Складаю туди найнеобхідніші речі і невеличкий запас харчів. Для себе додатково готую валізку, яку можна в скрутну хвилину покинути. Дію підсвідомо, без точно окресленого плану, котрий оформлюється у мене щойно під час роботи: вилізти задніми вікнами, непомітно поміж корчами просунутись за шопу, в старий, запущений сад, який припирає до кукурудзяного поля. Правда, на Мадярщину треба йти якраз в протилежний бік, але полями можна обігнути село і вийти в ліс, а там, лісом, легко вже дістатися й до кордону. Чим більше думаю, тим більше переконуюся в простоті цього плану і тим яснішою мені видається необхідність тікати цієї ж ночі. Тому ми не тільки не є в сорочках, а навпаки, повдягані кожна в дві найкращих суконки, а зверху – ще й в плащі. На двір не виходимо, а увечорі навіть не світимо світла, постійно прислухаючись до кожного звуку...

Діти вже навіть задрімали, коли приїхав автобус. З тремтінням серця думаю над тим, які новини він привіз для мене, і буджу дітей, щоб бути готовими на випадок чогось...

Минає кілька хвилин тривожного напруження – і під фірткою тупотіння... Хтось пробує обережно відчинити!..

Що тепер? Тікати?...

Ось, чути, як щось ніби падає через браму, а вслід за тим – шкребання по брамі – і цілком виразний стрибок з висоти на подвір'я.

– Окружають! Треба тікати, поки не пізно! – думаю собі і не можу рушитись з місця.

Весь докладно розроблений план втечі видається мені раптом жалюгідним і нездійснимим, а тому я сиджу і тільки чекаю, невідомо, чого?..

Ось знову: гуп! – шкребання по брамі – і знову стрибок!..

Хтось легенько стукає у вікно і кличе мене по імені!

– Наші! – зриваюся з місця і блискавично відкриваю двері.

Мало що бракне до поцілунків і обіймів, такі ми втішені.

– Як?! Ви вернулися. Не вивезли вас до Банської Бистриці?

– Ні, ні. Тільки відчиніть браму і впускайте решту братії, – каже Андрій, – а то ми чисто, як сільські парубки,

– Та й світло світить, – говорить Іван Антонович. – Скінчилася конспірація!..

За хвилю ми вже всі сидимо при світлі карбітової лампи, вдоволені і веселі.
– Угу! – каже Іван Антонович. – А куди ж це ви так вибралися? Шкода тільки, що третьої суконки не вдягнули, ще коротшої: на півметра «середа з-під п'ятниці видна»...

– Еге! – каже Андрій. – Та тут братіку, і наплечники готові! Це пахне чимсь підозрілим!..

– Ат, не базікайте! Потім скажу... Розповідайте ліпше, як це ви повернулися назад?

– Ми? – стає в театральну позу Іван Антонович. – Ми повернулися цілком легально з документами Окресного уряду на право мешкання в Каменях. Прощу! – витягає він документ. – А от ви, громадяночко, по якому такому праву тут живете, га? Маєте такий документ? Ні? Заарештувати! Два рази заарештувати: раз – за відмову підпорядкуватися наказові влади, два – за безправне проживання в прикордонній смузі!.. До речі... власне, зовсім не до речі, а просто так... Кланявся вам Сергій Михайлович і дуже жалів, що не мав змоги з вами побачитись. Він має особливі симпатії до вашої особи і навіть...

– Та перестаньте ви дурниці молоти! Ліпше скажіть, де решта наших, що лишилися в Ревуці?

Іван Антонович поважніше.

– Діда Бориса з родиною вивезли. Ілька, звичайно, через ту козу також... Антін Степанович через руку лишився, – інформує сумно.

– А решта?

– Вивезли всіх. Лишилося тільки кілька родин, для яких забракло місця в поїзді. Цих уже не повезуть, бо вони, як і ми, дістали документи на право проживання в ревущому «окресі»...

– Що ж це – муха кого вкусила, чи іншим вітром знову війнуло?

– Цього ніхто не знає... Ага! Начальник Окресного уряду просив переказати вам, щоб ви приїхали по документи негайно. Казав, що коли ситуація стане менше напруженою, то ви таки будете викладати російську мову.

– Ну, ну!.. Хай чекають!..

– Що? Не поїдете, чи не хочете викладати?

– І одне і друге: я, власне, друзі мої, хотіла сьогодні вночі тікати в Мадярщину...

– Що?!! Як?!! Самі?!! Та ви збожеволіли! накинулися всі на мене. – З усього видно, що повстання не сьогодні – завтра лопне, а ви – тікати! Чого ж лізти в небезпеку, коли можна її оминати?! Ми вас не покинемо, не бійтеся!.. Ми всі тепер, як одна родина!..

Під натиском спільних переконувальних і обіцянок, я, врешті здаюся...

Це було в п'ятницю. До Ревуци я поїхала аж в понеділок і перш усього, зайшла до школи. На своє велике здивування, застала в ній повно людей, тих самих, що були в ній раніше. Біля дверей стояв дід Борис.

– Як? То ви не в Банській Бистриці?!! – спитала я замість привіту.

– Душею, душею, голубко, я там, а грішним тілом – поки-що в Ревуці, – відповів дід звичайним жартом.

– Та вас же вивезли!

– Не вивезли, а вивозили, – поправив мене дід.

– Ну, і що?..

– Та нічого! От посадили в поїзд і повезли. Везли, везли два дні і стали. Потім причепили паровоза з другої сторони і повезли назад. Везли, везли і привезли назад до Ревуци та й кажуть: «Вилазьте!» Ми й вилізли. А оце сьогодні ходили по документи...

– І чого ж вас возили?

– А чорт їх там розбере! Ви ж, хіба, не знаєте, що то советська власть? Пишеться: «розпорядок», а читається: «безголов'я». Один каже: «так», другий: «ні». Один каже «сюди», а другий: «туди».

Словом, починається соціалізм...

– А тепер що думаєте робити?

– Та що: мабуть, поїдемо до вас у Каменяни, як моя стара пересердиться... Ось Антін Степанович також...

Поговоривши ще трохи зі знайомими, йду до Окресного уряду. Кидається ввічі нервозність і розгубленість урядовців. Сергій Михайлович сухо офіційний, начальник також. Видають мені документи досить скоро, не згадуючи, однак, ні слова про «рущизну».

З тим вертаюся назад, при чому чую, як шофер кленеться на кожній «пжеказці», що їде останній раз.

І дійсно, через два дні автобус перестав ходити. Останнім його рейдом приїхали дід Борис і Антін Степанович з родинами.

Всього біженців у Каменянах було 23 особи, і з них лишень 6 осіб (разом з Архангельським) лишилося поза межами нашого товариства. Серед них слід згадати лишень хіба старшого пана Б. з сином, тоді зовсім іще молодим юнаком, а тепер – людиною, що має славу непересічного художника в Америці.

За виймком моїх двох дівчаток і двох дітей Антона Степановича, всі були дорослі і працездатні. Роботи, особливо під осінню пору, в місцевих господарів було досить, так що навіть я і Катя – дружина Антона Степановича – не маючи постійного місця, працювали майже щодня і то картоплю копали, то ламали кукурудзу, то помагали господарям дома, а вечорами йшли ще й на толоки «кукуріці лушціть», тобто, в'язати кукурудзяні качани.

В неділю, або вечорами, вільними від толок, збиралися звичайно у мене, і моє мешкання наживалося «штабквартирою» або «політичним клубом». Ми читали часописи, пильно слідкуючи за всіма фронтами, а найбільше «кордонами» комуністичного путчу, в межах якого ми опинилися. Звідомлення партизанського штабу виглядали часом, як дотепи з гумористичних журналів, і змушували нас не раз реготатися до сліз. Так, наприклад, повідомлялося, що словацькі комуністи в якійсь місцевості вступили в «тяжкий бій» з «переважаючими силами ворога». Бій тривав дві доби і завдав ворогові «тяжких втрат»: «понад» 4 особи вбитих і «понад» 9 осіб ранених. Після кожного такого «завзятого» 4 «переможного» бою партизанські частини «з міркувань тактичних» займали «нові позиції», котрі майже завжди знаходилися на кільканадцять кілометрів позаду попередніх...

Були часом повідомлення, що комуністичні війська після «довгого і упертого бою» здобували село або «копеч» які, як виявляла зрадлива карта, знаходились у власному глибокому запіллі... Що ж до участі в боях моторизованих частин, артилерії та авіації, то звідомлення виглядали так, немов би штаб ніколи на очі не бачив тих родів зброї. Тому не раз писалося про те, що тяжкі далекобійні партизанські гармати нищили цілі повітряні ворожі ескадри, і, навпаки, партизанські літаки «брали в полон» німецькі танки.

Перечитавши часописи, ми переходили до справ «поточних», і тут починали сперечатися. Я була такої думки, що словакам на кожному кроці треба обережно і дипломатично відкривати очі на комуністичну і російсько-імперіалістичну загрозу. Але мої колеги того погляду не поділяли.

– Нічого вони все одно не зрозуміють! – гримав Іван Антонович. – Не треба їм нічого говорити! От, як прийде сюди «Руда армада», то тоді вони самі пізнають...

Я, наприклад, завжди большевиків хвалю. Питався мене господар, скільки коштували такі чоботи, як оце у мене. А я йому сказав: «три рублі». Нехай потім собі купить!..

Поговоривши і посперечавшись, ми розходимось досить пізно, вдоволені тим, що є де і з ким «відвести душу».

Серед каменяччан було також чимало чоловіків у партизанських загонах. Їхня «діяльність» зводилась до того, що вони цілими днями сиділи в лісі, але увечорі здебільша поверталися додому, висипалися, а ранком знову, взявши через плече рушницю, ішли в ліс. Коли ж наспівала невідкладна господарська робота, партизани діставали відпустки і перебували дома по кілька днів.

Позатим життя йшло своєю дорогою, і ні війна, ні партизанка на ньому не клали надзвичайних відбитків. Не видно було, щоб люди спішилися поробити якісь запаси, щоб готувалися до тяжких, чи, принаймні, непевних часів. Нормально торгували склепи, нормальними лишалися ціни, нормально дбали мешканці про переведення тих чи інших змін і поліпшень у своїх господарствах.

Одного разу вибралася я з листом Сергія Михайловича до вказаного господаря, який би мав перевести мене закордон. Коли я зайшла за ворота, почула якусь суперечку і крики в глибині двору коло хлівів, але, не звертаючи на це уваги, пішла до хати. Сумна і хвора з вигляду господиня попросила мене сідати, повідомляючи, що господар незабаром прийде. Ми сиділи і говорили з півгодини, поки прийшов господар, злий, як шершень. Не зважаючи на мою присутність, лаявся і кляв по-мадярськи, а по-словацьки кричав, що він зовсім не бажає собі нової влади, і що її представники насамперед мусять шукати підтримки серед прихильників, а не серед своїх ворогів.

На моє питання про причину його обурення відповів без надуми і цілком щиро:

– Виховав я собі 14 овець. Три роки вже морочуся коло них, доглядаю, пильную, як дітей. Сам собі жалів барана з'їсти, бо то расові вівці, і я їх дістав пару аж з Мадярщини. А тепер приходять ця голота і забирає мені двох!.. Кажуть, що я мушу дати, аби партизани мали що їсти!..

То вони будуть в лісах пузом проти сонця лежати цілими днями, а я мушу гарувати, як вів, і їх бараниною годувати?! Громи би їх побили, голодранців, босяків! Німців грабіжниками називають, а самі що роблять?! Ще і не воювали, а вже своїх людей обдирають! Як на мене, то хай вже і німці прийдуть, щоб видушити цих ледачих босяків до ноги!.. З 14 овець – двоє їм віддай! З якої рації?!

– З чотирнадцять лишень двоє? – питаю я. – Це ще нічого!.. Ось, як прийдуть «руси», то скажуть вам з двох дати чотирнадцять...

Моє «потішання» дає несподівані наслідки: господар глипнув на мене і моментально заспокоївся.

– Знаю, – відловив просто, тяжко сідаючи на лаву.

– Я, пані, все знаю, бо мій син був у Росії тепер на фронті... Розказував, як у вас люди живуть... Коли б так я знав, що і нас чекає те саме – то підпалив би це все, а сам взяв би торбу на плечі, та й пішов би в світ!.. Але... може, Бог дасть, що до нас та загроза таки не дійде...

– Дай но їсти! – звернувся до жінки. – Мені зараз запрягати треба...

Господиня заметушилась, готуючи на стіл, а я раптом подумала, що дивна і підозріла поведінка Сергія Михайловича позбавляє мене права вмішувати невинного господаря в небезпечну авантуру! Я не тільки не сміла йому нічого говорити, але не повинна була навіть заходити до цієї хати! Це мене так схвилювало, що я сиділа, мов на голках, і зі страхом ждала питання про причину своєї візити.

На щастя, господарі були зайняті своїми клопотами і нічого мене не питали. Тому я при першій принагідній хвилі попрощалася і вийшла з хати.

Минали дні, а наші вигляди на рятунок лишалися в тому самому положенні. Партизанів тиснули потроху на Заході, але зі сходу німці ніби забули про них. Тривога наша почала знову рости. Росла вона і тому, що фронт посувався постійно на захід, і большевики опановували нові терени. Наші сподівання на те, що альянти обернуть зброю проти большевиків також не оправдувалися. Кінця війни не було ще видно.

Скінчилися копання картоплі і кукурудзяні толоки. Всі мали більше часу і майже щовечора сходились у мене. Приходили, змучені тяжкою роботою і непевністю. Перестали нас веселити смішні газетні повідомлення, не вірили ми вже в мудру політику англо-американців і потрохи привчалися дивитися на себе, як на приречених. Бо, зрештою, втікти на Мадярщину, щоб звідти потрапити в Німеччину, чи потрапити в руки большевикам – різниця невелика...

Навіть Іван Антонович стратив свій зрівноважений спокій і поволі просякав зневірою, яку старався скрити під їдким гумором. Працюючи за трьох у багатого і дуже хворого господаря, Іван Антонович, щоправда, ніколи не нарікав, але видно було по всьому, що його гнітить і надмір роботи і принизливе становище наймита. Приходив він пізніше від інших, не подавав нікому руки, а, важко крекчучи, розсідався просто на порозі замкненої «ізби».

– Ви знову сідаєте на підлозі? – обурювалася я. – Та сідайте отут коло столу, візьміть цигарку і будьте, як людина.

– Ох-ох! – стогнав Іван Антонович. – Минули ті часи, коли ми були людьми і за столами сиділи. Тепер уже відвикли... Нашим пролетарським костюмам на землі і привичніше і пристойніше...

З тими словами Іван Антонович, відхилив пропоновані цигарки, а натомість витягав стару газету, найдешевший тютюн і скручував собі «собачу ніжку».

– Розкажіть ж новини. Що нового в політиці?

Інженер зятагався димом, обтрушував з штанів на долоню розсипаний тютюн і, зсипаючи його назад до пачки, відповідав:

– Наша батрацька політика щодня міняється: вчора скінчили орати один «копец», сьогодні – возили гній на другий...

– Та не говоріть дурниць!

Я вас поважно питаю...

– Еге! Вам – «дурниць», а я от подвигав цілий день вилами, то кожную кістку тепер чую...

– Бачив я, бачив, – підсміхався Андрій, – як ти старався господареві догодити!.. Він, знаєте, щоб віз гною накидати, то не більше, як п'ять разів вилами кине. Як набере того «шляхетного» матеріалу, то аж страшно і дивно, як вила не тріснуть!..

– А та ж як дума? – відгризався Іван. – Покута, братіку, за наші «гріхи» мусить бути тяжка. Не хотіли ми її кров'ю змивати, то змиватимемо гноєм. І то спасибі, що дозволили нам на «комуністичну державу» працювати!..

– А господар твій тішиться, що такого робітника має!..

– Та тішиться, собачий син, аж руки затирає: «От так, пане інженере, треба робить!» – каже.

– Досить з тим, – уриваю я. – Кажіть, які новини?

– Новини? – питає Іван Антонович. – Є і новини. От, наприклад, сьогодні: пішов я, як звичайно, удосвіта корови чистити. Вичистив одну і підходжу до другої, а коло неї ще телиця з таким довжелезним хвостиком, що його на три добрих

корови вистачило б. Тільки став я чистити другу корову, а телиця, – добра б їй не було! – Знаєте, отак намочила кінець хвоста в рідкий гній, спочатку одним боком, потім другим, – інженер показує рукою, як саме телиця мочила хвіст, – та я-а-ак свисне мене просто в морду з одної сторони!.. Я ще не ввів навіть запро-тестувати, а вона я-а-а-к не замахне знову – та я-а-а-к не свисне мене з другої!.. Ех, добре, що ви мене тоді не бачили!.. Я з десять відер води на себе вилив, а ще, здається, наче не обмився...

Всі регочуть, а мені чомусь і жаль інженера і стидно за нього.

– З того, що вам зробила телиця, Іване Антоновичу, – кажу, – можна обмитися. А от з тих ваших так легко набутих «батьківських» манер і зворотів мови, чи ви скоро «обмиєтесь»?..

По обличчі інженера пробігає ледве вловима тінь, яку він зараз же зганняє блазнівською гримасою:

– «Обмивайтесь» ліпше ви зі свого «аристократизму», бо чи тут, чи поїдемо до Німеччини – однаково наймитами будемо. А бути інтелігентним наймитом і незручно і небезпечно і непристойно просто. Як наймит – то наймит! Я вже, здається, скоро комуністом стану... Як казав дідуньо – Маркс: «Буття опреділює мислення!..» Так то!..

Хоч викрут інженера був дотепний і вдалий, але все ж по цій розмові залишився неприємний присмак, який потягнув за собою трохи ніякову мовчанку. Її увірвав Ілько:

– Ось я чув сьогодні новину, – сказав він: – говорив мені господар, що війна скоро скінчиться.

– Також мені «новина»! – зневажливо скривився Іван Антонович. – Це ми, голубчику, і без твого господаря знаємо, що не пройде і десять літ, як війна закінчиться...

А поки до кінця війни, ти скажи краще: коли це та уже нарешті оженишся?

– При чому тут моя женячка? – злегка почервонів Ілько.

– Та от при тому, що, по-перше, я хочу впитися і потанцювати, а, по-друге, те зовсім не підходить до нашої компанії.

– Хіба? – ніяковіє хлопець.

– Певно! Ми всі, бачиш, солідні, сумні, зажурені, а ти скачеш веселий, мов теля на мотузку. Ось оженись, візьми собі клопіт на голову, хай тебе жіночка погризе щодня, мов іржа залізо (а твоя Надійна вдалася в маму, то зубки має!..), тоді й та посоліднішаєш, зажуришся і до нашого товариства більше підходити-меш...

– Та то вже хіба, як вирвемося звідси...

– Справді, – підхоплює Андрій. – Якщо вирвемося звідси, то справляємо велику пиятику. Я згоден весь свій заробіток пропити!

– І я!

– І я!

– Ну, а я, – докидає дід Борис, – як жінка грошей не дасть, то по-козацьки: останні штани даю до складчини.

Жарти жартами, а і на дальших наших сходинах ми постановили: бучно відсвяткувати день нашого визволення і ожените Ілька з Надійною. Молоді навіть урочисто приобіцяли нам свою згоду...

Одного вечора на мадярському кордоні несподівано почали падати постріли. Моя «братія» зібралася моментально.

– В селі переполах, – твердили одностайно. – Люди кажуть, що вночі Каменяни будуть або в німецьких, або в мадярських руках. Партизани тікають з села!..

Ми так були схвильовані, що навіть говорити не могли і сиділи майже мовчки, прислухаючись до пострілів. А стрілянина то вщухала, то відновлялася з більшою силою, то припинялася зовсім. Однак по звуку не можна було нічого зрозуміти, оскільки окрему постріли і цілі сальви падали хаотично, в різних місцях і все на значній віддалі від села.

Ми чекали далеко за північ, але перестрілка носила той самий характер. Так ми і розійшлися, не дочекавшись нічого.

Однак, в цю ніч мало хто спав у цілих Каменях: стрілянина тривала до ранку, і лиш на самому світанку на години дві запанувала тиша. Та лишень зійшло сонце – почалося знову те саме.

Крадучись від хати до хати, селом забігали перелякані «ненечки», розносячи найнеймовірніші чутки, згідно з котрими на Каменях була тяжка артилерія, летіли бомбардувальники і йшли танки. Та видно, що не тільки танки, а навіть літаки і артилерійські стрільна не могли дігнати блискавично поширюваних жіночих «телеграм», бо нічого ніде не було видно, ні чути, лиш в одного господаря, куля, ударивши в ріг хати, оббила трошки тинку.

Пізніше виявилось, що мадяри почали стріляти на кордоні для того, щоб відвернути увагу партизан від прямого тракту: Єлшава-Ревуца, по котрому пішли німецькі частини. І так, поки ми ламали голови над причиною стрілянини, поки зойкали перелякані каменянчани, поки масово тікали партизани вглиб лісу, німці не тільки зайняли Ревуцу, а й посунулись через неї далеко на захід. Цю вістку підтвердили самі партизани, частина котрих покинула зброю, або й зі зброєю повернулася додому.

Увечорі того самого дня йду під якимсь претекстом до одної хати, господар котрої також був у партизанських лавах. Застаю його з ногами у великій мисці, повній теплої води, і блаженною посмішкою на устах.

– О. то ви вже дома? – питаю, ніби здивована.

– А що мав робити, пані?

– Як то «що»? Німців бити!..

– Е-е-е, пані професорко, ви не знаєте, що то є – німці! Німці – то як би не люди, а машини: ми стріляємо, а вони ідуть, ми стріляємо, а вони ідуть! Не втікають, не бояться! – говорить він з виразом найглибшого подиву і захоплення. – А які в них машини, а які танки! Куди нам з рушницями проти них! Вони, здається, нас навіть не бачили, а їхали собі просто, куди їм треба було.

– Ну, а ті «пжеказки», що ви їх поробили?..

– Що «пжеказкі»? Ви думаете, що вони йшли на «пжеказкі»?!! Вони їх обходили, а тих «пжеказок», що були під самою Ревуцою вже нема.

– Як то «нема»? А куди ж поділися?

– Нема! Німці «розтрепали».

– Та що це ви говорите! Такі міцні «пжеказкі»?!! Як же їх можна, було «розтрепати»?

– А так просто: під'їде танк, або гармата і я-а-а-к гахне: раз, другий, третій – і нема «пжеказкі». О, пані професорко, з німцями не можна воювати!..

Зібравшись на чергову «військову нараду» ми прийшли до висновку, що зі своїм переїздом в Каменях зробили велику дурницю. З Каменях ще тяжче було тікати, як з Ревуци, бо хоч частина партизан розбіглася по домах, або вибралася в глибші закутки Словаччини, та все ж у довколишніх лісах їх було досить. І замість одної проблеми: як тікати на захід взагалі, ми тепер мали ще й другу проблему: як дістатися по небезпечній дорозі до Ревуци? А часу гаяти було не можна: фронт посувався дуже скоро, і ми могли легко опинитися в руках не «по-

чаткуючих» словацьких партизан, а таки в руках «наших» комуністів, школених і перевишколюваних 27 років. З тими годі було грати комедії. З Каменян треба було втікати!

Але – куди? Як?

– Знаєте, що люди? – рішаю я. – Я піду до Ревуци.

На цей раз на мене накидаються ще гірше, як у Муравській Длгій Луці:

– Та ви знаєте, що по лісах повно партизан?!!

– Та ви знаєте, що про вас говорять, що ви – німецька шпionка?!

– Та ви напевне не вернетесь!..

– Слухайте, мої кохані, – кажу. – Йти в Ревуцу мені зовсім не хочеться, і я не менше від вас знаю, чим це пахне. Але хтось мусить піти! Коли і піде хто інший – я не піду!..

Але йти дійсно нема кому: мужчинам іти ще більше небезпечно, а з жінок могла б піти хіба Зіна, але на цей раз її чоловік заявив категорично, що не пустять.

– Правду кажучи, – сказав Іван Антонович, – нам треба, щоб хтось до Ревуци пішов, але я ні своєї жінки, ні своєї сестри не пустив би. Почекаємо ще пару днів: може наступлять якісь зміни, може автобус почне ходити...

І ми вирішили ще почекати...

Та минув цілий тиждень, а не змінилося нічого. Озброєні партизани, позбувшись першого страху, не криючись ходили селом, брали провіант і йшли назад в ліси. Автобус не ходив. Решта було по-старому.

Одного вечора приходить до мене Іван Антонович з Ільком.

– Ви ще не зреклися свого наміру йти в Ревуцу? – питає інженер.

– Ні. Власне постановила йти завтра

– Гм... Знаєте, почуваю себе, як злочинець: вас не можна би було пускати, але... коли хочете йти – йдіть, тільки нікому нічого не кажіть, навіть нашим. Я зі свого боку даю вам найсвятіше слово честі, що коли б що до чого... розумієте?.. то ваших дівчаток беру на себе, як рідних дітей...

– О, Боже! Не робіть такої трагічної міни, бо я переконана що зі мною нічого не станеться. Я виходжу завтра перед світом. Тільки... дороги я не знаю...

– Справді! – ляскає себе по чолі Іван Антонович. – Ох, дурні ж ми! Як же ви підете?! Тут же більшу частину дороги треба йти наосліп! Ні, ви таки не можете йти!..

– О, – втручається в розмову Ілько, – це – ерунда! Дуже навіть просто! Я вам зараз намалою плян, і зайдете простісінько. Ось дивіться: вийдете за село і...

Ілько незграбною рукою малює мені «плян» і розказує докладно про всі орієнтаційні пункти, яких треба триматися. Іван Антонович щось із ним не годиться, але надтягають інші «члени клубу», і ми, по попередній домовленості, уриваємо нашу розмову.

Другого дня, ще зовсім поночі, вирушаю до Ревуци. Вказівки Ілька міцно сидять в моїй голові, тільки я якось не можу погодити їх з офіційною картою, котру знаю на пам'ять. Однак, щось кілометрів п'ять іду безпомилково. Та потім починаю блудити. Ількові вказівки щодо «лівої руки» приводять мене просто в непролазний мочар. А цього мочара не повинно бути. Вертаюся назад і починаю думати: Ревуца від Каменян положена майже просто на північ, а Ількові вказівки ведуть мене на південь. Треба йти на Суржок – село на самій горі. Але де він в біса той Суржок? «Підете потоком просто на гору» – казав Ілько. На півдні видно гори, але далеко. Отже, треба таки вертати на північ, якраз в протилежний бік від Ількової «топографії». Там дійсно видно в туманній мряці близькі гори.

Йду в протилежний бік. Дорога жахлива. Потік є, і не один, а з десятком. В

де-котрих місцях можна перестрибнути, в де-яких треба йти вбрід. Але, нарешті, от і перша головна познака: щось ніби гребля і дві «пжеказкі» по боках. Зідхаю з полегшею і далі вже йду впевнено берегом потоки. Довкола – старий ліс. Прокід одним берегом є неможливий, і я щокількадесят кроків мушу роззуватися і переходити через воду, але це вже дрібниці. В лісі ще вогко і темно, та веселе щебетання птахів, дзюрчання потоки і урочиста краса ранку проганяють страх.

Іду, опанована своїми думками, і аж здригаюся від несподіванки, коли в кількох кроках від себе зауважую двох озброєних людей з червоними кокардами.

«Партизани!..»

– Добрий день правім! – вітаються партизани своєю співучою мовою.

– Добрий день правім! – відповідаю, опам'ятавшись.

– Звідки ви, пані? – питають партизани.

– З Каменян.

– А куди йдете так рано?

– До Ревуци.

– До Ревуци?! Та там же німці!

Я вдаю, що хочу плакати:

– Знаю, але що маю робити: лишила в Ревуці більшу половину своєї «батожи-ни», і тепер напевне мені все пропаде...

– А, то ви – «утеченка»? – догадуються партизани.

– Так,

– А партизанов са не боїте? –

– Не, са не боїм, – відповідаю відважно. – Німців боюся, а партизанів – ні. Словаки – добрі люди, вони мені нічого не зроблять.

Партизани вдоволені компліментом:

– Та, може, і німці вам нічого не зроблять, тільки, ви не попадайтесь їм на очі.

– Добре.

– Но, то ідте с Богом!

– С Богом! –

І я простую далі.

Дорога спинається вгору, де на самому шпилі розкинулось село Суржик. Черевики скочаються на вогкому камінні, і йти дуже тяжко.

Через якийсь час на протилежному березі потоки зустрічаю знову групу партизан чоловік з 7. На цей раз вітаюся перша, питаю, чи безпечно можна пройти до Ревуци, чи німці не стріляють подорожніх і повторюю їм байку з «батожиною». Партизани радять німців обминати, але зрештою є такої думки, що небезпеки великої нема. Потім помагають мені перейти потік, розказують, куди краще йти і прощаються.

В Суржоку перестрах і жалоба: під час пам'ятної нічної перестрілки забито молоду дівчину, і село досі не може отямитись з жалю. Це мені розказали в одній хаті, куди я, попросивши води, була запрошена на каву.

З Суржока дорога йде майже весь час в долину, і я десь перед обідньою порою виходжу на шосе Єлшава-Ревуца. По дорозі проїжджають сюди і туди німецькі авта. Ще півтори години ходу і нарешті – Ревуца!

Біля самого в'їзду в містечко «розтрепані» «пжеказки» і дві спалені хати. В кількох дальших – повибивані вікна і поколупані стіни. Позатим – більших шкод нема.

На будинку Окресного уряду розвівається червоний прапор зі свастикою, біля дверей – табличка військової комендантури і сторожа. На площі – багато словаків і наших біженців. Зустрічаю і знайомих та розповідаю їм про наше положення.

– Вам треба негайно діставатися сюди, – говорять знайомі. Це відступають з Мадярщини останні військові німецькі частини. Большевиків щойно ось-ось не видно. Радьте собі, як можете, але часу не гайте, бо пропадете!

Заходжу також до комендантури, але без жадних успіхів.

– Ми сьогодні увечорі покидаємо Ревуцу, а на наше місце приходить нова комендатура. Зверніться, до неї – каже мені якийсь старшина, пакуючи до скриньок папери. – А взагалі мусите більше покладатися на свої сили, оскільки військо не може біженцями опікуватися...

Вертаюся фактично нічим.

Сонце вже майже хилилося на захід, а мені ще треба було зробити 17 кілометрів тяжкої гірської дороги. Отже, спішу...

Звернувши з шосе і пройшовши зо три кілометри під гору, раптом зупиняюся: коло дороги на горбочку лежить розкидавши руки якийсь брудно вбраний мужчина. Спить? Чи мертвий?

Вертатися нема куди. Обходити його стороною – дуже тяжко. Тому по хвилинній надумі йду просто. Коли я вже була від нього всього кілька кроків, «мертвий» рвучко схопився на ноги і, мене, щось забелькотів по-мадярськи.

– Нем ту ду мадяру, – калічу я.

Але «мертвий» говорить і говорить далі, озираючись довкола непристомними очима. Мене огорнув жах: зустрітися в лісі на безлюдді не то з божевільним, не то злочинцем річ мало приємна. Приглядаюся ближче і починаю здогадуватись, що цей дивний стрічний – циган. Ще гірше! Що робити?..

Але циган, кліпнувши кілька раз очима, починає ніби опритомнювати.

– Розправате по словенску? – питає мене.

– Так.

– А то ві сте утеченка?

– Утеченка.

– А где ідете?

– В Каменяни.

– В Каменяни?!! – дивується циган. – На мою душу! Я также ідем в Каменяни! Але, – питає, озирнувшись довкола, – куди ж ви йдете? Та ви ж ідете в Ревуцу, а не в Каменяни! На мою душу! Ходім, я вам покажу дорогу!..

– Але я стою нерухомо: «Що за чортівня? – думаю собі. Як я можу йти в Ревуцу? Адже йду добре!..

Циган, зауваживши мою нерішучість, раптом витягає документ ідентичності з фотографією і показує мені. В документі дійсно значиться, що він циган і уродженець Каменян. Та мене це мало переконує: ніби циган з Каменян не міг би мене десь в лісі вбити, так само, як другий циган?.. Тоді він витягає туго набитий грішми гаманець:

– Подивіться! Я не злодій, я маю багато грошей і вас не пограбую. Не бійтеся, ходім! Я, знаєте, був трохи «напійтий» і заснув. На мою душу! Вкрав сьогодні на станції 100 мішків від вівса, і заміняв мадярам за пляшку «паленкі» і випив... Та куди ж ви йдете?!! На мою душу! Ходіть, я знаю дорогу!..

Прочумавшись, циган починає виглядати зовсім добродушний, і мій страх щезає.

– Дідько його знає, – думаю собі. – Може цей порядний злодій вівсяних міхів і справді краще від мене знає дорогу...

Циган говорить безупинну: говорить про свої великі годовані свині, які він має тепер продати, про свою доньку, що є відомою скрипачкою і танцюристкою в якомусь будапештєнському кабаре́ті, про гроші, які він має і ... раптом зупиняється.

– Да где ідем? – питае мене здивована. – Да ідем на Ревуцу! На мою душу! Я ще, знаєте, трохи п'яний: міцна була «паленка» – у-у-х!

Я в душі лаю свого «провідника» на чім світ стоїть і вертаю з ним ще раз. А він тріщить і тріщить, мов сорока, розмахує руками і час до часу регочеться так весело і голосно, що аж луна лящить. Через яких п'ять хвилин раптом каже:

– І где би сте зашлі? Зашлі би на Ревуцу! На мою душу! Добре, що мене зустріли, бо не потрапили б сьогодні в Каменяни. Ха-ха-ха! Йшли б, йшли б і прийшли б до Ревуци! Ха-ха-ха!

– То ти би зайшов на Ревуцу, а не я! – кажу злісно.

– Я?!! – аж присідає циган від здивовання. – Я би зайшов до Ревуци?!!, – плеще себе долонями по стегнах і знову регочеться. – Я тут щодня ходжу! А ви йшли в Ревуцу! Де ж Каменяни? Каменяни – там, а Ревуца – там, – показує рукою.

Я вже не сперечаюся, вдоволена бодай тим, що на цей раз він правильно опреділив положення і Ревуци і Каменяни.

Останки хмелю випаровували з голови мого супутника досить скоро, і він уже виглядав цілком нормально, хоч все ж таки час до часу сплескував руками, цмокав язиком і зчудовано питає:

– Да! І где би сте зашлі? Зашлі би на Ревуцу. На мою душу!..

Йшов він скоро, і видно було, що дорогу знає до найменшої дрібниці. Я з захопленням дивилася, як він легко переставляв ноги по каміннях, не роблячи жодного зайвого кроку. Тільки тепер, ідучи за цим провідником, я зрозуміла, скільки даремно стратила часу і сил, виминаючи місця, котрі на перший погляд видавалися непрохідними і переходячи непотрібно потік, коли його зовсім не треба було переходити.

Говірливий циган сходить врешті на «політику».

– А ви були в Ревуці? – питає.

– Була.

– І є там німці?

– Є.

– І постріляли жидів?

– Ні.

– Не постріляли? Шкода. Жидів треба всіх постріляти.

– Нащо ж жидів стріляти?

– А для чого вони? Жидів непотрібно.

– Маєш! – кажу. – Німці кажуть, що і циган непотрібно, і циган стріляють!

– О! – зойкає циган. – Собака їхня мати, тих німців! Що їм цигани завинили?..

Він довго щось бурмоче і клене по-мадярськи, а потім питає знову:

– І що німці тепер роблять?

– Тікають.

– А як німці втечуть, то тоді що буде?

– Тоді прийдуть «руси».

Циган круто обертається до мене і захоплено ляпає себе обома руками по грудях:

– Руси! О, руси!

– Любиш «русів»? – питаю.

– О, любім русів! Руси добрі!

– Ду-у-у-же! – кажу іронічно.

Але циган іронії не помічає і, ступаючи далі вперед, каже:

– Руси нам дадуть землю!

– Та дадуть...

– О, як буде добре! Ми ж тепер не маємо права купувати землю. Ми тільки віднаймаємо у словаків по-трошки на городи. І коров нам також не можна тримати. А коли прийдуть «руси», ми будемо мати землю, корови, воли. Ми будемо мати багато грошей і будемо жити, як словаки...

Циган мріє вголос, а я, не перебиваючи, слухаю його і усміхаюся.

– А в Росії є цигани? – питає він несподівано.

– Є, є багато циганів.

– І що роблять?

– Роблять те, що всі: працюють, вчаться. Є навіть колгоспи циганські.

Я думала, що слово «колгосп» буде для цигана незрозумілим і вже приготувалася його пояснювати. Але на моє превелике диво циган махнув рукою.

– Ну, колгоспів нам не треба. Ми вже обійдемося і без колгоспів. Нам аби землі...

Циганська далекозорість, чи, радше, інстинкт, мені страшенно сподобалися, і я починаю оповідати циганові далі, що, як прийдуть «руси», то цигани будуть зрівняні в громадських правах з рештою населення, так що діти їхні будуть зобов'язані ходити до шкіл і можуть вчитися на лікарів та інженерів. Та цигана зовсім не приваблює така перспектива,

– Нащо нам школи? – зневажливо махає він рухами. – Ми в докторів і так не віримо. Моя донька, та що в Будапешті, і писати не вміє, а грошей має – на мою душу!!! А дім який у неї – палац! А перстені, а діаманти, а золото – на мою душу! Нам шкіл не треба!..

Словом, цей циган – був капіталістичним циганом, і напевне тепер покутує свої ідейні гріхи на Камчатці, як не за протиколгоспну агітацію, то за крадіжку колгоспних міхів...

Все таки моя подорож до Ревуци мала одну добру сторону: тепер було ясно, що масово йти туди, з огляду на партизан, було небезпечно. Ще самотні мужчини, чи навіть родини без дітей могли, покинувши багаж якось пробиватися вроздріб, по одному, по два. Але для мене і для родини Грибенка ця подорож, була попросту немислима. Однак і інші члени нашої громади відкинули цей шлях рятунку: одні, як от дід Борис, боялися і жаліли своїх речей, а Іван Антонович, Андрій і інженер В. сказали просто, що вони рятуватимуться або пропадатимуть разом з нами, себто з моєю і Антона Степановича родинами.

Правда, один немолодий уже гуцул з молоденькою донечкою вислизнув таки з Каменяня і, як ми пізніше довідалися, щасливо прибув до Ревуци. Зате другий випадок мало не скінчився драмою і був нам усім осторогою.

Згаданий вище пан Б. звірився нам, що має намір виїхати з Каменяня до одного села (забула вже назву), яке знаходилось у 12 кілометрах від Каменяня. Ми відразу сказали, що їхати в те село нема жодного сенсу, бо хоч воно і знаходиться досить далеко від Каменяня, але між ним і Ревуцою віддаль та сама, що й від Каменяня до Ревуци. Може пан Б. мав якісь інші пляни, з яких нам не хотів звірятися, – невідомо, але нас не послухав і при першій нагоді таки поїхав фірою свого господаря. Та ледве пан Б. в'їхав у те село, як на нього напали партизани. Лишивши цілий свій багаж, пан Б., як стояв, мусів утікати в ліс, щасливий тим, що його не вбили і не поранили. Про цей випадок розповів нам його господар, повернувшись в Каменяня.

Отже, втікати в Ревуцу лісною дорогою було неможливо.

Після однієї розпучливої і безплідної наради, у мене зародився ще один плян, але я вже нікому нічого не кажу. Тільки на другий день пішла я до Антона Степановича і спитала його, чи він, оскільки й так через свою руку до роботи не

ходив, не підтримав би мені товариства в одній божевільній «прогульці». Плян мій зводився до того, щоб, перейшовши на Мадярщину, добитися до Єлшави, а з Єлшави вийти на Ревуцу. Головне було, як мені здавалося, перейти кордон, щоб вирватися з партизанського кільця, а там уже можна було щось рішати.

Антін Степанович, не дивлячись на свою «опозиціонерську» вдачу, погодився без жодних заперечень, а Катя, – о диво! – не тільки не протестувала, а навіть запропонувала мені привести своїх дівчаток до неї на час моєї відсутності. Умова була така: ми йдемо поки-що до кордону розвідати дорогу; якщо б нам щасливо обійшлося, то ми підемо аж до Єлшави, або навіть і до Ревуци, і максимум через два дні вертаємось назад. Коли б же сталося так, що нас не буде три дні, то тоді хтось мусить піти до Ревуци і через німецьку комендатуру починати нас шукати.

Договорившись, як слід, ми вибираємося в дорогу. Я беру з собою кошик, Антін Степанович – ціпок і йдемо, як то кажуть, явно і славно.

По дорозі зустрічаємо словаків.

– Ідете по гриби? – питають нас.

– Так.

– То йдіть он в ту сторону – там є гриби. Тільки глядіть, щоб не зайшли в Мадярщину!..

І ми йдемо власне туди, де грозить небезпека опинитись в Мадярщині...

Дзвенять соняшні струни, сплетені з бабиним літом, сумно рябють вижаті кукурудзяні поля, і свіжо чорніє розворушена земля картоплиськ. Ми вибираємося на голу, плескувату гору і сідаємо для відпочинку і для підкріплення відваги. Викинувши по цигарці йдемо далі. Ліс – не ліс, а купи дерев, то молодих, то старих розкидані в мальовничому безпорядку по камінистих горах. Аж ось на відкритій галявині, мов старі, повикрущувані рідкі зуби, – кам'яні, стовпці кордону.

Кругом – ні душі.

Антін Степанович випереджує мене на кілька кроків і, ставши ногою на стовпець, каже:

– Ось тут уже Мадярщина. Йдемо далі, чи вертаємось?

– Господи благослови! – відповідаю з хвилюванням. – Пробуємо вперед!..

Переходимо кордон, спускаємося вниз і виходимо на шосе.

– Ось це, мабуть, дорога на Єлшаву, – знову каже Антін Семенович. – Йдемо далі?

– Певно!

Дорогою нас обганяє дві підводи, зустрічаються пішоходи. Деякі з них вітаються по-мадярськи, а ми у відповідь хитаємо головами і намагаємося видобути з горла найдикіші звуки, вважаючи, що саме вони найбільше відповідають законам мадярської вимови.

Так ідемо години півтори. Дорога в одному місці круто повертає за якусь скелю, а ми, обійшовши цю скелю, вискакуємо, мов Пилип з конопель, на мадярську сторожу, що стоїть при невеличкому містку, перекинутому через потік, на тій самій дорозі. Вертати пізно...

Озброєний вояк підходить до нас, простягає руку і щось говорить. Ми дивимося одне на одного, потім обоє разом на вояка і потискуємо плечима. Вояк починає говорити гостро, наказуюче, але, звичайно, з тими самими вислідами. В цей момент з-за плечей у нас з'являється якийсь селянин, який заздалегідь витягнув документ і, показавши його сторожеві, пішов далі.

Тепер ми зрозуміли: тут треба було мати перепустку!

Вояк питає нас ще раз, а тоді витягає свисток і пронизливо, гостро сюрчить... У відповідь з другої сторони містка зі сторожевої будки вибігає ще два вояки і простує до нас.

Маєш!..

Мадяри говорять щось між собою, говорять до нас і, видно є в клопоті. Тим часом з другого боку моста надходить стара циганка. Мадяри зупиняють її і щось говорять знову.

– Розправате по-словенські? – питає нас циганка.

– Так.

– Жовніри питають вас, куди ви йдете?

– Ми йшли по гриби.

– А звідки йшли?

– З Каменян.

Циганка переводить наші відповіді сторожі, ті щось радяться, а потім через циганку і кажуть нам, що ми мусимо йти на вияснення в Єлшаву. Те, що ми заарештовані, ми вже знали самі.

Думаю, що рідко бувала в світі глупіша процесія, як та, учасниками і винуватцями якої ми були: Антін Степанович з загіпсованою рукою і з ціпком у другій, у великому солом'яному капелюсі; я – в якихось стоптаних, викривлених капцях на босу ногу, в фартушку, хустці і порожнім кошиком в руках; позаду – двоє грізних мадярів з рушницями «на гостро». Тому не дивно, що поки ми дійшли до єлшавської комендатури, нас супроводжував численний гурт цікавих мадярів, заінтригованих таким небувалим видовищем.

Нас заводять до якогось старшини і викладають йому нашу справу. Молодий, гарний, з інтелігентним обличчям офіцер робить грізну міну і, цілком ігноруючи мою присутність, звертається до Антона Степановича:

– Шпрехен зі дойч? – питає по-німецьки.

Антін Степанович, правду кажучи, по німецьки не говорив, але, зрозумівши питання, не вважав себе в праві відмовитися від знання німецької мови і відповів стверджуюче. Та коли офіцер почав ставити питання за питанням, бідний інженер цілком заплутався в своєму убогому німецькому лексиконі і плів щось таке, чого і сам би зроду не зрозумів. Офіцер ставав усе грізнішим і нарешті «вияснив» собі справу:

– А, то ви комуністи! Ви є партизанський словацький шпiон! – накинувся він на цілком розгубленого Антона Степановича.

– Дозвольте, пане офіцер, – вмішлася я на допомогу своєму товаришеві у нещасті, – чи ви вважаєте, що і я також партизанка?

З тими словами виставляю наперед свій фартух і стоптані капці. Офіцер міряє мене поглядом з голови до ніг, і, очевидно, ставить під сумнів мою приналежність до партизанки.

– Це ваш чоловік? – питає мене.

– Ні.

– Хто ви є?

– Ми – біженці, які тікають від партизан.

– Чому ви прийшли в Єлшаву? – питає знову офіцер по короткій надумі.

Я викладаю справу «начисто», так як вона є насправді. Бачу, що офіцер мені вірить, але хоче показатися строгим.

– Ви ж сказали сторожі, що заблудили?..

– Пане офіцер, зрозумійте, що сторожі незручно було це вияснювати...

Старшина думає добру хвилю і тоді каже:

– Це все неправда.

– Вибачте, – кажу я, – що осмілююсь ставити вам питання, але, чому ви не вірите?

– Бо всі біженці, котрі тікали з Словаччини від партизан, уже місяць тому назад були тут. Ми їм дали всіляку поміч і допомогли виїхати далі. А ви чому тоді не втікали? Бо ви симпатизуєте партизанам. А тепер втекли сюди, бо в Словаччині партизанів б'ють!..

Я чую, що лице в мене спалахує від образи.

– Пане офіцер, – кажу холодно і гостро, – в мене чоловік загинув у большевицькій в'язниці! І мені треба було самій з двома дітьми тікати через половину Європи, щоб аж тут від вас почути таке тяжке обвинувачення!.. Гіршої образи мені ще не завдав ніхто ніколи...

Офіцер змішався.

– Тепер воєнний час, – заговорив оправдуючись, – і ми не маємо права нікому вірити на слово.

– Маєте рацію, – кажу. – І, щоб ви не тільки вірили на слово, я пропоную таке: один з нас залишається заложником, а другий іде назад у Каменяни, і приводить ще сьогодні вночі решту біженців. Згода?

Офіцер задумався.

– Я мушу про вашу справу доложити вище і тоді дам вам відповідь. Прошу трохи зачекати...

З тими словами він викликає сторожу і дає якийсь наказ.

Ми полекшено зідхаємо. Почекає? Певно, що почекаємо! Може той такий симпатичний офіцер дійсно допоможе нам, як не перейти кордон, то бодай отут, в Мадярщині?..

Вояк, що проводить нас, іде попереду. З того ясно виходить, що ми не заарештовані, а почесні посередники між українськими втікачами на Словаччині і мадярським урядом...

Завівши нас до якогось чистенького і привітного зовні партерового будинку, вояк простує коридором, зупиняється коло одних дверей, відкриває і жестом запрошує увійти, ще й шанобливо-весело усміхається. Однак, коли ми тільки стали на порозі – жах стиснув нам серце: це була тюремна келія з заґратованим вікном і арештантською причею. Вояк досить люб'язно, як і рівно ж досить рішуче похпнув нас у плечі, зачинив двері й обернув у замку ключ.

– От так попали! – виривається в Антона Степановича.

Я ще з недовір'ям оглядаюся довкола і намагаюся собі якось пояснити це «непорозуміння». Пробую навіть відчинити двері, але вони замкнені. І тоді холодна, огидна змійка заповзає мені в серце, відшукує найболючіше місце, і запускає в нього гострі, отрутні зуби. Я безсило опускаюся на краєчок причі і ще раз з жахом і огидою оглядаюся

Стіни і стеля аж блищать від бруду і рясно вкриті плямами тисяч роздушених блощиць, котрі чергуються з написами по-мадярськи, котрих ми, на щастя, не розуміємо і безліччю малюнків і зображень, так би мовити, «інтернаціонального» змісту, котрих, на жаль, не розуміти не можна... Тих малюнків безліч, не лишень на стінах, але навіть і на стелі. Вузька їхня тематика надолужується і урізноманітнюється такою буйною авторською уявою, що волосся на голові стає дубом, а під грудьми млоїть, як після щойно випитої шклянки рицини.

При виді того всього я вибухаю плачем. Мене охоплює такий страшний жаль за дітьми і таке страшне розкаяння, що я готова вже бити в двері кулаками і кричати. Антін Степанович, приголомшений не менше від мене, але починає мене уговкувати:

– Та цитуйте! Чого ви плачете? Може за годину або дві нам дадуть відповідь, і підемо додому...

— А чого ж він нас замкнув?

— Ну, мало чого!.. «Замкнув»! А, може, порядок такий. Йому ж перед начальством треба відчитуватись!..

Я перестаю плакати, але на душі в мене не легшає.

Минає година, друга...

Надворі темніє, здіймається вітер, і навіть починає моросити дощ, а про нас забули.

Нарешті десь коло семої години брязнув у замку ключ, увійшов вояк і знаком руки покликав нас за собою. Ми зірвалися з місць, втішені, і пішли за провідником. Але наша радість скоро погасла: нас повели до сторожівки на вечерю. Поставили перед нами величезну миску горохової супи, білий хліб і навіть яблука. Але я, замість їсти, починаю голосно хлипати. Маляри щось шваргочуть, очевидно потішають, і знаками припрошують їсти. Та мені зовсім не до їжі. Я плачу чим далі голосніше. Аж нарешті входить якийсь вояк і обзивається по-словацьки. Розпитавши в Антона Степановича про нашу пригоду, переказує її товаришам, а ті знову щось шваргочуть і переказують, що нам нема чого журитися, бо нас завтра напевне випустять. Під умовленнями Антона Степановича і присутніх я ковтаю трохи супи, з'їдаю трохи хліба і двоє яблук, рясно поливаючи це все сльозами. По вечері маляри приносять нам чотири коци, невимовно заяложену подушину, дають папіросів і відводять назад до келій.

Світла нема, і темно, хоч око виколи.

— Шкода, що діда Бориса нема, — пробує жартувати Антін Степанович. — Зараз сказав би: «Замкнули, як молодих у коморі!..»

Але жарт до мене не доходить, і я продовжую нишком плакати.

Грибенко тим часом напимає коци, примощує подушку, потім підходить до мене і проводить рукою по моему обличчі.

— Еге! — каже він. — Та ви й досі плачете?! А я, знаєте, навіть ніколи не думав, що ви вмієте плакати! Фе-е-е! Така смілива, така енергійна жінка і — раптом розкисла! Це вам зовсім не личить. Це ви перший раз у тюрмі — то вам страшно. А я вже побував у ній, хай вона западеться! Та ще не в такий!.. Хіба це тюрма? Це ще не тюрма... Ось ідіть, краще, лягайте. Я подушку положив під стіною для вас, а сам ляжу скраю... Ситуація, звичайно, того... трохи пікантна, але сидіти цілу ніч не будемо.

— Ви, як хочете, лягайте, а я не буду!..

— Ну, це вже, вибачте, зовсім глупо! Холодно так, та й змучилися ви. Ідіть трохи відпочинете.

— На цю подушку я не ляжу!

— Ну, а я ляжу, бо в мене рука болить.

Я здіймаю фартух, накриваю подушку, помагаю інженерові накритися і врешті решт зважуюся сама прилягти на краєчок причі, обгорнувши ноги. Антін Степанович ще трохи вовгузиться, підмощує під хвору руку коца, а потім затихає, вдаючи, що спить. Однак, звичайно, ні він, ні я не задрінули цілу ніч. Блощиць, правда, не було чути, але холодний вітер, що задував у вибиту шибу, тверда прича і наш настрій гнали сон геть.

Минула ніч, і настав ранок.

Нас напоїли кавою і знову замкнули. Надії на скорше звільнення не оправдувались, і все виглядало так, що ми можемо сидіти тут цілими роками. Мн нудились і гризлися до обіду, але й після обіду по нас ніхто не приходив.

Коли б хоч зналося мову, можна було б щось починати. Але що почнеш, не знаючи жодного слова?

Для скорочення часу ми пробували говорити між собою, але і між нами розмова не в'язалася, тому ми майже безперервно курили цигарку за цигаркою мадярські «Гонведи», яких їдкий дим діставався, здається, аж у п'яти.

Минув цілий день, ще довший як ніч, і надворі знову почало вечоріти.

– Невже ми знову будемо тут ночувати? – питаю в розпуці.

– Та так виглядає, – зідхнув Антін Степанович.

– Боже, а як же діти?! Я не витримаю!..

– Чого ж не витримаєте? – урезонює мене Грибенко. – Ви хіба не сподівалися, що може таке статися? Адже самі говорили Каті, що як нас не буде три дні, то хай ідуть шукати. А ми всього один день тут...

Дійсно, я так говорила! Дійсно я цього сподівалася. Але не сподівалася я лишень того, що в'язниця така страшна!.. Страшна не небезпекою, а позбавленням можливості дії, руху, боротьби! Страшна свідомістю свого безсилля і безнадійності. Гіршого від того нічого не може бути!..

Знову коло сьомої вечора брязнув ключ в замку і знову сторож покликав вас знаком руки. Ми думали, що як і вчора, нас кличуть на вечерю. Та на цей раз приємно помилилися: нас вели до дижурного старшини. Був той самий, що і вчора.

– Ви є вільні, – заявив нам. – Можете вертатись назад у Каменяни.

Від цих слів мені моментально вернулася відвага.

– А на Ревуцу не можна? – питаюся.

– Ні. Можете вертатись тільки туди, звідки прийшли, – твердо відповів офіцер.

– А коли ми всі завтра прийдемо сюди?

– Не раджу: підете назад. Через Мадярщину ми вас не пустимо.

Сперечатися не було сенсу...

Сторожа відводить нас аж за міст і пускає. Надворі темінь, а до того ще й починає моросити дощ.

– Як же ми потрапимо додому? – питаю я інженера.

– О, не бійтеся! – відповідає він. – Я виріс у лісі, і скоріше заблуджу у власній хаті в день, як у лісі вночі.

Ходім от сюди, сюдою буде ближче...

Я здаюся на лісовий досвід Антона Степановича і йду покійно туди, куди він веде. Незабаром переконуюся, що Антін Степанович дійсно відчуває себе в лісі, як дома, бо через яких дві години ми вже опинилися на знайомій плескуватій горі, на якій вчора відпочивали, навіть не помітивши, коли перейшли кордон. Але і з гори Антін Степанович іде не тою дорогою, що вчора, а іншою. Ще півгодини – і ми на цвинтарі. Тут натикаємось на цікаве явище: на галявині світилися матовим голубим світлом дивні, правильної форми підкови, метрів по два в діаметрі. Кожна з них своїми, кінцями впиралася в краї корчевих зарослів. Це було таке дивне, що нам перехопило дух. При ближчому розгляді виявилось, що ці підкови творять якісь особливі світляні гриби, величиною маленької тарілочки кожний, що росли по кілька вкупі, а одна купка від другої, ніби за виміром, були віддалені на яких 15 сантиметрів.

Полюбившись чарівним помислом природи, який завершив собою прикрі враження попередньої доби, йдемо далі і незабаром стукаємо у двері, де чекає нас Катя і щасливі нашим поворотом діти.

Так жалюгідно скінчилася наша виправа на Мадярщину.

Здавши на найбільшому «засіданні» «звіт» з нашої ризикової мандрівки, я заявляю категорично:

– Панове, для нашого спільного рятунку лишається тільки одинокий вихід: йти до Ревуци і просити в німецької комендатури транспорту. Коли і це не вдасться – то хай кожен рішає, як хоче. Що ж до себе, то я вам скажу: через три дні я або вирвуся з цього проклятого кільця, або загину.

– Підемо до Ревуци удвох, – пропонує Зіна,

На цей раз уже ніхто не заперечує, навіть Зінин чоловік, хоч не може втриматися висловити вголос припущення, що в мені напевне сидить непосидючий чорт.

Не гаючи часу, відразу другого ранку йдемо з Зіною в Ревуцу. На цей раз не маємо жодних пригод, і Зіна навіть розчарована, що не зустрічала ніде ні одного партизана.

Та в комендатурі полагодити справу виявилось не так просто. На наше прохання дати нам авто, комендант лишень посміхнувся.

– Про це, шановні пані, не може бути навіть мови!

– Чому? – відважно спитала Зіна.

– З багатьох причин: по-перше, ми щадимо бензину, по-друге, ми не маємо права вживати транспортних засобів для невійськових цілей, по-третє, тому, що наші авта разом з вами могли би бути знищені партизанами.

Комендант мав рацію, у всякому разі щодо останнього пункту.

– А може ви, пане комендант, напишете нам наказ до сільської управи в Каменяни, щоб нам звідти дали підводи?

– Ми не маємо права на терені Словаччини видавати накази до місцевих урядів: Словаччина не є окупована країна.

– Ви думаєте, – питає просто Зіна, – що словаки багато на тому розуміють?

Комендант розсміявся:

– Але ми це розуміємо! Зрештою, і словаки розуміють...

– Нічого вони не розуміють! – запалилася Зіна. – Напишіть нам, будь ласка, такого наказу.

– Але сільська управа просто не прийме нашого наказу до відома.

– Ми подбаємо, щоб прийняла!..

– А як вас по дорозі нападуть партизани?

– Не посміють!

– Так? А хто ж їм заборонить?

– Ви!

Комендант знову почав сміятися:

– Коли б було у наших силах, то ми б заборонили всім нашим теперішнім ворогам стріляти... Ні, дуже мені шкода, але, я на жаль, нічого не можу вам допомогти.

Я, правду кажучи, не вмію сперечатися з людьми діловими і послідовними, тому хотіла вже покидати комендатуру і придумувати щось іншого. Але Зіна виявила подивугідну впертість і сміливість. Гарна і молода, вона могла собі багато дозволити у розмові, і так довго не відступала від коменданта, так довго його переконувала і смішила, поки він врешті решт не здався:

– Добре. Ідіть до того старшини і продиктуйте йому свій «наказ». Я вже для вас зроблю таку дурницю і підпишу.

Уложений спільними силами «наказ» виглядав приблизно так:

«Військова комендатура NN просить старосту села Каменяни дати до 48 годин транспорт з 5 підвід для замешкалих в Каменях біженців з метою перевозу їх до Ревуци. Комендатура звертає увагу на те, що в разі прикрих інцидентів, які можуть спричинити біженцям партизани, відповідати буде масово село Каменяни, як також і поближчі села від місця випадку.

Комендант...

Прочитавши принесений до підпису папірець, комендант лишень похитав головою:

– Ще з роду подібного абсурду я не підписував! – сказав, ставлячи печатку.

Заручившись тим письмом вертаємо в Каменяни.

Як і слід було чекати, частина нашого товариства поставилася до нашого успіху скептично:

– Це таке, – сказав Антен Степанович. – Все одно, що й нічого. Ви підете до старости, а він скаже: «Скрутіть собі з того наказу цигарку», або й ще гірше...

– Ні, він того не скаже, – вмішався дід Борис. – Він підводи дасть, а от тільки куди ми цими підводами заїдемо?.. Заїдемо просто в партизанський табір!

– Все залежить від того, хто піде до старости і як представить йому справу, – сказала я.

– Власне! – підхопив Іван Антонович. – Може все і не залежить, але залежить багато. А через те, що ви вмієте зі словами говорити, – звернувся до мене, – то ви і підете до старости.

– Так, так! – загули всі інші. – Ви ж і до Ревуци ходили і вам найбільше тепер випадає йти до старости!

«Голос народу – голос Божий» – каже римська мудрість, і я корюся, лаючи нишком всіх мужчин, які існують на світі.

Рано приходжу до старости.

– Пане старосто, маю для вас погані новини... Вчора ми ходили до Ревуци, і нас піймали німці. Ледве ми вирвались, бо нас хотіли арештувати за те, що ми сидимо поміж партизанами тоді, коли досі мусіли бути вже в Німеччині на роботах.

– А чого ж вас носило до Ревуци? – сердито блимав очима староста.

– Чого нас носило – справа другорядна. А от ми довідалися, що в Каменяни за два-три дні прийдуть німці і будуть ловити партизан. То попередьте їх, щоб поховалися на кілька днів. Але... пане старосто, ви не зрадьте часом, звідки про це дізналися!.. Бо з німцями жартів нема...

Староста прикро вражений.

– Тепер, – продовжую я, – візьміть собі цей лист і прочитайте. Пошта тепер не ходить, то нам доручили цього листа вам передати особисто і взяти від вас підпис, що ви його дістали. Підпишетесь он там в долині і папірець передасьте з якимсь фірманом назад до Ревуци.

Староста по-німецьки ге розуміє і йде до нотаря. Я йду з ним і по дорозі переповідаю зміст листа, а при тому додаю:

– Питалися німці, скільки тут є біженців, але ми не сказали, бо не знаємо чи всі схотять поїхати. Може котрі поховуються...

– Що? Поховуються? – шарпається староста. – Ні одного чоловіка в селі не лишу, їдьте вже всі разом – і клопотам кінець! Може, я буду за вас свою голову наставляти?! Ні-і-і! Не треба було лазити в Ревуцу!..

– То було б іще гірше, – кажу я.

Староста кілька кроків іде мовчки, а тоді каже:

– Повезуть вас до Німеччини – то будете знати!..

– Е, відповідаю, – ми до Німеччини не поїдемо. Ми тільки так, щоб вам прикристи не було, поїдемо до Ревуни, а звідти повтікаємо назад.

І не думайте! – скаче староста. – Не прийму ні одного чоловіка! Я з вами маю клопотів ось по доти. Досить уже!

До нотаря староста заходить без мене і радиться з півгодини. Потім виходить і каже:

– Завтра на дев'яту годину ранку, щоб усі були готові. Ви також. Але, зятяйте собі, що на цей раз вам уже нічого не допоможе: я вас зв'яжу і кину на віз, хоч би й голу. До побачення!

Через годину по селі уже ходив «бубон» і оголошував наказ, але для більшої певності ходив і сам староста і повідомляв кожного особисто про «примусовий» виїзд.

Увечері мн довго сміялися над таким вдалим кінцем клопітливої задачі, а особливо над тим, що, як говорили в селі, самі партизани мають охороняти безпеку нашого переїзду до Ревуци.

Раннім ранком другого дня «влада» вже стукала в мої двері.

– Хіба вже підводи готові? – здивувалася я.

– Ні, але ми прийшли подивитися, чи ви збираєтесь?

– Я вже зібралася. Можете увійти подивитися.

Староста і нотар, ще не вірячи, заходять і, переконавшись, що речі мої спаковані, полегшено зідхають.

– Ну, то з Богом! – кажуть.

Я їх зупиняю:

– Слухайте, пане нотарю, і ви, пане старосто, я вже таки їду і навряд, чи ми коли побачимось... Тому на прощання мені хотілося б вам багато дечого сказати. Але на це тепер нема часу, і ви все одно не розуміли б того, так само, як не розумієте ви багатьох речей, які тепер бачите... Та прийде колись час, і ви зрозумієте і нас, і все те, що вам тепер видається дивним. Згадайте тоді мене і всіх тих, кого доля тепер викинула на чужину! Чуєте? Згадайте нас! Більше тепер нічого не можу вам сказати. Хіба тільки можу вам подякувати, що знайшла на деякий час у Каменянах дах над головою, що ви і всі мешканці вашого села поставились до мене і до моїх дітей по-християнськи... В майбутньому, коли десь зустріну словаків, вважатиму їх своїми добрими приятелями. Дякую вам і прошу не думати про нас всіх погано!..

Сльози заважають мені говорити. Нотар і староста, хоч і мало зрозуміли з того, що я їм сказала, зворушені також.

– Чого там? – відповідають здавленими голосами. – Ми не думаємо про вас погано. Поводилися всі добре, працювали чесно... Шкода, що нас покидаєте. Але, може Бог дасть, ще колись вертатимете додому – то заїжджайте в Каменяни. З Богом!

Потискають мені приязно і щиро руку і виходять. Потім приходять прощатися сусідки і сусіди, приходять люди, яких я навіть не знаю, бажають мені щастя, плачуть і висловлюють тривогу за свою майбутню долю. Моя «батожина» в наслідок «прощань» збільшується принаймні втриє.

Нарешті йду з дітьми до своєї господині на каву. Вона, як звичайно, сердито хмуриється, покрикує на дівчаток, що вони мало їдять, а сама, як бачу, ледве стримує сльози. Після сніданку питає мене, чи не було нам у неї якої кривди, чи не винна вона мені грошей за відроблені у неї на полі і толоці дні і чи мені не треба чого на дорогу. Далі наказує пильнувати дітей, писати до них листи і колись приїхати в гості. А під кінець ми обоє розплакались.

Добра, старенька ненечка!..

Коло дев'ятої години на площі збираються підводи. Ми розміщуємося на них, і, махаючи руками на прощання зібраному гуртові, від'їжджаємо.

Ідемо поволі дорогою, якою раніш їздив автобус, злазимо на підйомах і йде-

мо пішки, тривожно оглядаючись по сторонах. Тут переконалися, що вчорашні поголоски правдиві, бо майже на кожному кілометрі видні на узліссях партизанські стежі, котрі перегукуються з нашими фірманами.

Коло другої години пополудні щасливо в'їжджаємо в Ревуцу.

На цей раз нам дають мешкання якогось дуже активного в повстанні комуніста, який, як і Сергій Михайлович, утік перед німцями.

Біженців у Ревуці нараховується чоловік понад 200. Решта вже десь успіла виїхати.

По двох чи трьох днях знову змінилася комендатура, і ця нова вже мала бути останньою: німці мали цілком опустити східню і середню частини Словаччини, стягаючи свої війська на захід. Большевики йшли «по п'ятам» останнім німецьким частинам і були вже близько.

Перед нами знову виникло питання: як далі тікати?

«Розвідчики» приносили з комендатури дуже невідрадні вістки: ціла залізниця в напрямі на Братиславу на повстанському терені була знищена, головнововисаджувані мости і тунелі. Щоправда військо цією дорогою пробивалося, але пробивалося з боєм і допомогою саперних частин. Для нас цей шлях рятунку відпадав. Єдине, що лишалося – їхати в напрямі Братислави, але через Мадярщину. Та добитися на це дозволу було надзвичайно тяжко, оскільки німці, зв'язані власними клопотами, зовсім не були нами зацікавлені. А поза ними шукати рятунку було ніде.

Німецькій байдужості до нашої долі ми вирішили протиставити впертість і застосували до комендатури комбіновану тактику «штурму» і «облоги». «Штурмувала» в середині Зіна, а решта «облягала», себто, стояла від раннього ранку до темної ночі перед будинком колишнього Окресного уряду. Німці, почувавшись на Словаччині гостями, як також і з багатьох інших різних причин, були дуже м'якенькі і врешті решт «піддалися» на таких умовах: всі дорослі і старші діти з тими речами, які можна нести, ранком (це вже було в перших днях листопада) йде колоною пішки разом з військом до Єлшави. Багажі зносяться до комендатури і лишаються під наглядом одного-двох біженців. Багажі має пізніше відвезти до Єлшави німецьке вантажне авто, як приїде по канцелярію комендатури.

Вимагати більшого було годі.

Ранком на Єлшаву вирушили всі, не тільки з великими, але й з малими дітьми. Нагляд над речами взяла на себе я і лишилася з доньками в Ревуці. Авто мало приїхати о другій пополудні, а в будинку комендатури лишилася тільки «Нахшубскоммандо» з залогою кількох чоловік зі старшиною на чолі.

До другої години я сиділа спокійно, покладаючись на німецьку пунктуальність. Однак, коли минула третя, п'ята і навіть сьома година, мене огорнув страшний неспокій. Неспокійним був також і старшина, котрий, треба сказати правду, поставився до мене і до дітей з підкресленою дбайливістю. Десь перед вечором до комендатури приїхала ще одна жінка з донькою і, доставши дозвіл старшини на переїзд до Єлшави очікуваним автом, лишилася також в комендатурі. Телефонічного зв'язку з Єлшавою не було, а тому офіцер нічого не міг нам сказати про причину, з якої авто затрималось. На дворі стемніло цілком...

Буле, може, восьме година, коли нам дали холодну вечерю, а тоді офіцер покликав мене до окремої кімнати і сказав:

– Я думаю, що авто сьогодні вже не приїде. Тому ви будете ночувати ось в цій кімнаті. Це внутрішня кімната, безпечна. Вона приготована для нас, але ми і так спати не будемо... Тепер мушу вам сказати, що вночі можуть бути різні

несподіванки... Ви ж знаєте, серед якого оточення ми є?... Боятися аж занадто не маєте чого, бо ми добре озброєні і зуміємо відбити навіть сильний натиск... Але, коли б зчинилася стрілянина, нікуди не бігайте, нікого не шукайте, не робіть паніки, бо тим тільки будете нам заважати, а собі можете пошкодити... Отже, щоб не сталося, – сидіть тихо. Я не замикаю вас на ключ, сподіваючись, що ви досить розсудлива і мене розумієте. Навпаки, ключ я лишаю вам і наказую вам замкнутися. Ви мене зрозуміли?

– Так, пане офіцер, – відповідаю зі скімлінням серця. – А та друга пані з донькою?

– Вони мають так само окрему кімнату. Тут на двох ліжках ви всі не змістилися б. Бажаю вам доброї ночі! Спійте спокійно: варта виставлена.

Гм!.. «Спійте спокійно»!.. Після такого попередження тяжко спати, та ще й спокійно...

Кімната невеличка, чиста і без вікон. Ліжка заслані свіжою білизною. Робити нічого: кладу дітей і лягаю сама, звичайно не роздягаючись.

Та не пройшло і десять хвилин, як загуділа земля, почувся рух на долині і спішні кроки коридором.

– Пані, авто приїхало! – гукає знайомий голос. – Збирайтеся скоро!

В одній хвилині ми і наші речі вже знаходимось у величезному критому вантажному авті серед озброєних у машинові кріси і гранати вояків, виїжджаємо в напрямі на Єлшаву.

– Слухайте, – наказує нам один німець, – коли партизани будуть робити пуф-пуф, – розумієте? – лягайте всі і лежіть нишком. Хто буде кричати і соватись – покидаємо на дорозі! Зрозуміли?

Авто з затемненими фарами тихо посувається вперед, а ми вже і без «пуф-пуф» поприлягали до речей і з нетерплячкою чекаємо кінця дороги.

Але все має кінець. Кінчився без пригод іще один кусень нашої мандрівки, і коло півночі я з подякою до Всевишнього обмітаю рештки комуністичних порохів зі своїх ніг...

На Єлшавському дворі тісно і гамірно. В очікуванні обіцяного поїзду біженці курять, говорять або куняють на своїх клунках.

– Ну, так, панове, – обзивається Іван Антонович, – значить скоро гуляємо?

– Гуляємо, гуляємо!

– А куди тепер їдемо?

– До Братислави, до Братислави! До Німеччини поїдемо хіба тоді, коли вже не буде іншого рятунку. Але перше, що зробимо в Братиславі – уп'ємося всі, як шевці!

Над ранком ми повсідали до пасажирських вагонів з повибиваними шибамися і рушили вздовж словацького кордону на захід. Як пам'ятку з цього поїзду я дістала «расовий» нежить, який пізніше возила з собою впродовж півтора року по всіх усядах...

Під вечір того самого дня нас на станції Лученець «ущільняють», перепаковуючи до двох товарних вагонів. В наслідок того «ущільнення» нас опиняється в одному, щоправда великому, вагоні 72 особи! Передбачливі люди, ще до відходу поїзда посідали на свої клунки і не рухались. Решта, що чекала до останньої хвилини, ледве-ледве впхалася і збилася безформенною масою біля дверей. Тіснота була така страшна, що люди стояли один в одного на ногах, хапалися при шарпаннях вагону за чужі шиї, голови і висячі з гори клунків ноги, і не падали тільки тому, що фізично неможливо було впасти. Хто сів – мусів сидіти, хто став – мусів стояти, не міняючи положення. Під час розміщення вийшло якось так,

що дід Борис з дружиною та Ільком примостилися в самому кутку, а Надійна, відділена від них кількома особами, сіла поруч Івана Антоновича – незначний випадок, що потім мав такі несподівані наслідки...

В такій несамопитій тісноті ми їхали чотири доби.

П'ятого дня вранці на якійсь досить великій стації, віддаленій на кілометрів 10 від Братислави, наші вагони відчепили і поставили на бічний тор. Ми маємо можливість нарешті походити, подихати свіжим повітрям і обговорити свої пляни про наше майбутнє життя в Братиславі, до котрої ми вирішили їхати ще в Єлшаві і до котрої маємо виписані ваші подорожні папери. Я саме розложила поміж коліями вогонь під своїм величезним «колгоспним», як його прозвали мої товариші, чайником, як до мене підходить Зіна,

– Ви не чули, яка у нас драма? – питає вона. – Надійна свариться з батьком, а Ілько сидить, як у воду опущений.

– О, – кажу не уважно, – ще чого доброго не доведеться нам весілля справляти...

– Весілля, здається, таки буде, тільки в несподіваному варіанті! – моргає багатозначно Зіна і відходить.

Я, правду кажучи, навіть не думала над її словами, заглиблена у власні думки і турботи. Тільки потім кинулося мені в очі, що Іван Антонович якийсь дуже сконфужений, уникає розмов, а дід Борис із жінкою щось дуже розпадаються над Ільком, не відпускаючи його від себе ні на крок. А Ілько прибитий цілком.

– Андрію, – питаю я свого товариша, – що це у нас діється?

Обережний завжди Андрій усміхається і не відповідає на питання...

Підвечір до ваших переповнених вагонів долучили ще два порожніх пасажирських, а всі разом причепили до товарового поїзду. Частина з нас в тому числі і я з дітьми, скористалися з нагоди і попереїдали до порожніх вагонів, залишаючи свої речі в товарових. Вже стемніло, як поїзд рушив.

Сидимо, як на шпильках, чекаючи Братислави. Аж ось заблиснули і вогні словацької столиці! Поспішно зав'язуємось, застібаємось, обтріпуємось і оглядаємось, чи не залишили чогось у вагоні. Поїзд тим часом, не зменшуючи ходу, вїжджає на двірць бічною колією, минає його і їде далі.

– Ага! – догадуємось, – то нас везуть на інший двірць!..

Чекаємо зупинки, стоячи в повному поготівлі.

Та поїзд, бренькаючи на стрілках, вигинається, вигинається, об'їжджає довкола місто і нарешті лишає Братиславу позаду. Ми здивовані і ще не віримо, ще чекаємо чогось, дивлячись, як віддаляється від нас море золотих цяток світла. Через яких 10 хвилин уже не видно нічого, і поїзд мчить далі у цілковитій темноті...

Серед нас повстає переполох: що це має означати? Але спитати нема у кого.

Ще пів години їзди – і поїзд зупиняється. Вискакуємо з вагонів на перон і бачимо перед собою будинок невеличкої стації з написом: «Малацкі» – 28 км від Братислави. До вагонів підходять словацькі залізничники і приліплюють маршрут з кінцевою стацією на Шлезьку.

– Куди нас везуть? – питаємо їх.

– До Німеччини, – відповідають залізничники.

– Але ми зовсім не їхали до Німеччини! Ми хотіли до Братислави!

– Е-е-е, що ви хотіли!.. Вас не питають, куди ви хотіли. Ви поїдете до Німеччини – так розпорядились військова влада...

До Німеччини?! – гукає Іван Антонович. – Ну, це – дзуськи! Ану, хлопці, всі речі на перон, скоро!

Повторювати не треба: всі, мов шалені, кинулись до вагонів і почали жужжом викидати речі.

Залізничники налякалися:

– Але ж, що ви робите?! – Та того не можна! На вас же вже харчі виписані на цілу дорогу! Люди добрі, та бійтесь Бога, хто ж вам дозволив?!

Але ніхто їх не слухає. За кілька хвилин вагони були порожні, а ми тепер шукали і розбирали свої речі. Добре, що поспішили: поїзд зараз же рушив далі, а на дверях службового вагону щось лементували збиті з пантелику залізничники...

Приміщення стації ми зайняли, не питаючись ні в кого дозволу, а коли прийшло розлучене начальство – було вже пізно: навіть, щоб викинути нас силою – треба було мати куди. А того «куди», очевидно, не було. Начальник наказав, правда, зараз же звільнити стацію, але, зрозумівши сам неможливість здійснення такого наказу серед ночі, покричав, полаявся, а потім махнув рукою і пішов геть.

Трохи опам'ятавшись і віддихавшись, ми починаємо сміятися:

– Дістане Шлезьк чотири вагони робітників, а як же!..

– Я від діда втік, я від баби втік, – задеклямував Антон Степанович і тим викликав ще більшу веселість.

Якраз в тому моменті приходить Архангельський, п'яний, як темна ніч. Виявляється, що він уже вспів знайти бар, де є рум, лікер і пиво.

– Панове, – обзивається Андрій, – може б і ми пішли пива скоштувати, га? Кращої нагоди не дочекаємось, щоб виконати нашу постанову. Ходім!

– Ходім, ходім, – зривається Зіна. – Я хочу пива!

Однак, наша «хронічна опозиція» знову «підняла голови»: Антін Степанович каже, що вже пізно, «пані Борисова» щось невдоволено бурмоче, а дід Борис похнюпився і мовчить.

– Та... як йти, то йти, – сумно зідхає Ілько. – Я ставлю пиво! Пішли!..

Вибирається нас однак невеликий гурт: весела Надійна, розгублений Іван Антонович, Андрій, інж. В. Зіна з чоловіком і я. Піднявся був і дід Борис, але остерігаючий голос дружини притиснув його назад на місце.

Знаходимо вказаний Архангельським бар і сідаємо до столика. «Велика пиятика» починається: замовляємо на кожного по великому кухлю пива, мужчини до того – по чарці горілки, а жінки – по келішкови яєчного лікеру. До того – піріжки і сандвічі.

– Ну, – каже інженер В., – я бачу, що Іван Антонович щось розкис. Отже, як то кажуть, командувати парадом буду я! Будемо пити. Але, за що? Шкода таке добро нищити без жодної «ідеї». Увага! У нас, здається, найголовнішими можуть бути два тости: перший – за ваше звільнення, а другий... ну, але поки що вип'ємо перший! Покликаю до слова нашу вельмишановну, відважну..., котрій ми завдячуємо... і т. д.

Наговоривши цілу купу компліментів, інж. В. пропонує говорити мені. Напів жартом, напів поважно говорю я, говорить Михайло, дещо докидає Андрій. Перший пункт «програми» запитий келішком, закушений сандвічем. – Ну тепер, – забирає знову голос інж. В., – переходимо до другого тосту. Зайве було б пригадувати, чого ми чекаємо. Отже передаю слово нашому дорогому товаришеві майбутньому інженерові-механікові, а тепер тільки панові Ількові..

Ілько ніяковіє і мнеться:

– Та я ж – що?.. Я тепер ні при чому... Ми значиться, вип'ємо, щоб усе було, як то кажуть, по-доброму... Я не сердюся... Як, значить, так вийшло... І ... та ти, Надю, скажи, як діло і той ... зап'ємо його...

– Що ж я маю говорити? – відмовляється Надійка. – Нема про що говорити...
– Е-е-е, та кінчайте вже, – гукає Зіна. – Бо як ви не скажете, то я скажу!..
– Та й я скажу, – осмілюється Надійка. – От ми вип’ємо за нашу розлуку з Ільком!..

Здивована тільки я:

– Що? Розлуку?!! А то чому?

Надійка красномовно дивиться на Івана Антоновича і посміхається.

– Ех, ви також! – з досадою говорить мені Андрій. – У вас мабуть очі не в порядку: не бачите того, що перед самими очима діється!.. Пиймо вже!..

В суміші веселости, ніяковости і співчуття до Ілька минає добра година. Коли вертаємось, Надійка сміливо бере під руку Івана Антоновича, а Михайло, йдучи поруч Ілька, каже йому:

– От тобі, хлопче, наука: як будеш знову мати наречену, то не дозволяй їй у поїзді сидати близько коло другого хлопця... Зрозумів?

На другий день пішли ми до містечка дещо дізнатися. Дізналися небагато доброго: згідно з розпорядженням уряду, біженці не мають права в Малацках ні на мешкання, ні на роботу. А повернувшись на станцію застали знову неприємність: начальник домагався, щоб ми звільнили почекальню.

Та і без того треба було шукати пристановища, бо листопад добігав до середини, надворі поросив на зміну з мрякою сніжок, а вночі тиснули морози. Сидіти на станції не було як.

Іван Антонович, який тепер почуває себе зле в нашому товаристві, несподівано заявляє, що поїде до Братислави на розвідини. Це було дуже до речі. Поїхав він зараз же на другий день, а з ним і Надійка. Батьки вже вдавали, що не бачать нічого і нічим не цікавляться...

Вернулись наші «розвідчики» того самого дня і заявили, що в Братиславі є табір для біженців, які хочуть виїхати до Австрії. Багато наших людей з Ревуци вже сидять в цьому таборі, а багато познаходило роботу і мешкають приватно. Однак, знайти мешкання тепер майже неможливо, особливо родинам.

Обміркувавши привезені відомості, більшість схилилася до того, щоб до Братислави не їхати, а просити управу міста в Малацках про дозвіл на мешкання. А коли б це не вдалося, щойно тоді шукати щастя в Братиславі.

– Поки фронт дійде сюди, – казав Іван Антонович, – ми щось зробимо. А втікати ще буде час.

Я, однак, з тим не годилася:

– Ви вчепитесь навіть за хвіст останнього поїзду в критичну хвилину, а я маю діти і мушу думати наперед...

– Ми вам допоможемо!

– Ми вас не лишимо!

Але я, навчена вже попереднім досвідом, вирішила не здаватися на чужу допомогу.

– Хай кожен робить, як вважає краще для себе, а я таки їду.

Товариство поділилося: я, інж. В., Ілько і ... Архангельський рішили їхати другого дня ранком до Братислави.

Антін Степанович заявив, що взагалі далі не поїде, хоч би мав попасти більшовикам у руки. Решта лишилася в Малацках до «гярячої пори».

Ще одна ніч у товаристві, з яким будь-що-будь, було зв’язано кусничок життя, і ранком – сердечне прощання. Потім ще два дні в переповненій школі в Братиславі, а 15 листопада увечорі ми вже попрощалися з Словаччиною, дякуючи їй за все добре, простивши все лихе, і мчали далі на захід...

На пошану письменниці Ольги Нилівної Мак (1913-1988)

Слідами своїх обидвох доньок, які з Бразилії переїхали до канадського міста Торонто, на початку 1970-го року звідтам туди переселилася їхня мати – Ольга Мак, дівоче прізвище Петрова. Опинившись у Торонто – в столиці провінції Онтаріо, письменниця була сповнена оптимізму й надій. На 57-му році життя відчула зміни на краще. Після деякого часу в метушні буденних днів перестала хвилюватися, будила в собі інше почуття й думки, знайомилась діяльністю літературних організацій, передусім Об'єднанням Українських письменників «Слово», членом якого й стала та набирала сили до письменницької творчості. Серед місцевої української спільноти в діаспорі ім'я письменниці Ольги було широко відоме. У попередні роки вона була знаною добірками своїх художніх творів, що окремими книжками появлялися у 1950-1960-их роках. Наприклад, 1954 р. у Мюнхені появилися її спогади, пережиті нею під час сталінського жорстокого терору над селянами України та її передовими діячами культури, освіти, науки, письменства, мистецтва і т. п. під назвою «З часів єжовщини». В 1956-му вже в Бразилії появилася повість – трилогія з бразильського життя «Бог вогню»; в 1957-му вийшли в світ книжки – історичний роман у двох томах «Жаїра», накладом Видавництва «Гомін України» в Торонто з обгорткою роботи Богдана Стебельського, а також інші твори: «Чудасій» (1956), «Проти переконань» (1960), «Куди йшла стежка» (1961) та казки-легенди для дітей. Слід нагадати й про те, що різні спомини, оповідання, повісті, дописи та есеї письменниці О. Мак появлялися опублікованими на сторінках української щоденної газети «Свобода» (США) та щотижневій газеті «Гомін України» (Канада). З перебуванням письменниці-подолянки в Торонто, вона була членом торонтського відділу Асоціації Діячів Української Культури (АДУК) – найдієвішої своєю діяльністю організації, керованою Леонідою Вертипорох. Отож, члени Літературно-Мистецького Клубу (відділ АДУК) 12 березня 1971 р. зорганізували авторський вечір, присвячений Ользі Мак. Була втішна й радісна з того приводу, що її запрошували на такі прийоми зараз, а то й опісля для ознайомлення з нею особисто та з її досі виданими прозовими творами. Бо ж писала їх з повагою до українського читача, а й передусім, для збагачення української літературної скарбниці. Виразно й відкрито писала про своє ставлення до конкретного ворога – поневолювача українського народу.

Перша публічна зустріч з письменницею відбулася в приміщенні школи Свят-Миколаївської церкви. Зала ледве помістила зацікавлених побачити і почути письменницю. Короткий нарис життя і творчості Ольги Мак подала голова Клубу Л. Вертипорох, вручаючи їй букет червоних троянд. Згодом слово про творчість письменниці сказав Іван Кузів, проаналізувавши найбільш характерні її твори. Крім того, доповідач дав оцінку творчості письменниці, які, за його словами, «...очищують повітря, скріплюють віддих і підносять людину до височин...». Після цих вступних виступів, почалося читання творів письменниці. З художньою експресією читала твір письменниці на тему подорожнього конфлікту Оксана-Бризгун-Соколик, до речі, народженої в Гумennomу (Словаччина). Кожне її слово звучало мистецькою силою образів, що полонили кожного із присутніх на цьому вечорі. Інший твір з часів визвольної війни гетьмана Івана Мазепи з Московією, його уривок читала сама письменниця. Цей твір написала письменниця досконалою композицією, живою дією персонажів і правдивими психологічними типами. Осягла вона те, маючи здоровий національний світогляд, естетичні погляди та моральні критерії. Активна і вольова Ольга Мак говорила дещо про себе саму, називаючи себе «зубатою». І це – не голосливо. Коли закінчувала писати свій прозовий твір і видала його вдосконалим читачам у цілості, то українська література отримувала ще один мужній голос сильної та здорової людини. Своїм виступом авторка виявила не тільки свої письменницькі здібності, але й доброго

рецитатора. Її читання було повне експресій, чіткого моделювання голосу й, найважливіше, вільне від шаблону, який у декотрих митців-читців можна було інколи почути. Останнім на вечорі говорив Іван Вараниця, колишній директор Видавництва «Гомін України», що поділився зі слухачами історією видань творів Ольги Мак. З його спогадів про зв'язки, листування, редагування, клопоти та успіхи виринув портрет письменниці, якою вона була в житті, досить скромною та плідною для збагачення української літератури. Вечір продовжувався при каві та домашніми спеченими тістечками, а також розмовами та обміном вражень після цікавих виступів доповідачів, а головню самої авторки – Ольги Мак.

Із початку 1974 р. на сторінках газети «Гомін України» кілька разів появлялися рекламногоголошення про нове її видання відомої української поетеси Ольги Мак «Каміння під косою» в оформленні того ж Б. Стебельського із повідомленням: До набуття в «Гомонові України» або в українських книгарнях.

З пошани до письменниці Ольги Мак та з нагоди появи її нового твору 1973 року «Каміння під косою» (158 стор.) відбулася наступна зустріч 11 листопада 1973 р. в домівці «Дніпро» в містечку Ошава, поблизу Торонто. Нашу письменницю тоді представила Віра Ворскло, познайомивши слухачів з її творчістю та деякими даними з життя письменниці. Ольга Мак народилась чотири роки перед вибухом революції у Кам'янці Подільському в родині урядовця. Рятуючись від голодної смерті, родина втекла в село на Білоцерківщині, де й там їхня доля виявилась немилосердною. Смерть забрала її батька і двох сестер. У житті малої Ольги пощастило придбати старе обшарпане видання «Кобзаря». Читаючи вірші Шевченка, вона познайомилася із життям бідного селянства та відомими їй історичними героями. Скінчивши семирічку, поїхала на село вчителювати та ліквідувати неписьменність. Бачила проблеми сільського життя та насильство «розкуркулення» колективізацією. 1933 рік застав одружену Олену в столиці України – Харкові, в котрому закінчила педагогічний факультет. Хуртовина війни занесла самотню письменницю в Словаччину, незабаром в Австрію, 1947 року до Бразилії, поселившись у халупі без стелі, підлоги, без шибок у вікнах та навіть комина. Але і на цей раз, іноді з браком паперу, Ольга Мак вийшла переможцем важких обставин.

На вище наведеному вечорі, у програмі якого були виконані музичні точки, пісні, гри на акордеоні, сама письменниця дуже ефективно прочитала уривок з її нового твору «Каміння під косою». В ньому Ольга Мак описала трагедію українського хлопчини, який, спасаючись від голодної смерті, втік із села, і був приречений загинути на морозних вулицях Харкова, марячи про своє рідне село і теплу хату та проклинаючи загарбників-людоджерів, які віддають невинний народ у пашу ненажерної смерті. Літературний вечір Ольги Мак пройшов з успіхом, а також з представницями всіх жіночих організацій в Ошаві, де дехто з присутніх мав нагоду набути новий твір з автографом письменниці.

Подібна зустріч української громади міста Сейнт Кетеринс з Ольгою Мак здійснилася у присутності учнів Курсів українознавства, які читали її твори, а також сама письменниця, що по-мистецьки читала уривки з твору «Жаїра».

Об'єднання українських письменників «Слово» в Канаді влаштувало вечір письменниці Ольги Мак 8 березня 1974 р. у приміщенні Інституту св. Володимира в Торонто. Вечір відкрив письменник Улас Самчук. Доповідь про письменницю виголосила пані Олександра Копач. У своїй доповіді вона говорила головню про нові стилі й напрямки в сучасній літературі. Кількома реченнями навела дані з біографії письменниці та перелік її творів. У програмі вечора слово мала сама Ольга Мак, яка прочитала свою п'єсу про Т. Шевченка, написану на основі історичних фактів та підкріплену історичними постатями. Задум прийнято оригінальним і відважним. Беручи до уваги тематику п'єси, присутні мали змогу ближче запізнатися з кількома прикметами великої людини-поета як людини із земними людськими слабостями. Одногодинне читання п'єси авторкою тримало слухачів у напруженій увазі, залишивши у них враження про поета, яка в кожній ситуації залишилася щи-

рою і шляхетною. Після знайомства із змістом п'єси присутні коротко обмінялися з письменницею своїми враженнями. На завершення вечора, Стефанія Гурко читала уривки з повісті «Чудасій». Після закінчення літературної частини цієї зустрічі присутні мали змогу поговорити з письменницею, пригоститися з солодким печивом та обмінятися незабутніми враженнями з вечора.

Хоча й наступні вечори відділу АДУК в Торонто, що здійснилися 1972-1974 роках, не були присвячені самій Ользі Мак, але, як відома рецитаторка на декотрих з них вона була присутня. Тому на «Вечорі, присвяченому 100-річчю від дня народження Богдана Лепкого», що відбувся 20 грудня 1972 р., уривок з трилогії «Мазепа» читала Ольга Мак. Через майже рік часу, 8 грудня 1973 р., на прощальному вечорі Миколи Шафовала, що з Торонто повертався до Буенос-Айреса (Аргентина), їй припала честь висловити з великим подивом неабиякі здібності у цього небуденного талановитого молодого, тільки 18-річного, поета, письменника і українського патріота та побажати йому дальшого росту і ще більше успіхів.

Минуло чи не більше як два роки від появи епічно-драматичного змісту повісті символічного наголовку «Каміння під косою» заслуженої в українській літературі письменниці Ольги Мак, як 1975 р. появилася рецензія на цю її працю. Порадувала появою рецензії авторка твору, в котрому відверто оскаржила Москву перед вільним світом за штучно зорганізований голод в Україні на початку 1930-их років, метою якого було знищити український народ не лише духовно, але й фізично. Буває, що цінність різних творів відзначається не тільки кількістю сторінок, але й в тому, наскільки глибоко передано словами героїчний світ людей. У нашому випадку, поміж багатьма персонажами в повісті О. Мак увагу читача полонить малолітній й осиротілий сільський Андрійко. З дитячого будинку в селі Груні він утікає зимою до Харкова, не маючи певності на краще життя в місті, аніж в селі. До міста його загнав інстинкт самозбереження і надія, що з міста нікого не вивозять в Сибір. Андрійко уявляє собі фабрики в місті, в котрих сподівається стати трудівником і з праці в них та із зарплати може якось прожити. У повісті Ольги Мак майстерно подано деталі зустрічей Андрія на своїй тернистій дорозі до міста. Скрізь натрапляє на добрих людей, як-от шкільного сторожа, або й таємничого дідуса, але й на таких, що на зойк його відчаю – «рятуйте, бо згину» жорстокою лайкою виганяють хлопця із свого дому. Андрій одержав від безсердечних людей милостиню. В його руках вона стала дуже тяжкою і пекучою. Тому він з ганьби огидно шпурляє її на брук. Напівзамерзлий і виснажений голодом, хлопець стає духовно зрілим, що штовхає його до дальшої витримки. Як син розкуркуленого і розстріляного батька і як син померлої від голоду матері та не маючи приписки жити в Харкові, хлопчині було важко стати робітником у котрійсь із фабрик Харкова, де вешталася тоді багато прихожих з українських сіл і схожих до нього приречених на повільну голодну смерть. А далі Андрій, переломивши морозні дні із повислою вниз щелепою, відчув у собі мужню душу й тим часом декотрі рядки з «Кобзаря», які, йдучи вперед з останками свого бунтарського голосу, кріпко вигукував: «Кати знущуються над нами, А правда наша п'яна спить!», а також: «Схаменіться, будьте люди, Бо лихо вам буде!». У цей же момент він відчув рвучкий потяг за рукав якоїсь жінки, що потягла Андрія до своєї хати, щоб дати йому попоїсти. Спочатку він відмовлявся від напитку її теплою вивару з ячмінних крупів, вважаючи себе потомком козацького роду, але, сподобавши її зовсім українське ім'я і прізвище, а також її жіночу простоту, зрештою й її чисту говірку не московською, а українською мовою, піддався її просьбі. Про дальший етап зростання Андрія і його долю та Лідії Чернявської, героїні повісті й опікунки Андрія та його закованого листа для Лідії до єдиного свого сина, що жив закордоном, зрештою, замученої катуваннями московськими посіпаками, до речі, і її чоловіка, читачі можуть довідатися шляхом придбання книжки та із прочитаних рядків повісті Ольги Мак «Каміння під ко-сою».

Павло ЛОПАТА.

90-ліття Романа Андріяшика: «Живи життя...»

Роман Васильович Андріяшик (1933–2000) – видатний український епічний романіст, драматург, публіцист-мислитель з неповторною художньою стилістикою письма. Його доробок тематично й художньо діалогізує з творами прозаїків «втраченого покоління» (Е.-М. Ремарк, Е. Хемінгуей, Ф. С. Фіцджеральд), які викривали причини й наслідки двох останніх світових воєн. Р. Андріяшик як майстер історичного роману орієнтувався і на світові взірці цього жанру, й на українську епічну традицію та розвинув ідейно-психологічну основу сучасної української романістики у світовому контексті. «Люди зі страху» (1966), «Додому нема вороття» (1976) та «Сад без листопаду» (1980) – найдовершенніші психологічні романи автора, які становлять триптих, де він історіософськи осмислює життя українців на рідній землі в постійних межових ситуаціях між війнами й кордонами та під тотальним гнітом чужинців і страху. Творчість Романа Андріяшика зазнала ідеологічного осуду тоталітарного режиму, внаслідок чого письменник на тривалий час був позбавлений можливості друкуватися. Ізоляція письменника тривала з 1968 до 1976, та й опісля її зняття атмосфера навколо творчості письменника залишалася напруженою. У 1993 вийшла друга редакція роману «Сторонець», за який Р. Андріяшик удостоєний Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (1998).

Народився Роман Андріяшик 9 травня 1933 року в селі Королівка Борщівського повіту Тернопільського воєводства Польської республіки (тепер – Чортківського р-ну Тернопільської обл.) в селянській родині. Після закінчення середньої школи навчався в 1951–1954 на фізико-математичному факультеті Чернівецького університету. У 1954 мобілізували до армії, після демобілізації працював у 1957–1968 журналістом. У 1964 закінчив заочне відділення факультету журналістики Львівського університету.

Друкуватися почав у 1957. В 1968–1976 – на творчій роботі, в 1976–1978 – науковий редактор УРЕ ім. М. Бажана, в 1978–1993 – старший редактор, завідувач редакції прози видавництва «Український письменник».

У великій літературі дебютував романом «Люди зі страху» (1966), де явив *«нове трактування війни – не як вияв героїзму, а як абсурдний, антигуманний за своєю суттю механізм продукування насильства й духовного нищення, що не лише нівелює людську індивідуальність і на генетичному рівні закладає у підсвідомість українців почуття страху, а й підриває моральні сили народу, його духовну спроможу»* (Л. Тарнашинська). У романі відтворено події Першої світової війни, трагічну долю українців, які в складі двох ворогуючих армій (австрійської і російської) змушені були воювати одні з одними.

Продовженням першого роману стали два наступні твори – «Додому нема вороття» (1969) й «Полтва» (1969; другий варіант цього роману вийшов під назвою «Думна дорога», 1982). Символічною є сама назва твору: «Полтва» – замурована в бетонний колектор річка, що тече під Львовом. Та люди пам'ятають, що *«під чавунною декою клекочуться і б'ються об мури темні запінені потоки»* колись чистої річки. Забруднена нечистотами, ця підневільна річка виростає в романі до символу поневоленого життя, пригніченого беззаконням. Роман «Полтва» став промовистим викриттям тоталітаризму, за автор зазнав ідеологічних гонінь. Ці романи стали віхами досягнень письменником долі рідної землі, шлях до визволення якої виявився трагедійно надважким і за всіх дотеперішніх геополітичних розкладів здавався навіть неможливим.

Складністю психологічних образів, персонажів та драматичними колізіями позначені романи «Кровна справа» (1978), «Сад без листопаду» (1980), «Сторонець» (1989, 1993).

У романі «Кровна справа» письменник художньо осмислює дійсність як складну, багатозначну, варіативну, та моральною основою її завжди залишаються для нього людський дух і людська гідність.

Роман «Сад без листопаду» завершує триптих антимілітарної, антинасильницької тематики, яку письменник потужно розкрив у романах «Люди зі страху» та «Додому нема вороття». Тут автор викриває руйнівну силу «неоголошеної атомної війни», яка прирікає людей на ядерне опромінення.

У романі «Сторонець» Роман Андріяшик явив глибокий художній образ Юрія Федьковича, який спершу був офіцером цесарської армії й німецькомовним поетом. А на рідній землі, в Сторонці, куди Юрій повернувся після військової служби, йому долею судилося стати українським письменником. Це історичний роман про повернення Юрія Федьковича до себе й до рідного дому – до Українського світу, а водночас це доля всього українства на його довгій дорозі до національного відродження й самоусвідомлення.

Роман Андріяшик перший увів в українську літературу психологічний роман з усією складністю й драматичністю історичних колізій та доль персонажів, які уособлюють долю народу. Р. Андріяшик усією своєю епічною творчістю явив масштабний психоаналіз української людини ХХ століття, пригніченої тоталітарним насильством і страхом смерті. Зазнаючи на собі тотального ідеологічного гніту, письменник зізнавався: *«Я вмію втікати сам. Та лишень до історії»*. В цьому зізнанні митця закорінена суть його персонажів, про що він наголошує в нотатнику: *«Мій персонаж – історична людина. Дивно, але ніхто з наших розумників-критиків цього не побачив»*.

Під час пожежі в батьківській хаті Р. Андріяшика в Королівці згоріли рукописи завершеного роману про Василя Стефаника «Камінний хрест» і незакінченого роману про Івана Франка «Мойсей». Письменник мав епохальний задум написати до 20 історичних романів під умовною назвою «Сто літ». Суть свого задуму Р. Андріяшик розкрив історіософським осягненням, істинність якого підтверджує нинішня реальність: *«Наше століття – це доба безперервних воєн, оголошених і неоголошених»*.

У передостанньому творі – драмі «В кінці престолу», опублікованій у часописі «Українські проблеми» (1994, № 4-5), Роман Андріяшик розкрив імперський апокаліпсис на межі тисячоліть і в остаточному підсумку викрив замінованість не тільки території України, а й людських душ.

З приводу появи цієї драми я запросив Романа Васильовича на інтерв'ю до редакції журналу «Український Світ», який очолюю з 1991 р. Інтерв'ю вели разом з новелістом і кіносценаристом Василем Портяком. Інтерв'ю опубліковано в № 4-6 журналу за 1996 рік під назвою «На полі крові». Ось як пояснив письменник свій задум, закодований у назві драми: *«В кінці престолу гріх лютує. Тому у фіналі п'єси й зібрані всі: злочинці, генерали, генсек, який наче б хотів щось поправити й «ненароком» розвалив імперію... А щодо замінованих і готових до вибуху дамб на Дніпрі... Це, між іншим, дуже серйозна проблема. Дніпровський каскад справді увесь заміновано, а хто знає, де та «чорна кнопка, ткнувши в яку, можна вмах затопити пів-України? І нікого це не турбує! Як не цікавить роль московських «спеців» у проведенні так званого експерименту, який призвів до атомної катастрофи. ...нас єднає наша*

земля. І, попри протистояння, ...єднає пам'ять крові. У нас кожен дім на крові... Це змушує нас державно пробудитися. Сама історія вже втомилася чекати...».

З цього інтерв'ю й почалася наша з Романом Васильовичем співпраця, яка тривала до його відходу з цього Світу. Письменник був тоді у важкому фізичному, моральному й фінансовому стані, його рідко друкували. Я тоді працював головою Секретаріату в Товаристві «Україна–Світ», головою якого був Іван Драч. Якось Іван Федорович прийшов дуже стурбований і розказав про свою розмову з Романом Васильовичем. *«Треба рятувати цього великого письменника»*, – підсумував Іван Драч і доручив мені готувати документи для подання Романа Андріяшика на Шевченківську премію. Всю паперову частину вели ми з Василем Портяком, а організаційною зайнявся Іван Драч. І нарешті голова Шевченківського комітету Володимир Яворівський повідомив, що журі одноголосно проголосувало за Романа Андріяшика.

Роман Васильович ожив... Мене завжди вражала ясність його думання за будь-яких умов...

Товариство «Україна–Світ» видавало тоді тижневик «Український форум». Як головний редактор тижневика я запропонував Романові Васильовичу друкуватися в нас з регулярною виплатою гонорару. Останні прижиттєві публікації Романа Андріяшика послідовно з'являлися в «Українському форумі» протягом 1999–2000 років. Це були проникливо-мудрі, по-громадянськи відважні публіцистично-філософські роздуми, які публікували циклами з продовженнями з числа в число: «Вікопомний чи сумбурний сон календаря. До 60-річчя возз'єднання земель», «Національна ідея, синдроми скоропадщини і фашизація демократії. Глобальні фетиші, розколи і привиди дикого поля», «Психологічний перетин закону неминучості. Держава. Офіри. Обрії. Парадокси». Остання за часом подача циклу з'явилася в числі 17-18 за 10 травня 2000 р. з позначкою «Продовження в подальших числах». Я зазвичай очікував, що Роман Васильович принесе нову подачу, і ми обміркуємо тему наступної. Однак, він приніс початок роману, про який мені вже розповідав: *«Олесю, оце ті «Три хрести»... Прочитайте, будь ласка, і може, почнемо друкувати в газеті. Хай хоч так іде в люди. Я принесу ще, разом з продовженням «Психологічного перетину...»*. Та незабаром Роман Васильович потрапив до лікарні... Довго одужував... Потім знову лікарня. З неї він уже не вийшов...

9 листопада 2000 р. відбули сороковини і почали публікувати останній Андріяшиків роман «Три хрести». Публікували з 7 грудня 2000 до 30 вересня 2001 р. в 30 числах «Українського форуму». Дочитуючи роман, відчуваєш – автор ще мав би працювати над його завершенням. І над завершенням теми війни...

У 2000 році у липневому, серпневому й вересневому числах журналу «Визвольний шлях» опубліковано зворушливі нотатки Р. Андріяшика «Диво орхідеї. Календар долі». А ще лишаються неопубліковані щоденники...

Роман Андріяшик планував і нові твори, про що свідчать його останні короткі фрази-начерки. А підсумував усе, що він створив, відвертим зізнанням: *«Усе, що я написав, я написав у нещадно глузливому історичному ключі. На жаль, цього ніхто так і не помітив... Перейняті своєю (і чужою) трагічною історією, українці цілком всерйоз стали переживати і страх, і сирітство, і бездомів'я, і бруд Полтви, і сад без листопаду, і... кровну справу, і сторонець, і сім брам, сім вітрів..., й... кінець престолу..., ніщо не відкинувши,*

жальногідно не відмовившись! (Як від чужої нікчемної культури, далеко гіршої мови...)). Завершуючи цикл публікацій «Національна ідея, синдроми скоропадщини і фашизація демократії...», Р. Андріяшик з боєм пише про колоніальну залежність України: «...в Україні вп'ятеро чисельніша міліція, ніж армія... Околиця – це околиця. Команди подаються мовою Путіна і Чародеева, кийські дзвіниці омиває Москва-ріка, а Вкраїна схилилася до застиглого Дніпра, як зламана свічка». А роздумами «На полі крові» підтверджує той колоніальний стан і нагадує українцям про нашу самостійну силу: «Погляньте на нашу армію – голодна, роздягнена... Кажуть, «бо держава бідна». Та не бідна вона, її просто немає. Якраз держави нам тільки й бракує. В нас усе є. Українець – це господар, який обробляє землю, вирощує сади, плекає міцну родину, з певними духовними, історичними засадами. І є земля, яка не дає нам пропасти своєю геомагнітною енергією. Щось тут є від Космосу, під цим небом не може все дощенту зникнути, якщо за тисячі років втрималося».

Підсумком усього людинознавчого, глибинного письма Р. Андріяшика є його історіософська теза: «Реальність тяжча за все, що відбулося в нашому національному минулому». У світообразі цього епічного романіста минуле, нинішнє й майбутнє України становлять єдине ціле...

У 2001 Держкомінформ України запропонував мені підготувати до видання однотомник вибраних творів Романа Андріяшика, куди мав увійти й незавершений роман «Три хрести». Я підготував проспект видання, та офіційно не міг бути упорядником, бо на той час уже завідував у Держкомінформі книговидавничою справою, тож лише сприяв виходу цієї книжки у світ.

Офіційним упорядником став молодший товариш Романа Андріяшика письменник В'ячеслав Медвідь. Допомогу в здійсненні цього видання надали дружини – Ольга Андріяшик і Зінаїда Андріяшик.

У 2004 за Державною програмою випуску соціально значущих видань у серії «Бібліотека Шевченківського комітету» вийшов 1077-сторінковий том «Вибраного» Романа Андріяшика, де зібрано романи: «Люди зі страху», «Додому нема вороття», «Полтва», «Сторонець» і «Три хрести».

Та ще чекає на перевидання й видання його романістика, драматургія, публіцистика, нотатки, щоденники.

Уже в заголовках романів, драм, публіцистики Андріяшика закодоване епічне мислення великого майстра українського письменства, глибинна суть проблем людського життя...

Відійшов Роман Васильович Андріяшик духом своїм у Безвічність 2 жовтня 2000 року в Києві. Прах його похований на Байковому кладовищі (ділянка 49а).

Роман Андріяшик лишив по собі п'ять епохальних романів і п'ятеро дітей (від трьох дружин) – чотирьох доньок і сина.

Одна з доньок Романа Васильовича Оксана написала в прощальному слові про батька: «Він залежав лише від Світу. Сім'я не могла тут бути бастіоном добрих традицій, дім не міг бути фортецею особистості. Та й без цього був слабким, прапором віку була самота. Погрожувала сліпа безвихідь, а в серці – десятки готових книжок... Сьогодення генія епохи вже прочитано, але на написані фрази постане життя майбутнього вже випереджене у часі Творця. Прийдуть нові покоління з новими творами, але не повториться більше та глибинність і безодня фраз. ...«Живи життя, і прощай» – викарбовано втомленою рукою на останньому аркуші паперу».

Олександр ШОКАЛО.

ЦІЛЮЩІ ВОГНИКИ У СЛОВІ

(До 80-річчя ЮРІЯ ШИПА)

Прагну розпочати розмову з читачем, сказати б, здалека. Тримаю розкішно видану книжку Юрія Шипа під незвично загадковою назвою: «П'ять презентів» (Ужгород, 2023). Допитливий читач одразу збагне: йдеться про «Вибране» з жанрового багатоголосся автора: сатира, байки, гумор, пісні, одним словом, поезія. Остання віддзеркалює «вулкан почуттів»! Не беру гріх на душу, коли скажу: я був одним із тих перших, хто відгукнувся про збірку «Градусна хвороба», видану далекого 1987 року. Отже, моя рецензія «На вістрі сміху» була опублікована на сторінках – за тієї доби – авторитетному всеукраїнському журналі «Україна». Невдовзі мені судилося працювати в Берлінській бібліотеці, де в читальній залі з подивом побачив *сьомий* номер згаданого часопису. Красномовне число – *сім!* Так, акурат на *сьомій* сторінці, де містився текст рецензії «На вістрі сміху», були винятково позитивні примітки невідомих читачів, адресовані українському поетові!

Його село, що розташоване неподалік від районного центру Перечин, має буквально жіночу назву: Мокра. Так-так, Мокра, а не Мокре. Як подекують, *сьомої* липневої днини жителі відзначали колись і відзначають нині свято літнього сонцестояння гойно-гойно. Так видається, що все земне купається у radoшах. Та це й не дивно, оскільки це свято позначене ім'ям Ісусового предтечі – Івана Хрестителя, тобто непорочно зачатого сина праведних Захарія та Єлизавети... Цілісінський день, як буває, село омивають теплі дощі і навкруг-довкола все постає мокрим... Ні, нелегко було тим дітлахам, хто тішився думкою розпалити купальські багаття, що єднали челядь із небесними зорями... Серед них був і Юрій з батьком Василем Шипом...

Юрій Шип народився 3 травня 1943 року в селі Мокра. Тут в 1950-1954 рр. навчався в початковій школі. Хоч, якщо руку на серце, то в селянській (з діда-прадіда) родині здобув чимало повчального, що й досі тримається у пам'яті... Перша проба пера припала на 1957 рік, коли навчався у *сьомому* класі Тур'я-Реметівської загальноосвітньої школи й невзабарі опублікував на сторінках районної газети «Перемога» змістовну зарисовку «Майстер пензля» про улюбленого наставника Антона Петера, заслуженого вчителя України. Тут, у Тур'я-Реметах, отримав і атестат про середню освіту. Опісля завершення студій української філології в стінах Ужгородського університету (1970) працював вчителем у восьмирічній школі с. Сімерки, а згодом – у середній школі с. Великі Лази. Що й казати, йшов своєю дорогою, пізнаючи життєві глибини й осягаючи вершки мудрості. Звідси – його висновок: «Головне не те, скільки хто прожив, але, що святе, у житті зробив»...

Ні, не буде перебільшенням, коли б натщесерце підкреслити: Юрію Шипу вдалося реалізувати, якщо не усі, то чимало з його починань. Досить виокремити знакові факти у пов'язі з творчими змаганнями поета. Знакова паралель з чіткою логістикою, націленою на «гумористичне й сатиричне» у збірках «Бита карта» (1984), «Градусна хвороба» (1987), Феркові фіглі» (1990), «Прогулянка по звіринцю» (1994). Що вихоплено зірким оком Юрія Шипа як гумориста наприкінці 80-х – початку 90-х? Веду бесіду про те, що стало тоді й може стати «тепер і зараз» об'єктом «на вістрі сміху»? Одним із перших, хто рекомендував твори читачеві, був Фелікс Кривін (1928-2016). Він звертався 20 черв-

ня 1981 року зі сторінок «Закарпатської правди» із однозначним запитанням і водночас давав одноосібну відповідь: *«Що потрібно сатирикові? Зіркість у знаходженні зла, сміливість у його викритті і, звичайно, здатність перетворювати небезпечне в смішне. Сподіваюся, що все це є у Юрія Шипа – інакше навіщо б він брався за сатиру? Куди спокійніше було б писати лірику»*. Як показав час на відстані, уродженець Маріуполя (нині звідомо зі Сходу вщент зруйнованого!) не помилився – Юрій Шип виправдав сподівання Фелікса Кривіна, тодішнього жителя міста над Ужем...

Либонь, кожний, навіть не надто прискіпливий, поціновувач гумористичних і сатиричних творів українських поетів скаже: надто багато ще слабеньких віршів за рахунок актуальної тематики друкували різноманітні періодичні видання. Мовиться, зокрема, про те, що чимало традиційних образів під пером представників сатиричного цеху набували, м'яко кажучи, банального змісту, позбавленого глибинної правди, первинної природи сміху. Тому й не дивно, що інтерес широкого читача до сатиричної літератури на зламі століть і тисячоліть не зростає. Чому? Бо за тієї доби правда була надто тоненькою; натомість кривда панувала! Тому так примітною постає низка збірок гумору й сатири, що побачила світ за попередньої епохи (Марко Бараболя (Іван Рознійчук; 1910-1945), а також за сучасної доби, коли творили Євген Дудар, Павло Глазовий, Олег Черногуз, Андрій Крижанівський, Дмитро Білоус, Євген Титикайло... Звідси – відрадний факт: Юрій Шип із Закарпаття ступив рівно на сатирично-гумористичну стежку. Кращі його творчі знахідки не раз друкувалися на шпальтах вагомих видань – «Перець», «Україна». Критика схвально зустріла першу його книжку «Бита карта». З її сторінок на читача «глянули» напіндючені бюрократи, хапуги, ханжі, підлабузники, дволикі фанфарони-самозванці, всілякі ділки з великими амбіціями й зухвалою жадобою до таких жалюгідних принад нищої «престижності», як високі посади, дачі, автомобілі, веселки незаслужених радостей в житті. Хоч як це дивно, а такі «улюбленці» кожного гумориста не переводяться там, де панує атмосфера «вертикального» підлабузництва, казенної байдужості, споживацтва, порушення норм людської моралі та етики. Такі «герої» постають з-під пера Юрія Шипа у його наступних збірках з однозначними назвами, що свідчили про поетову зрілість. Так, наприклад, у сполучі «Градусна хвороба» зримо окреслюється її тематична спрямованість. У центрі уваги автора-правдолюбця чітко визначений об'єкт, який взято на приціл, – пияцтво й алкоголізм. Що ж, від знайомства з конкретними носіями зла – п'яницями, самогонниками, спекулянтами – в душі читача надовго поселяється відчуття огиди і смутку, переживання за жертви зеленого змія. Тут і душевне зомління, і моральна деградація антигероїв. З-поміж вміщених у згаданій книжці усмішок, жартів, казочок та байок, як на мою думку, цікаві такі, як «Не вартий гарбуза», «Тост з натяком», «Блудний гість», «Градусна хвороба», «Унікум», «Про гостину і тайстрину», «Вовчий бенкет», «Чортове колесо» та інші. Вони запам'ятовуються передусім вивіренистю суджень, точним художнім окресленням реальних людських характерів. Автор у кращих гуморесках добре схопив і вияскравив багатий життєвий матеріал, конкретні миттєвості реальних дій і вчинків бахусового поріддя. Він немовби прослуховує пульс «градусної хвороби», увиразнює окремі реалії, своєрідні «стоп-кадри» з гіркою «водопою». Творець глибоко розуміє психологію зображуваних образів. Отож у переважній більшості творів чітко простежуємо присуд поета. Юрій Шип прагне сказати своє слово. Є в нього гуморески із своїми сюжетними ходами, зримою образністю. А це – добра ознака. Та відчутне й наслідування побратимів по перу – Степана Олійника, Павла Глазового, Дмитра Білоуса, Фелікса Кривіна, Петра Скунця, які активно прислужились до становлення сатирика із Срібної Землі.

Що ж, нечасто так буває, коли має місце спонукальне бажання однозначно повторити авторські спостереження оціночного характеру, написані давно, у моєму ж випадку – 1988 року для березневого номеру журналу «Україна»... Чому? Так сталося, що мені судилося майже «систематично» писати рецензії на різні прояви обдарувань Юрія

Шипа, сказати б, «на постійній основі» вести з діалог з письменником, власне, людиною щирою, готовою завжди простягнути-подати руку допомоги ближньому... Про творчість Юрія Шипа писали численні автори. Окрім тих, кого вже зазначив, назву ще таких поціновувачів, як Д. Білоус, П. Скунць, Д. Кремінь, С. Жупанин, В. Густі, В. Чумак, В. Поп, І. Хланта, І. Сенько, М. Матола, А. Дурунда, Д. Кремінь, Д. Кешеля, В. Зубач, Ю. Зимомря, І. Стецяк, Д. Федака, С. Федака, Н. Ференц та ін. Мудрості немає, якщо обійду бодай назви і власних відгуків чи вступних статей, де я робив спроби об'єктивно закроїти розмову про вагомість звучання Шипового доробку, у т.ч. «Чари цілющого сміху» (1993), «Слова і музика серця і душі» (1998), «Пісень гарячих рій» (1999), «Як дійти до Храму» (2009), «Сутність болю крізь тверезий сміх» (2018) та ін. Тому й гадаю, що тут важливою видається фіксація того, що відбулося на рівні передбачуваного й реалізованого, звісно, передусім – з боку Юрія Шипа як творця аналізованої тієї чи іншої збірки.

Мабуть, не зайвим задати у цьому контексті так званий «життєвий порив», в основі якого лежить метафоричний вислів Анрі Бергсона (1859-1941) стосовно творчого зростання, тобто як моделі, окресленої в філософських трактатах «Творча еволюція» та «Два джерела моралі й релігії» лауреата Нобелівської премії за 1927 рік...Адже, якщо вже вести мову про «творчий порив» Юрія Шипа з проєкцією на його духовні змагання, то тут можна – без жодного перебільшення – дійти висновку: поет мужнів від першої збірки «Бита карта» (1984) до наступної, тобто чергової (приміром, «Феркові фіглі» (1990), «Скибка духовного хліба» (1994), «Веснярики» (1994), «Прогулянка по звіринцю» (1994), «Сині сльози» (1995), «Не плюй, Грицю, у криницю» (1995), «Журба над криницею» (1997), «Слаблю Бога» (1998), «Заспіваймо з Гайдуком» (1998), «Співаничок для діточок» (1998), «Поки сонце не зайшло» (2003), «Переказ у роздумах про село Великі Лази в соборній родині Христової Церкви» (2007)... Я «активно рахував» кількісну канву друкованих позицій до двадцять сьомої, якою 2009 року стала книжка «Фрічки фігляр». Зрозуміло, відтоді його творчий ужинок збагатився на цілу низку окремих видань. Назвати б для прикладу такі позиції, як «Школа мудрого діда» (2009), «Байкостріл» (2012), «Шиліякі співанки» (2013), «Пора кривавих сліз» (2015), «Гульятйські мандрагори» (2018). Загальний доробок – біля 50 книжкових позицій, виданих упродовж 1984-2023 рр. Що найбільш характерне для письма Юрія Шипа? Без вагання напрошується відповідь: чесна праця зі словом. Може, тому про його творчість писали насамперед працелюби. Окремого подячного слова заслуговує Михайло Ряшко, якому належить літературний портрет «Життя і слово Юрія Шипа» (Ужгород, 2011, 256 с.). До слова, з-під його пера маємо ліро-філософську поему «Лицар духу» (Ужгород, 2004), крізь призму якої висвітлений життєвий і творчий шлях визначного українського фольклориста, заслуженого діяча мистецтв України Івана Хланти. Перший-ліпший дослідник віднайде чимало погідного і в книжці «Дорога співця» (Ужгород, 2004), що є цікаво задуманим бібліографічним довідником про творчий набуток Юрія Шипа. Власне, з його сторінок «видивилося» мені свідчення сучасника, відомого уродженця Міжгірщини Володимира Фединашинця: *«Спосіб лаконічної орнаментовки образного мислення, стилю і сюжетотворення, особливо у катренах, смислова доступність думки Юрія Шипа – широкоюсяжні. Він щедро мережив і мережить у літературі за еталонами фольклорних зразків. З них черпав і черпає наснагу, колорити сюжетів, образної системи, звучання рим. Тобто поринає в красне диво праотчого слова, що проймає душу, спонукає плакати і сміятися, дбаючи, щоб світ не дрібнів, а добріє.*

Лагідна усмішка та їдка насмішка, їх дотик і художній тонус, вогненна іронія та іскрометний сарказм засвідчують інтенсивний смисловий відблиск думки та граней письма поета. А взагалі, що – найдостеменніше, Шипа так чи сяк читай – прийдеш до одного: в його серці – рідний край. І любов до нього!...»

Мимоволі впало в око лаконічне судження Петра Скунця (1942-2007), висловлене у вступній статті до пісенника «Од Мокрого до Сасова» (Ужгород, 2003): *«Цей збірник*

створений двома талантами – поета Юрія Шипа та співака Петра Матія – піде в щасливу дорогу. Тому, що брем'я слова піднято музикою в ті світи, де править лише Бог... То ж треба Його не приручати до нашого суєтного побутового рівня, а бодай не втрачати, хоч виконати сповна і належним чином це ще нікому ніколи не вдавалося...»

Стоп-кадр, бо мені чомусь хочеться дійти висновку: Юрію Шипу це вдалося... Це сталося тоді, коли 1962 року липнєве сонце пекло землю, а неподалік від 19-річного юнака дикий вогонь огорнув дерев'яну хатинку! Він, ризикуючи життям, врятував двох діточок. Обпечений встиг винести ще одне дитятко і – тієї ж миті обвалилася стеля, над якою панувало полум'я... Воно жбурляло в усі боки шматки соломи... Одне слово, Всевишній порятував дівчинку руками Юрія Шипа... Хто знає, чому, але та подія легенько не загубилася, а вряди-годи нагадувала йому про її знаковість у майбутньому. Бо упродовж 1992-2003 років Юрій Шип обіймав посаду головного спеціаліста Державного управління екології та природних ресурсів у Закарпатській області. За багаторічну діяльність отримав почесний знак «Відмінник охорони природи».

Юрій Шип долає вершину за вершиною. Так, з усмішкою на устах. Важко втриматися, щоб не згадати зустріч з Ювіляром, коли за плечима минуло поетове 60-ліття. То було п'ятнадцять літ тому... І нині не випадає оповідати, чому вона впала в мою душу, бо ж віком я доганяю його... Та не забути тієї миті, коли і як відрадно звучало в його інтонаційному обрамленні те стрижнєве, що творило визначальний сенс передмови лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка Дмитра Кременя до книжки «Поки сонце не зайшло», ювілейної збірки вибраних творів Юрія Шипа: *«Його творча книгарня – коштовний набуток. А ювілейне вибране – то сповідь і пересторога на вершині свого роду... На цій поетичній висоті не збудуєш місцевий графоманський теремок, як і реальну розкішну віллу київського чи іншого примандрованого божка біля Говерли реальної. Сповідь на Шиповій вершині – то бенефіс на карпатській Голгофі, а його творчість – істинний мандат перед Богом і народом».*

Тепер і зараз. Це – його кредо. Не шукати винагород чи бурштинових окрас. Натомість він розуміє сутність спокуси: «Встань – і йди!». Хтось оцінює стан доріг в Україні, хитаючи на усі боки головою. Мовляв, «замість дороги – ямковий напрямок!» Такому він виказує іншу істину: «Дивися на зорі, друже! Нема потреби дивитися в болото!». І хто знає, може, тут видіння романтика й допомагає... Так і прямує своєю стежиною, яку Доля подарувала йому від села Мокра, де вперше побачив білий світ, до села Великі Лази, де живе мріями про щасливе прийдешнє України. З усім світом він сподівається на її світлу Перемогу над звіром зі Сходу! І від цього він чує безмежне щастя! Хай заздирать ті, хто має це відчуття! Ой, на Івана, ой, на Купала! І радо показує найближчим із родини посвідки про винагороди. Хай порадуються внуки! Серед них – премії імені Л. Глібова, о. Зореслава, І. Сварника, Ф. Потушняка, Героя України о. А. Волошина, а також В. Магера (Німеччина). А інші – попереду! Бо поступ Юрія Шипа – твердий, як камінь, на якому точить косу. Хоч він не таїть: на його скроні давно лягла срібна роса. Та він охоче випростається і навкруг розстелиться по-молодечому дзвінкий голос зі строфою:

А я радію! Шум зелений
Живе, поринувши у сни...
Не відбере зима від мене
Мої зелені ясени!

Останнім часом забанував поет: відійшла за межу Вічності дружина-порадниця Ганна Шип (1944-2021; уроджена Малош із села Сімерки), яка завжди пригощала першого-ліпшого подорожника запашною кавою.

Надійшов цьогорічний травень, що знову засвідчить: красний Ювілей Юрія Шипа принесе вітиху близьким і далеким, рідним і друзям...

Микола ЗИМОМРЯ.

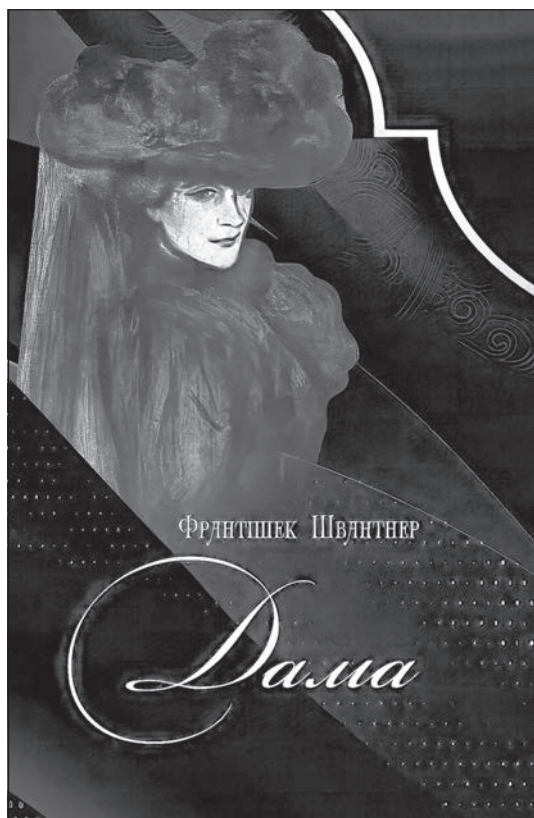
РЕЦЕНЗІЇ

ПРОЗА ФРАНТИШКА ШВАНТНЕРА ПРИЙШЛА ДО УКРАЇНСЬКОГО ЧИТАЧА

Нещодавно у видавництві TIMPANI укріло світ вибране відомого прозаїка, найвизначнішого представника словацького натуралізму Франтішка Швантнера «Дама» в мистецькому перетлумаченні пражівця Івана Яцанина. Книжка містить шість новел, створених автором у силовому полі Другої світової. Конфронтація життя і смерті – екзистенційна складова більшості творів письменника. Незрідка оповідач (переповідач) веде провокативний, шокуєчий діалог із читачем, тримаючи його в напрузі аж до розв'язки. Всі новели напрочуд суголосні з нашим зболеним сьогоднішнім.

Так, відкриває добірку твір «Дама», в основі якого – події осені 1939-го, а саме – приголомшлива оповідь командира військової частини, яка зайня-

ла на польському боці Карпат прикордонне містечко, на той час уже добряче знекровлене й пограбоване німцями. Ось які відчуття рояться в душі «переможця»: «...Коли я пізніше видався вулицями приниженного міста, яким нещодавно з диким гуркотом проносилися сталеві танки, то побачив і здивувався, як люди перелякано мене оминають, поспішають, аби бути якнайдалі... Вони пережили приниження, відчували брутальну силу жорстокого ворога, запах невинно пролитої крові, побачили розкидані на бруківці тіла рідних і знайомих, тому й відваги в них було замало... Я соромився сам себе, адже мені звільняли дорогу сивочолі діди, шляхетні пані, згорблені бабусі... Однак я не знав, як зарадити тому, аби люди не гнулися в приниженні, по-собачому втягуючи

голову в плечі при зустрічі зі мною... Для них я був завойовником, злим тираном».

І ось одного дня до цього командира ворожої армії приходить неймовірно вродлива загадкова дама, котра збурює в ньому дивовижні, дещо замулені війною емоції. Щоправда, ненадовго. Як виявляється, панянка прийшла донести на професора місцевої гімназії, який нібито тримає вдома зброю. Комендант дуже швидко зрозумів, що нещасного вчителя банально підставляють. Залишається розібратися, хто саме. Інтрига триває, аж допоки не з'ясується, що красуня-донощиця є насправді дружиною професора, його колишньою ученицею, котра в такий цинічний спосіб вирішила позбутися чоловіка заради коханця.

Війна оголює найпотаємніші закутки людського ества, нерідко людина відкриває в собі багато нового, деколи неочікувано піднесеного, величного, або ж, навпаки, огидного, потворного, жалюгідного. В новелі «Священник» зображено душпастиря, який, попри заборону служити, продовжує вершити свою місію, адже розуміє, що храм є єдиним духовним прихистком для зневірених і наляканих війною селян. При цьому святий отець добре усвідомлює, що кожна богослужба може бути для нього останньою. Заповіти предків, закони патріархального життя горян, в якому звикли опиратися на християнські цінності та авторитет старійшин, є сильнішими за страх смерті. Священник гине – його підступно розстрілюють.

Не менш захопливою є новела «Зустріч». Оповідач Ондрей Жієнка, який повернувся з війни з простреленими грудьми та дерев'яною ногою, є нічним сторожем на пилорамі. Якоїсь паскудної зимової ночі він опиняється один на один із непроханим гостем. Запитання «Звідки ти, друже?» та неохоча відповідь «З Ілави» наганяє ще більшого страху. Адже в Ілаві знаходиться в'язниця для особливо небезпечних злочинців. Для Жієнки було б гіркою іронією, виживши в пеклі війни, ось так безславно померти від рук рецидивіста... Однак шмат сала, кусень хліба та набита тютюном люлька роблять свою справу, тож разом зі сторожем і читач слухає сповнену болю та відчаю історію життя й кохання нічного гостя, сповідь, оповиту містикою, алкогольним дурманом, фатумом... Жодного уточнюючого запитання Жієнці поставити не вдається: огидна ніч, що так несподівано виплюнула в'язня на пилорамі, так само раптово його й проковтнула. Тож розкодовувати приховані смисли автор залишає читачеві.

Одне слово, проза Франтішка Швантнера є захоплюючою й інтригуючою, вона точно не залишить українських читачів байдужими. Великою мірою – завдяки перекладацькому хисту, інтуїції та досвіду Івана Яцканина.

Тетяна ЛІХТЕЙ.

Письменник, який не мовчить

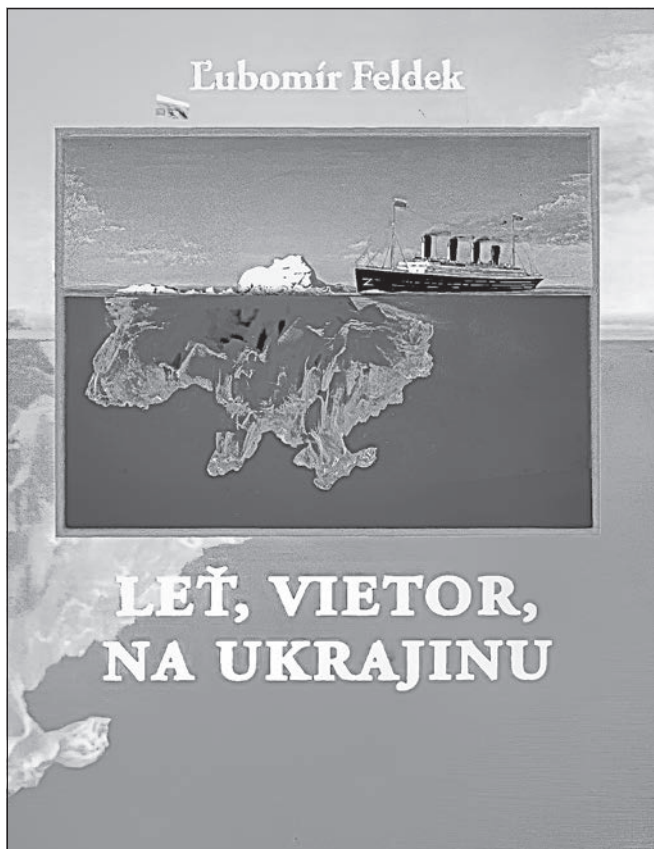
(Ľubomír Feldek: Leť, vietor, na Ukrajinu, OZ Krásny Spiš, Bratislava-Levoča, 2022, 80 s.)

Не перебільшимо, коли скажемо, що ні один із словацьких письменників так відважно, відкрито не відгукнувся на агресію Росії проти України, як поет і перекладач Любомір Фелдек. Свідченням цього є видання «Leť, vietor, na Ukrajinu».

У вступі Л. Фелдек зізнається, що він лауреат Медалі ім. Пушкіна, яку отримав ще у 2007 р. У зв'язку з цим він пише: «No od chvíle, ako prezident Putin začal «špeciálne operovať» na Ukrajinu, mám pocit, akoby mi medailu, nesúcu meno zavraždeného Puškina, udeľoval jeho vrah d'Anthès». А у зв'язку з поезією С. Есеніна, яку також перекладав на словацьку мову, написав: «Jevgenij Jevtušenko pri svojej bratislavskej návšteve v júni roku 2005 povedal, že keby Jesenin napísal iba báseň *Nebudem sa utešovať klamom*, a z nej iba verš «nestrieľal som ľudí po žalároch», aj tak by si zaslúžil obdiv a úctu za to, že prvý prehovorel o krutých metódach sovietskej tajnej polície».

Словацький письменник, напевно, не знає про те, що перейменування вулиць, перенесення пам'ятників, пов'язаних з Росією – це природна відповідь на російську агресію проти української ідентичності. За рік по Україні демонтували найменше 34 пам'ятники Пушкіна. У деяких містах України виявилось по кілька пам'ятних знаків на честь одного російського поета – Пушкіна/ У Чернівцях аж три, в Запоріжжі – по два.

Історик, народний депутат ВР України («Європейська солідарність») Володимир В'ятрович сказав, що «пушкінопад» є природною реакцією українців. «Пам'ятник Пушкіна є одним з маркерів російського імперіалізму Російської імперії в Україні. Ці пам'ятники не з'явилися в Україні

тому, що в Україні сто років тому було так багато шанувальників творчості О. С. Пушкіна, які вирішили з своєї ініціативи поставити ці пам'ятники. Пам'ятники поставили близько сто років тому за рішенням російського царського уряду».

Сучасний український письменник Сергій Жадан у Європарламенті сказав, що зараз відбувається війна культур. В одному інтерв'ю він підкреслив: «Безперечно це війна Пушкіна проти Шевченка, хочемо ми цього чи не хочемо».

У публікації Любомир Фелдек повертається до своїх перекладів з української літератури. Тут і «Каменярі» Івана Франка, «Реве та стогне Дніпр широкий» Тараса Шевченка, спогад про Романа Лубківського та переклад його «Словацьких мадонн». Сам Л. Фелдек визнає, що було б гріхом, якби оминув творчість Богдана Ігоря Антонича. Нагадаємо, що видання «Крилатий вітер» (Видав Союз русинів-українців Словацької Республіки, Пряшів, 2009, с. 64-68) принесло і розмову з Любоміром Фелдеком, в якій зізнається у своїй повазі до поезії Антонича. Він, безперечно, належить до найкращих словацьких перекладачів поезії Богдана Ігоря Антонича. Яскраво це засвідчило видання: Bohdan Ihor Antonyč. Očarený pohan, Východoslovenské vydavateľstvo, Košice, 1976.

Основне положення, так би мовити, лейтмотив цього видання належить віршованому творові Степана Руданського (1834-1873) «Повій, вітре, на Вкраїну».

Степан Руданський

Повій, вітре, на Вкраїну

Повій, вітре, на Вкраїну.
Де покинув я дівчину,
Де покинув чорні очі...
Повій, вітре, з полуночі.

Між ярами там долина.
Там біленькая хатина;
В тій хатині голубонька,
Голубонька-дівчинонька.

Повій, вітре, до схід сонця,
До схід сонця, край віконця,
Край віконця постіль біла,
Постіль біла, дівча миле.

Зупинишся нишком-тишком
Над рум'яним білим личком.
Над тим личком зупинишся,
Чи спить мила – подивися.

Як спить мила, не збудилась –
Нагадай їй, з ким любилась,

З ким любила і кохалась
І кохати присягалась...

Як заб'ється їй серденько,
Як дівча зітхне тяженько,
Як заплачуть чорні очі,
Вертай, вітре, к полуночі.

А як мене позабула,
Як нелюба пригорнула –
Ти розвійся край долини,
Не вертайся з України...

Вітер віє, вітер віє;
Серце тужить, серце мліє...
Вітер віє, не вертає,
Серце з жалю замирає.

А так його переклав на словацьку мову Любомір Фелдек:

Stepan Rudanskyj

Leť, vietor, na Ukrajinu

Leť, vietor, na Ukrajinu!
Zanechal som tam dievčinu,
zanechal som čierne oči...
Leť, vietor už od polnoci!

V údolí, na samom konci,
je tam izba v bielom domci,
holubička biela spí tam.
Na ňu sa ťa, vietor, spýtam.

Poleť tam už na brieždení,
zastav sa tam na podstení!
Len sa zastav pri oblôčku,
nezobud' tú holubičku!

Na lícach má ona ruže.
Nech spí, aj keď ráno už je.
Nech spí, aj keď nebo bronie.
Pozri na ňu, nazri do nej!

Vypátraj, čo v srdci skrýva,
o čom sa jej v spánku sníva!
O čom sníva moja milá,
komu lásku prisľúbila.

Ak si ona za mnou vzdychne,
až ju v srdci ľútosť pichne,
ak zaplače do periny,
vráť sa, vietor, z Ukrajiny!

Ale ak je v spánku tichá,
za mnou ani nezavzdychá,
ak sa jej už sníva iný,
nevracaj sa z Ukrajiny!

Vietor letí, vietor veje
a ja túžim bez nádeje.
Vietor veje, nevracia sa,
moje srdce radosť stráca.

Цей вірш С. Руданського переклав і відомий словацький перекладач, письменник Юрай Андрічик. До речі, вірш появилсь у виданні: Степан Руданський: «Повій, вітре, на Вкраїну (Переклади мовами народів світу)». – Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2003 р.

Vietor, duj na Ukrajinu,
kde som nechal svoju milú,
kde som nechal čierne oči...
Duj tam, vietor, o polnoci!

V údolí tam pod horami
biela chyžka sníva sami;
a v tej chyžke holubička,
dievča, čo má biele líčka...

Zaduj, vietor, pred úsvitom,
okienka sa dotkni pritom;
je tam posteľ bieloskvúca
a v nej milá môjho srdca.

Nakloň sa tam nízko, tíško
nad červeno-biele líčko,
nad to líčko nakloňže sa,
či spí milá – pozriže sa.

Ak spí moje potešenie,
šepni, nech sa rozpomenie,
koho verne milovalo,
komu lásku prisahalo...

Ak ho pri srdiečku pichne,
ak to dievča ťažko vzdychne,

ak zaplačú čierne oči,
vráť sa, vietor, o polnoci!..

No ak nerozpamätá sa –
nemilému poddala sa,
zaduj ďalej do doliny,
nevracaj sa z Ukrajiny.

Vietor duje, vietor fučí,
ťažko mi je, ťažko v duši.
Vietor duje, nevracia sa,
srdce žiaľom umára sa...

Словацькою мовою переклав
Юрай Андрічик

Любомір Фелдек у своєму виданні пропонує читачеві й вірші, які появились на його фейсбуці і є реакцією на жорстокість російських окупантів.

Ked' sa v Kremli opijú

Ked' sa v Kremli opijú,
píšu novú Bibliu.
Kaina vraj provokoval
Ábel, duša zbabelá –
špeciálne operovať
musel Kain Ábela.
A vraj aj tie neviniatka
správali sa divne –
dobrák Herodes ich musel
vraždiť preventívne.
(Opijú sa zas ti popi,
ked' ich nikto nepochopí.)

Boršč z Kremenčuku

Ked' raketa v Kremenčuku
obchodný dom zrúti,
v Kremli šťastne zamlaskajú
špeciálni žrúti.
Sú to veľkí fajšmekri,
To nejde bez obetí.
Dnes napríklad budú mať boršč
z ukrajinských detí.

Так гостро про російських окупантів ніхто із словацьких письменників не написав, як вірний друг України – Любомір Фелдек.

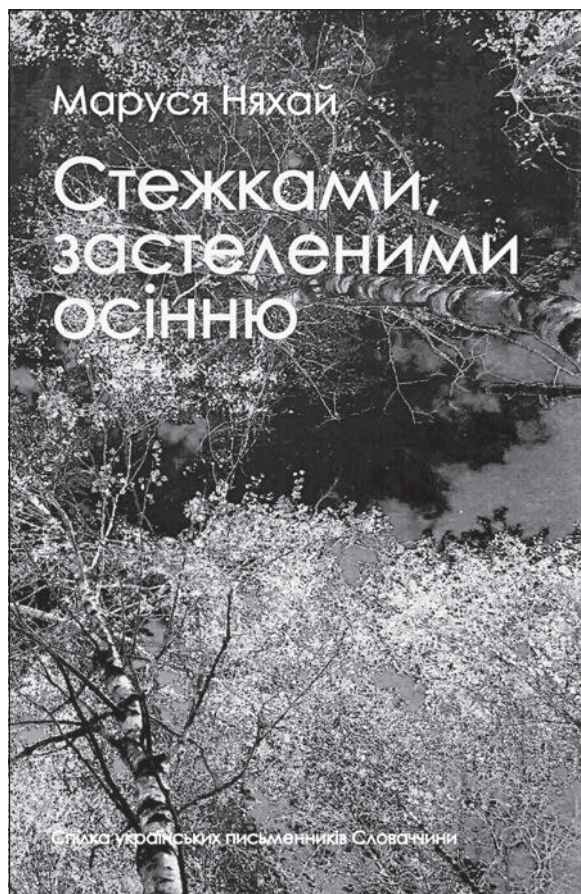
Іван ЯЦКАНИН.

Поезія, яка змушує більше думати, ніж відчувати

Коли ми писали про поетичну збірку Марусі Няхай «За старою брамою. Силуети», 2011, то ми вже тоді констатували, що це інша, інтелектуальна чи навіть філософська поезія, ніж це була поезія її попередніх збірок: «Білі руки беріз» (1974), «Чекаю тебе» (1981), «Моє ательє» (1986). Той новий тренд виявився на повну силу і поки що в останній її збірці «Стежками, застеленими осінню» (Пряшів, Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів, 2022, 72 с.). Це справді поезія зрілої дами і видатної мисткині, яка обізнана з модерною європейською поезією XX століття та й українськими шістдесятниками. Очевидно, ця європейська поезія її ще більше стимулювала до нового способу художнього мислення, зображення і вираження своїх роздумів і почуттів. Це поезія не для відпочинку чи розваги, а скоріше для глибоких роздумів, вона примушує читача думати, вникати в нутро авторки і шукати відповіді, чому так вона думає і пише. Іноді нас дивує, що її ніжна жіноча поетична душа знайшла в собі силу так думати і писати. Гадаю, що це до певної міри і результат її роботи в празькій Слов'янській бібліотеці та взагалі празької творчої атмосфери. Ми вже свого часу писали, що поезію тяжко, навіть неможливо точно тлумачити, що її треба в першу чергу відчути, бо не

завжди наші почуття можуть збігатися з почуттями автора-авторки. Саме про свої почуття, які поезія даної збірки викликала у мене, по-пробую сказати кілька своїх думок, спостережень, вражень.

Віршам рецензованої збірки передус передслів'я – «Замість знакування маршруту», яке написала дослідниця-мисткиня Світлана Кочерга з України і в ньому знайомить читачів з творчим шляхом М. Няхай, наводить ряд дослідників з України чи Чехії, які позитивно оцінювали, навіть захоплювалися поезією М. Няхай, з чим ми погоджуємось, бо її поезія того заслуговує. Але вона чомусь оминула словацьких і зокрема пряшівських авторів, які писали про творчість М. Няхай. Виходить так, що пряшівські автори ніби її творчість ігнорували, не брали до уваги і не писали

про неї, не включали її в літературний процес Пряшівщини, в різні антології, які виходили у нас, в Чехії чи в Україні тощо. Гадаю, що це лише недогляд, не мала під рукою нашу пресу – літературу, або правда десь інде. Перед-слів'я в цілому, за винятком вказаного недогляду, вичерпне і правдиве і не маю до нього зауважень.

Збірка складається з двох частин. I. «*Стежками навіяло осінь*» (вірші 2014-2019 років) і II. «*Зона очікування*» (вірші 2020-2021 років).

В збірці домінують теми: як вона бачила, сприймала та оцінювала добу, в якій жила і живе її лірична героїня, спогади про свою молодість, про своїх найближчих: маму, батька, сестри, чоловіка Вацлава, природу, місто, в якому живе тощо. Все це сприймає спокійно, тверезо, без гучних заяв, закликів, словом – філософськи обдумано і поетично змальовано. Гадаємо, що її вірші, окремі художні образи викличуть у читача різні асоціації і збагатять його духовно. В окремих віршах відчуваємо своєрідну елеґійність і тоді, коли вірш написаний верлібром. До речі, верлібр чи вільний, неримований або й ще білий вірш у М. Няхай зберігає певну музичність не лише тоді, коли пише, які почуття викликала у неї симфонія А. Дворжака чи її чоловіка, але й наша народна пісня. Верлібр у М. Няхай завжди функціональний, естетично обґрунтований, музикальний. Мені взагалі верлібр не перешкоджає, коли він дихає музикою, його вже раніше вживали й інші наші поети і він має місце також в нашій поезії.

Збірка відкривається віршем «Дзвін», який авторка присвятила своєму чоловікові Вацлаву Дворжакові і, між іншим, пише:

Під вечірній дзвін голосистий
додому ми поверталися.
Сонце хилилося до небокраю,
земля накривалася
жевріючим сном.

.....
Свіжий ранок під дзвін вітався
з розпростаним днем.

Здавалось би, що авторка передала лише свої почуття, які викликав у неї звук дзвону, коли вона поверталася додому з чоловіком, але насправді ця звичайна собі подія, хоч би я так її сприйняв, очевидно, викличе споріднені почуття у читачів. Вона у мене викликала ряд інших асоціацій: нагадала мені мою молодість, коли дзвін кликав людей села до церкви, сповіщав, яка година настала, що наближається вечірній час, час кінчати польові роботи, час відпочинку, час вечеряти, а вранці знов дзвін закликав до себе, в церкву, або час йти на роботу та й викликав ще й інші асоціації. Він, той дзвін, символ вічного зв'язку людини з церковним дзвоном: народження, хрещення, весілля, похорони... У нас ще дзвони дзвонили, коли наближалася сильна, небезпечна буря і відганяли дощові хмари від катастрофи. Хотів би ще звернути увагу на дальші оригінальні художні образи даного вірша, як «сонце хилилося до небокраю», «земля накривалася жевріючим сном», «на спині втомленого дня», «свіжий ранок під дзвін вітався з розпростаним днем». Це прекрасні розгорнуті метафори, які тяжко знайдемо у творах наших поетів. Так би ми могли писати й про інші її художні образи – знахідки.

Хотілося б звернути увагу на дальший чудовий вірш «Симфонія», який теж присвятила Вацлаву. В ньому також відчуваємо симфонію її чистої, багатоглибкої душі, захоплення музикою, яку вона почула, побувавши з ним в наших лісах, музику дубів, смерек, ялин, яка тягла її до їх вершин:

Сидимо на вершині, під короною дуба,
І слухаємо симфонію «З Нового світу».
Вітерець з американських прерій нас овива...
Ми зачаровані, вартуємо цю мить,
оп'янілі музикою на крилах кисню,
ще разом спускаємося у завтра..

Таких шедеврів з бірки знайде чимало. От вірш «Червоні маки»:

Голівки червоних маків
ваблять нестерпно,
для моїх очей лімфою стали.
Ваші суконки гладять руки,
пестять лице.

Хоч про червоні маки писало чимало класиків світової літератури і наші поети, але такого мені не довелося читати: «Ваші суконки гладять руки». Таке може написати лише поетка-мисткиня.

В збірці знайдемо ряд віршів, в яких мисткиня реагує на сучасне життя. Так, у вірші «Заручники» вказує, як «земля страждає від садизму людського», у вірші «Переселенці» знов вказує, що люди «ліс вирубали, / птахи переселились в місто. / Беруть в оренду балкон. / В'ють свої гнізда в парку, / в закутках стріх висотних будинків./, бо «За містом замість дерев, / ростуть склади для всякого товару. / Машини за машиною, / як стріли летять. /, або у вірші «Вимиряють села» з болем пише, скаржиться:

Під Бескидами вимиряють села,
самітність запанувала в хаті.
Стежки заростають травою,
павутинням кущі накриваються.

На кичерах замовкли пісні...
Дерев'яні церковці з бур'яном вітаються.
За селом змучений Христос на хресті
благословить чеських туристів

Вітер мандрує з часом по горах,
танцює в пралісі, старців виверта,
спітніле чоло холодить в Старині,
на Газдорані за сном залізає в рюкзак.

В збірці знайдемо і вірші, як «Берегиня». «Під час різдвяної ялинки», «Час», «Фотографія» та інші, в яких поетично захоплено, прекрасно згадує, змальовує своїх найближчих, дякує їм за прекрасну молодість і повагу.

Мене особисто, крім інших віршів, вразили і схвилювали такі рядки у вірші «Дзеркало»:

Старість приходить без запрошення.
Малює млявими барвами.
Ну що, гість непрошений
за наші столи засівся.

Гадаю, що кожен читач - молодий чи старий віком - знайде в збірці вірш-поезію, яка захопить його, викличе у нього сильні емоції та й духовно збагатить. Перекоаний що збірка збагатить нашу бідну поетичну продукцію, бо лише в останні роки відійшли у вічність такі наші талановиті поети, як І. Галайда, Й. Збіглей, С. Макара та інші. Дякую, пані Марусю, за такі чудові вірші.

Михайло РОМАН.

ПОПРАВКА

У статті В. Горвата – «Микола Мушинка: Портрети на тлі доби» («Дукля», № 2/2023, с.74) правильно має бути, що С. Рак народився у Празі, а не у Хусті.

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори української художниці

Олександри Екстер (1882-1949)

На першій сторінці обкладинки: «Саломея», 1917 р.; на другій сторінці обкладинки: «Місто». Близько 1915 р.; на третій сторінці обкладинки: «Жіноча маска», 1920 р.; на четвертій сторінці обкладинки: «Іспанський танок», 1920 р.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

